Študijski krožek
RAZISKOVANJE KULTURNE DEDIŠČINE
V LOKALNI SKUPNOSTI

Kako smo na Jesenicah živeli med in po drugi svetovni vojni

Izvedbo študijskega krožka je sofinancirala Občina Jesenice.

Kako smo na Jesenicah živeli med in po drugi svetovni vojni
Založila: Ljudska univerza Jesenice
(Delavska ulica 1, Jesenice, Slovenija)

Za založnika: Majda Suljanović Hodžić
E-naslov: info@lu-jesenice.net
http://www.lu-jesenice.net

Izdali: Ljudska univerza Jesenice, Občinska knjižnica Jesenice in Gornjesavski muzej Jesenice
Mentorica – koordinatorka študijskega krožka: Majda Suljanović Hodžić (Ljudska univerza Jesenice)
Zbrale in uredile: Nataša Kokošinek (Občinska knjižnica Jesenice),
Špela Smolej Milat (Gornjesavski muzej Jesenice) in Zdenka Torkar Tahir

Lektoriranje: Maja Špes

Slikovno in dokumentarno gradivo so prispevali: Avtorji prispevkov,
Zgodovinski arhiv Ljubljana, Gornjesavski muzej Jesenice
Fotografsko gradivo, objavljeno v posameznih prispevkih je last avtorja, razen kjer ni navedeno drugače.

Preslikava in priprava fotografij: Katja Žvan (Gornjesavski muzej Jesenice), Rosje

Prelom in oblikovanje naslovnice: Mateja Zagoršek, Rosje

Tisk: Tiskarna Medium d.o.o., Žirovnica
Naklada: 1000 izvodov

Vse pravice pridržane.
Avtorji prevzemajo vso odgovornost za zapisano vsebino ter morebitno škodo,
ki bi z objavo vsebin nastala tretjim osebam.

Brez pisnega soglasja založnika je prepovedano reproduciranje, javna priobčitev, predelava ali kakršna koli druga uporaba tega avtorskega dela in njegovih delov v kakršnem koli obsegu ali postopku, vključno s fotokopiranjem ali s shranitvijo s pomočjo tehnologije.

December, 2025

Prednja stran ovitka: Jesenice v ruševinah, marec 1945. Fototeka GMJ.
Zadnja stran ovitka: Osvoboditev Jesenic, 9. maj 1945. Fototeka GMJ.

CIP - Kataložni zapis o publikaciji
Narodna in univerzitetna knjižnica, Ljubljana

94(497.4Jesenice)"19"(082)
821.163.6-94

KAKO smo na Jesenicah živeli med in po drugi svetovni vojni / [zbrale in uredile Nataša Kokošinek, Špela Smolej Milat in Zdenka Torkar Tahir ; slikovno in dokumentarno gradivo so prispevali avtorji prispevkov, Zgodovinski ahriv Ljubljana, Gornjesavski muzej Jesenice]. - Jesenice : Ljudska univerza, 2025. - (Študijski krožek Raziskovanje kulturne dediščine v lokalni skupnosti)

ISBN 978-961-96855-1-8
COBISS.SI-ID 260438787

Kazalo

Nataša Kokošinek: Spremna beseda 4
Daša Čopi: Jesenice v senci vojne 6
Pavel Jamnik : Žrtve druge svetovne vojne v vasi Kočna nad Jesenicami 9
Jože Kobentar: Spomini in spomini spominov – Hrušica, kraj nesrečnega spomina 20
Božena Ronner: Kavalarjevi – po domače Robičkovi otroci 31
Rina Klinar: Tudi na Plavški Rovt so 1. marca 1945 padale bombe 41
Kristina Razingar: Kako smo v Planini pod Golico živeli med in po drugi svetovni vojni? 49
Peter Zupančič: Kot se spominjam jaz, ki sem bil takrat še majhen 52
Marijan Cerkovnik: Vojna me je odpeljala v Nemčijo 54
Rina Klinar: Odšli so v zaklonišče v smetiščni jami (Slovenski Javornik) 56
Izidor Trojar: Padale so srebrne cigare ... Ne, padale so črne bombe 59
Sonja Bric: Kako smo na Blejski Dobravi živeli med drugo svetovno vojno 64
Breda Jezeršek: Moji spomini 66
Breda Jezeršek: Spomini Darinke Kveder 69
Iva Gasar: Vojna ne dovoli sanjati 75
Egi Biček: Spomini sedemletnika na vojni in povojni čas 88
Ludvik Kokošinek: Moji spomini na drugo svetovno vojno 93
Oton Pestotnik: Otroštvo na »Banditenstrasse« 97
Anda Bernard: Bombardiranje Jesenic 1. 3. 1945 103
Marinka Kurilić: Čas in življenje med drugo svetovno vojno v mojem spominu 105
Franc Zavelcina: Spomin na leta, ki niso za pozabo 110
Franc Smolej: Spomini na povojna leta 113
Marija Gašperšič: Kako smo živeli po vojni? 115
Olga Blažič: Spomini na otroštvo 120
Vitomir Pretnar: Vojna in mir 128
Zoran Krejić: Volčiči 131
Severin Golmajer: Od učenca do ravnatelja Železarskega izobraževalnega centra 134

Nataša Kokošinek

Spremna beseda

Projekt ohranjanja kulturne dediščine, znan pod imenom *Kako so včasih živeli?*, je pomenil nov izziv v raziskovanju in predstavitvi kulturne dediščine Jesenic z okolico. Na pobudo Ljudske univerze Jesenice, ki je k sodelovanju povabila Gornjesavski muzej Jesenice in Občinsko knjižnico Jesenice, že od leta 2006 zbiramo spomine starejših Jeseničank in Jeseničanov na območju občine Jesenice. Namen projekta je ohranitev spominskega gradiva na lokalni ravni, kar je tudi v interesu Občine Jesenice, ki projekt podpira in financira. Delo narekujejo še neraziskane teme in okolja, kakor tudi poslanstvo v projektu sodelujočih ustanov in dejstvo, da je med nami še dosti pričevalcev, ki so pripravljeni povedati ali zapisati svoje zgodbe in obuditi spomine na preteklost.

O zgodovini mesta Jesenice in posameznih krajev v občini je bilo napisanih izdanih kar nekaj strokovnih publikacij, za kar je v veliki meri zaslužen jeseniški muzej, ki v okviru svoje dejavnosti proučuje lokalno zgodovino območja, na katerem deluje. V študijskih krožkih projekta *Kako so včasih živeli?* pa smo želeli zbrati in ohraniti spomine prebivalcev Jesenic s stališč osebnih doživetij ter družinskih usod, poglede na pretekle življenjske razmere in posamezne dele mesta, pa tudi na družbena dogajanja, v katera so bili zapisovalci kot posamezniki vpeti. Gre torej za zbiranje, zapisovanje in ohranjanje ustnih virov. Vsekakor so zapisi pričevalcev dragocen, a subjektiven vir in jih je treba dopolnjevati z drugimi zgodovinskimi viri in dokumentarnim gradivom, da dobimo celostno in bolj objektivno sliko. Pri objavi tovrstnih virov je treba paziti na verodostojnost pričevanja in zelo jasno navajati, kdaj ustni vir uporabimo ter kdo je pričevalec oziroma od kje ustni vir povzemamo, je zapisal univerzitetni diplomirani politolog in obramboslovec Pavel Jamnik, ki se je z obdobjem in s tematiko konca druge svetovne vojne ukvarjal profesionalno.

Pri urejanju besedil smo bili v preteklih letih pozorni na to, da je šlo predvsem za osebne spomine avtorjev oziroma njihovih sogovornikov. Izogibali smo se navajanju pričevanj tretjih oseb in o tretjih osebah, še zlasti, če opisani akterji z vsebino niso bili seznanjeni ali z njo niso

soglašali. Iz objavljenih pričevanj več avtorjev o istem dogodku je jasno razvidno, kako različni so lahko pogledi posameznikov na isto dogajanje, kar lahko vodi do napačnega razumevanja in nesporazumov. Pomembno je poudariti, da gre za zbiranje, dokumentiranje in publiciranje zapisanih spominov. Zbrano gradivo je predvsem bogat primarni vir, primeren za nadaljnjo obdelavo in raziskovanje. Raziskovalci morajo uporabljene primarne vire kritično preveriti, pravilno dokumentirati in objektivno presoditi ter jih postaviti v širši zgodovinski kontekst. Tako obdelano gradivo je verodostojno in primerno za objavo v strokovnih ter znanstvenih publikacijah. Tak pristop je še zlasti na mestu pri obravnavi tem iz polpretekle zgodovine, kakršna je tudi tema *Kako smo na Jesenicah živeli med in po drugi svetovni vojni?*

Naj zaključim s citatom muzejske svetnice, dr. Monike Kokalj Kočevar, iz Muzeja novejše in sodobne zgodovine Slovenije: »Ključno je, da se pripravi dovolj širok raziskovalni okvir, ki omogoča zbiranje, preverjanje in primerjavo čim širšega spektra virov, s čimer publikacija postane verodostojen prispevek k razumevanju lokalne zgodovine ter dragocen dokument kolektivnega spomina.«

Daša Čopi

Jesenice v senci vojne

Druga svetovna vojna je za slovenski prostor pomenila eno najtežjih preizkušenj v njegovi zgodovini. Vojna ni prinesla le nasilja in razdejanja, temveč je globoko zaznamovala usode ljudi ter močno preoblikovala družbo in začrtala povojno državno ureditev. Kraljevina Jugoslavija je bila brez vojne napovedi napadena 6. aprila 1941, ko je nemško letalstvo bombardiralo Beograd. V nekaj dneh so nemški, italijanski, madžarski in bolgarski okupatorji razkosali državo. Jesenice, tedaj hitro razvijajoče se industrijsko središče s strateškim položajem, so bile zasedene 11. aprila 1941, najprej s strani italijanskih enot, 19. aprila pa so Italijani predali oblast nemškim okupatorjem.

Slovenci so bili nemudoma podvrženi strogi raznarodovalni politiki, katere namen je bil popolno preoblikovanje kulturnega, političnega in družbenega življenja. Okupacijska oblast je začela že v prvih dneh po zasedbi izvajati ukrepe za izbris slovenske identitete. Spremenjena je bila upravna ureditev, slovenska imena ulic, naselij in javnih ustanov ter objektov so nadomestili z nemškimi, kar je bil le eden izmed mnogih načinov brisanja narodne identitete. Za ponemčenje neprimerne ljudi, na začetku okupacije predvsem intelektualce in duhovnike, so izganjali, izgoni pa so postali tudi ena izmed kazenskih sankcij nad neposlušnim prebivalstvom. Slovenski jezik je bil izključen iz javne rabe. Pouk v šolah se je izvajal v nemščini, slovenske učitelje so nadomestili nemški ali nemško govoreči, slovenske učbenike in knjige so odstranili ali jih uničili. Poleg slovenskih šol je okupator ukinil tudi slovenska društva, organizacije, zveze in verske ustanove. Nemška oblast je skoraj vsakodnevno izdajala odredbe in predpise, vsakdanje življenje ljudi je bilo prepleteno z nadzorom, s pomanjkanjem in strahom. Poleg gospodarskega in osebnega nadzora je okupator uveljavljal še informacijsko zaporo – z odvzemom radijskih sprejemnikov ter razširjanjem svoje propagande je želel ustvariti vtis nepremagljive moči. Ljudje so živeli v negotovosti, podvrženi fizičnemu in psihološkemu pritisku ter kaznim za vsako obliko nepokorščine. Oblast je napovedala strogo kaznovanje hudodelstev, oškodovanja javnih koristi,

sovražnega delovanja proti državi in podpiranja takšnega delovanja. Stroge kazni za nepokorščino so vključevale denarne kazni, zapor in celo smrt. Ljudje so bili redno obveščeni o partizanskih »hudodelstvih« ter povračilnih ukrepih, kot so bila streljanja talcev.

Nemška okupacija je na Slovenskem izzvala silovit odpor. V Osvobodilni fronti (OF), vrhovni organizaciji narodnoosvobodilnega boja (NOB), so se združili vsi sloji prebivalstva in predvojni člani različnih političnih strank ter skupin. Ob tem so bili organizacijsko najmočnejši komunisti, ki so kasneje v OF prevzeli vodilno vlogo. Tudi v okolici Jesenic se je razmahnilo odporniško gibanje, ki pa se, zaradi močne prisotnosti nemške vojske na Jesenicah, ni razvijalo tako hitro kot v nekaterih drugih predelih Slovenije. Kot drugod so tudi tukaj partizanske skupine izvajale sabotaže na ključnih industrijskih objektih, prometni infrastrukturi in električnih vodih, katerih cilj je bil zmanjšati zmogljivosti okupatorjev ter omejiti njihove vojaške in industrijske operacije. Okupatorji so na te akcije odgovarjali z brutalnimi represalijami, kar je le še povečalo napetost med okupatorji in lokalnim prebivalstvom, marsikje pa tudi med odporniki in prebivalstvom.

K porazu Nemčije v drugi svetovni vojni so ključno prispevali letalski bombni napadi na nemška mesta, pri čemer se ni uničevalo le infrastrukture, industrije in vojaških ciljev, temveč tudi mnoge civilne objekte. Proti koncu je teh ciljev zmanjkovalo in kot mesto pod nemško oblastjo so bile Jesenice bombardirane 1. marca 1945. Bombniki ameriških zaveznikov so izvedli dva bombna napada, ki sta mestu povzročila ogromno škodo. Napad je bil usmerjen na železniško postajo in tire, vendar so bile poškodovane predvsem številne civilne stavbe. Znanih je več kot sto žrtev, predvideva pa se, da je bilo to število mnogo večje.

Po koncu vojne je Slovenija postala del Federativne ljudske republike Jugoslavije (FLRJ). Obnova Jesenic in infrastrukture je bila težka ter dolgotrajna naloga, ruševine so čistili vsi, tudi otroci. Prebivalci Jesenic so z gradnjo novih objektov, cest in delovnih mest začeli obnavljati uničeno mesto. Vendar so ljudje še dolgo čutili posledice vojne, saj so bile družine oslabljene, mnogi so izgubili sorodnike in svoje premoženje, vojni čas je v ljudeh pustil globoke rane. Za prebivalce Jesenic, kot tudi za ostale Slovence, je bil čas po vojni hkrati čas žalovanja, a tudi čas, ko so se začeli postavljati temelji za novo družbeno ureditev, ki je uvajala mnoge

novosti in zahtevala veliko prilagajanja.
Kaj lahko danes rečemo, ko gledamo na pretekle vojne, konflikte, vse neskončno trpljenje? Dejstvo je, da vojna rodi vojno. Prva svetovna vojna je s propadom imperijev in spremembo politične geografske slike Evrope postavila temelje za drugo svetovno vojno. Ta ni bila le posledica preteklih napetosti, temveč tudi reakcija na nepravičnosti, nacionalizem, totalitarizem in nečloveške politike, ki so prevladovale v tedanjih državah. Iz preteklih obdobij se je porajal nov svetovni konflikt, katerega posledice so oblikovale našo zgodovino in tudi našo sedanjost. Druga svetovna vojna, čeprav se je končala pred osemdesetimi leti, v naših življenjih še vedno odmeva. Vse, kar je sledilo, ni uspelo popolnoma pozdraviti njenih ran.
Po koncu vojne so se mnogi svetovni voditelji spraševali, kako preprečiti, da bi se kaj takega ponovilo. Oblikovale so se organizacije, kot so Združeni narodi, ki so si prizadevale za globalno mirno sožitje, pravičnost in zaščito človekovih pravic. Vendar se, kljub temu da so se rojevali idealistični cilji, konflikti še vedno ponavljajo, sovražnosti pa ostajajo. Danes, ob ogroženosti svetovnega miru, se sprašujemo, ali smo res naredili vse, da bi preprečili ponovitev preteklosti. Morda smo danes na pragu nove velike vojne, ker mnogi še vedno ne dojamejo, da svet ni sestavljen iz superiornih narodov in ras, temveč iz ljudi, ki si zaslužijo spoštovanje in enakopravnost.
Moč in vpliv imata danes večji pomen kot kdaj koli prej. Z denarjem si vladarji tega sveta kupujejo nadzor nad narodi in naravnimi viri. A ljudje na položajih, kjer odločajo o usodah drugih, pogosto izgubijo občutek za empatijo in odgovornost. V želji po ohranjanju svojih privilegijev mnogi žrtvujejo temeljne človeške vrednote in s svojimi dejanji uničujejo skupnosti, družbe ter življenja. V vojni ni zmagovalcev, kajti slej kot prej smo vsi poraženci – kot posamezniki, kot narod, kot človeštvo. Če se ne bomo česa naučili iz preteklosti, če bomo še naprej iskali rešitve v agresiji in ne v spoštovanju, nas bodo posledice še dolgo spremljale. Zato moramo vedno znova spomniti sebe in druge: sožitje, strpnost, medsebojno sprejemanje in razumevanje sta edini pravi poti za prihodnost vseh nas.

Pavel Jamnik

Žrtve druge svetovne vojne v vasi Kočna nad Jesenicami

Druga svetovna vojna je po podatkih zgodovinarjev nasilno prekinila okoli 70 milijonov človeških življenj. Nikoli ne bo mogoče ugotoviti točnega števila ubitih ljudi. Ko vojne in nasilni družbeni konflikti minejo, vedno nastopi čas preštevanja žrtev na eni ali drugi strani. Imena in priimki ubitih se počasi izgubijo ter niso več pomembni, saj se njihove smrti spremenijo v številke, številke v opravičevanje vojne ali obsojanje tistih, ki so bili v konfliktu poraženi. Vedno znova se po koncu enega konflikta začne družbeno naraščanje medsebojnih napetosti do naslednjega. Do naslednje vojne, kjer bodo ljudje ponovno v svoji naivnosti ali zanesenosti stopili ob bok eni od ideoloških »žerjavic«, ki bo te ljudi uporabila za zmago svojih idej. Seveda se skozi zgodovino razlikujejo vzroki za vojne in nasilne konflikte, vendar je družbeni odziv do ubitih ter umrlih skoraj vedno enak. Nekaj časa se vsaj nekaterim umrlim ali ubitim obljublja večni spomin in se njihovo smrt slavi, vendar gredo kmalu vsi umrli v pozabo. »Novi« ljudje pozabijo obljube »starih« in »večni spomin« družbe, imena umrlih ter ubitih gredo v pozabo. Prav tako kot gre v pozabo ali pa se povsem preoblikuje družbeno vrednotenje vzrokov za nasilne konflikte, ki so smrti v preteklosti povzročili. Velikokrat se zgodi, da se vrednotenje zgodovine tako preoblikuje, da nekdanje žrtve postajajo krivci, krivci pa se poskušajo prikazati kot žrtve.

Pa vendar vse te smrti ljudi v resnici niso zgolj številke. Vsak od umrlih je imel svoje ime, svoja upanja in želje. Vsak je na osnovi svojega vrednotenja vrednosti in smisla življenja sprejemal odločitve, se povezoval z okoljem, v katerem je živel, ter gojil upanja in želje za prihodnost. Večini od ubitih in umrlih v vojni je bila s smrtjo zaradi njihove mladosti onemogočena možnost imeti svoje potomce, se veseliti njihovih uspehov ali biti zaskrbljeni nad njihovimi zdrsi v življenju. Vsak od njih je z nasilno smrtjo izgubil možnost pokazati drugim, da jih ima rad, in si izpolniti željo, da bi bil ljubljen tudi sam. S trenutkom nasilne smrti se je zanje ustavila osebna in tudi zgodovina družbe ter skupine, ki so ji pripadali.

Izgubili so edino, kar je v življenju nekaj vredno. Življenje samo.
Spomin na ljudi, ki so bili naši neposredni predniki oziroma bi bili, v primeru, da v vojni ne bi umrli ali bili ubiti, njihovi potomci, naši bratranci, sestrične, tete, strici, prijatelji, prijateljice, je zato potrebno ohranjati čim dlje. Že iz spoštovanja do njihovega upanja v boljšo prihodnost, za katerega so umrli. Za ubitimi in umrlimi je največkrat ostal le spomin najbližjih. Z minevanjem časa odhajajo tudi ti najbližji, ki so ohranjali spomin na ime in priimek ter dogodke, povezane z ubitimi, zato se njihove usode pomikajo v popolno pozabo. Kot pravi pregovor, vsak človek umre dvakrat. Prvič fizično in drugič, ko se ga nihče več ne spomni ter gre v pozabo tudi njegovo ime.
Vas Kočna nad Jesenicami, ali kot jo še vedno imenujemo potomci prvih snovalcev vasi, Poljane, je začela nastajati nekaj let pred drugo svetovno vojno. Leta 1936 je bilo ob gostilni postavljenih prvih nekaj hiš. No, ob omenjeni gostilni, bolj lesenih barak, v katerih so se naselili ljudje, ki so delali v Železarni Jesenice. Z leti so si zgradili zidane hiše, do leta 1945 je bilo na Poljanah postavljenih že 20 hiš, skupno je vas štela sto enega prebivalca. Najštevilčnejša je bila rodbina Krničar. Leta 1936 so se na Poljane priselili trije bratje Krničar z družinami in leta 1941 je bilo v vasi že dvajset ljudi s priimkom Krničar. Ker so bili novi naseljenci v dolini predvsem delavci v železarni, njihove žene pa gospodinje, je bilo povsem razumljivo, da so bili vaščani, kot socialno najrevnejša skupina predvojnega prebivalstva, ob začetku vojne in organiziranju prvih partizanskih enot skoraj brez izjeme naklonjeni partizanskemu gibanju. Vaščani so podpirali partizane, nekateri pa so tudi sami vstopili v partizanske vrste. Vsi v vasi so vedeli, kdo je v partizanih in nikoli ni nihče nikogar izdal.
Žal je tako, kot se v vojnah pogosto dogaja, da umrejo najboljši, zgodilo tudi na Poljanah. Štirje mladi ljudje, ki so za ideale in z upanjem v bodoče manj težko življenje s svojim prispevkom v partizanih poskušali uresničiti želje, ki bi olajšale bodoče življenje njim, njihovim bližnjim ter celi vasi, niso nikoli dočakali konca vojne. Peta žrtev iz vasi je bila komaj 11-letni otrok. Po vojni, leta 1966, jim je bil z obljubo »večnega« spomina na Poljanah postavljen spomenik, po zasnovi kiparja Evgena Guština. Spomenik je bil zaradi spremembe lastništva zemljišča, na katerem je prvotno stal, leta 2016 nekoliko prestavljen, danes pa stoji tik ob otroškem igrišču.

Prvoten spomenik postavljen na Kočni leta 1966. Foto: Pavel Jamnik.

Ob povabilu k pripravi prispevka o spominih na 2. svetovno vojno sem razmišljal, kaj povezanega z našo vasjo bi morda poskušal iztrgati pozabi. Morda o treh odvrženih bombah, ki jih je zadeto zavezniško letalo odvrglo tik pred vasjo, morda, kako so Nemci v vasi pobili vse pse, da ne bi ponoči z laježem opozarjali na njihov prihod? Ali morda spomin naše družine, ko naj bi moj stari oče kot partizan s skale nad vasjo gledal, kako nesejo njegovo hči, mojo teto, k pogrebu, morda še vedno delno prikrite zgodbe vojne? Na primer o usodi Nemcev, ki so varovali predor v Vintgarju in bili v maju 1945 pripeljani na Poljane ter brez sojenja ali ugotavljanja njihove individualne krivde pobiti v gozdu nad Poljanami, čeprav je šlo v vojaškem smislu zgolj za več kot 50 let stare moške, ki so ob koncu vojne postali uporabni za razna stražarska dela? Ali morda o usodi enega od Guzeljevih otrok, ki bi se nikoli ne vrnil s paše, pa o njegovi usodi, nikoli, vse do danes ni nihče vedel ali želel povedati nič natančnejšega? Morda o svojem mladostnem iskanju ostankov iz časa vojne in najdbi dokumentov, ki sta jih pod velik štor v gozdu nad vasjo skrila dva partizana? Ali morda …, ja, zgodb je še veliko …

V dneh, ko sem razmišljal, kaj napisati, sem s ceste na otroškem igrišču, ob katerega je bil decembra leta 2016 prestavljen spomenik žrtvam

vojne iz naše vasi, opazoval večjo skupino osnovnošolskih vaških otrok. Prešinilo me je, da bi jih vprašal, če sploh vedo, kaj je ta kamen ob igrišču, na katerem so napisana neka imena.
»No junaki, kdo mi zna povedati, kaj predstavlja tale kamen z imeni?«
»Spomenik!« so prav ponosno, vsevedno odgovorili vsi v en glas.
»Seveda spomenik, ampak komu je pa ta spomenik postavljen?«
Prejšnji samozavestni pogledi so se nekoliko spremenili in dva sta odgovorila, da enim ljudem, nekaj povezano z vojno.
»Aha, s katero vojno pa in kdo so bili ti ljudje, napisani na spomeniku?«
»Mislim, da nekaj s partizani,« je odgovoril najstarejši med njimi.
»In kdo so bili partizani?« nisem prenehal vrtati vanje.
Ta, ki jih je omenil, je rekel: »To so bili vojaki, ki so se borili z Nemci, ne, ne, sem se zmotil, partizani so bili v 1. svetovni vojni«. Se je takoj za tem popravil.
Ker mi je postalo smešno, smo se vsi začeli smejati, čeprav mulčki niso niti vedeli, kaj je smešno.
»OK, ampak, zakaj pa so imena teh ljudi napisana na spomeniku tukaj na Kočni?«
Začelo se je ugibanje, ali so jih tu ustrelili med vojno ali so bili mogoče tu doma. Nihče o njih ni vedel ničesar.
Ko sem jim na hitro razložil zgodovino 2. svetovne vojne in jim povedal, kdo so bili ljudje, katerih imena so napisana, se mi je zdelo, da se jim pripoved zdi zanimiva. Ker je bil med otroki tudi sorodnik žrtve vojne s spomenika, mi je postalo jasno, da je najpametneje, če v prispevku o vojni na Kočni obudim spomin na ljudi, katerih imena so zapisana na spomeniku ob otroškem igrišču, na katerem se danes, morda tudi zaradi njihove udeležbe in prezgodnje smrti, otroki na Kočni lahko še vedno pogovarjajo slovensko ter se potem »ta staremu«, ki jih sprašuje take čudne stvari, ko odide, glasno smejijo. Naj bodo torej ti v nadaljevanju zapisani podatki o žrtvah 2. svetovne vojne iz vasi Kočna prispevek k ohranjanju spomina na pet mladih življenj, ki v seštevku 70 milijonov mrtvih v 2. svetovni vojni ne pomenijo veliko, vendar bi morali nam domačinom iz vasi Kočna pomeniti več, kot se mi zdi, da pomenijo.
Prva žrtev vojne iz vasi Kočna je bila komaj 11-letna Anica Pretnar.
Njena starša Anica in Martin Pretnar sta iz Podhoma prišla na Kočno leta

Anica Pretnar

Takole »razkošno« je izgledalo življenje proletarcev pred 2. svetovno vojno. Anica Pretnar in Martin Pretnar (desni) leta 1936 z Anico in Martino na poti iz Podhoma na Kočno, kjer sta takrat gradila hišo.

1938, ko je bilo v hiši, ki sta jo začela graditi, že mogoče živeti. Takrat sta imela že tri otroke. Najstarejša je bila Anica, rojena 7. februarja 1933, poleg nje sta imela še Martino in Leopolda.

Med vojno se jima je rodila še hči Veronika in po vojni Olga. Vaščani Kočne so med vojno hodili po mleko h kmetom na Blejsko Dobravo. V noči med 9. in 10. avgustom leta 1944 so Nemci ter pripadniki gorenjskih domobrancev nad Krničarjevo hišo postavili zasedo, s katero so hoteli zajeti Janeza Krničarja, za katerega so dobili podatek, da sodeluje s partizani. Mati Anice in Martine jima je tisto jutro, po mleko se je namreč hodilo zelo zgodaj, kot bi slutila nesrečo, govorila, naj med potjo včasih »poropotata« s kanglico, da bi se vedelo, da gresta po poti otroka. Prav to je bilo verjetno usodno. Po celonočni zasedi je očitno enega od gorenjskih domobrancev premagal spanec. Ko je na poti pod njim zaropotala kanglica za mleko, se je očitno prestrašil in pritisnil na petelina. Več krogel sproženega rafala je Anico zadelo v trebuh, Martino pa v koleno. Nemci so sicer otrokoma poskušali pomagati in so ju takoj odpeljali v takratno bolnico na Senožeta na Jesenicah, vendar Anici ni bilo več pomoči in je kmalu za tem, ko je za njo v bolnico prišla tudi mati Anica, umrla. Martina je zaradi prestrelnih ran kolena celo življenje ostala

invalid. Domobranec, ki je sprožil rafal, Arnold Zupan, doma z Jesenic, je po vojni pobegnil na Koroško, vendar iz ohranjenih dokumentov ni mogoče ugotoviti, ali je bil vrnjen v Slovenijo ali je uspel ostati na Koroškem in preživel (vir: Zapisnik Okrajnega NO odbora, št. 373, z dne 21. 9. 1945).

Med vaščani se je po tem tragičnem dogodku na podlagi takratnih govoric oblikovalo prepričanje, da bi Nemci in domobranci, če bi ne uspeli zajeti Janeza Krničarja, vas po zasedi požgali. Ker so ubili otroka, so se takrat iz vasi umaknili in do požiga ni prišlo. Če to drži, je žrtev Aničinega življenje vas rešila pred prav tako veliko tragedijo. Anica in Martina sta bili sestri moje mame. V lastnem spominu imam pripoved Aničinega očeta Martina, mojega starega očeta, kako je, ker je bil takrat že v partizanih, s skal nad vasjo opazoval, ko so Anico nesli k pogrebu. Pokopana je bila na Koroški Beli, kjer je danes spominski park, prostor, kjer ležijo njeni posmrtni ostanki, pa ni več označen.

V letu 1944 sta življene izgubila partizana Ivanka Krničar in Franci Zupan. Ivanka Krničar je bila rojena 14. julija 1924 v Zgornjih Gorjah, kot prvi otrok Ivane in Janeza Krničarja. Do selitve na Kočno leta 1936, kjer je oče zaradi pomanjkanja denarja uspel postaviti le leseno barako, se je družina Ivane in Janeza povečala že na skupno devet otrok. Ker so morali za lažje preživetje z delom čim prej začeti tudi otroci, je Ivanka kmalu prenehala s šolanjem in se najprej zaposlila v počitniškem domu v Gozdu - Martuljku, kasneje, tik pred začetkom vojne, pa je uspela delo dobiti v tovarni na Javorniku. Ob organiziranju ilegalnega in partizanskega gibanja se je vanj vključila tudi Ivanka.

Ivanka Krničar

V tovarni so skupaj z organiziranimi sodelavkami, ki so prav tako opravljale ilegalno delo, najprej sodelovale pri različnih sabotažah strojev in orodij, zbirale različno opremo za partizane ter poročale o premikih nemške vojske. Imele so zvezo s partizani, ki so jo velikokrat vzpostavljale tudi pri Krničarjevih na Kočni. V spominu njenega brata, Franca Krničarja, so se ohranili podatki o Ivankinem sodelovanju pri prevzemu

Sovaščanke. Od leve proti desni: Ljuba Korbar, poročena Šterk, Danica Markun in Ivanka Krničar. Fotografirano v času vojne.

Od leve proti desni: Franc Krničar, njegova sestra Ivanka Krničar in Franci Zupan. Fotografirano pred začetkom vojne.

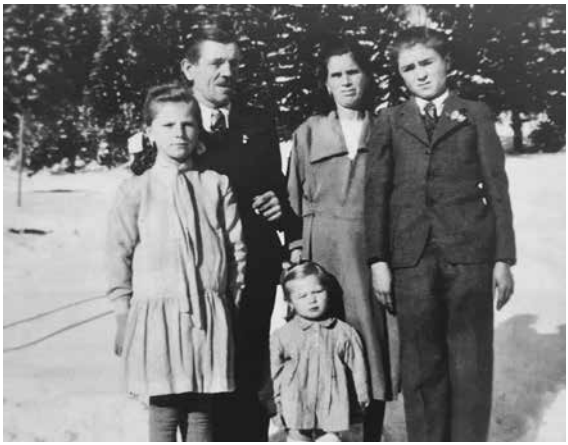
materiala, ki sta ga v takratni bolnici za partizane v mrliški oddelek skrila dr. Hafner in bolničar Saksida. Ivanka je skupaj s sodelavkami sanitetni material z vozičkom odpeljala čez pol Jesenic do mostu čez Savo, kjer so ga prevzeli partizani. Drug dogodek, ki se ga je spominjal njen brat Franc, pri katerem je sodelovala Ivanka, je bilo lepljenje partizanskih letakov na takratni meščanski šoli, kar je imelo med ljudmi na Jesenicah velik odmev. Ivanko so poleti 1943 zaradi njene aktivne vloge v odporu sprejeli v SKOJ (Zveza komunistične mladine Jugoslavije), spomladi leta 1944 je odšla v partizane. Najprej je bila razporejena v enoto v okolici Podmežakle, konec oktobra 1944 je bila dodeljena v t. i. Sektor 1 v Javorniški Rovt. Tam je dobila nalogo, da na območju Javornika, Koroške Bele in Javorniškega Rovta pridobi čim več ljudi za sodelovanje s partizanskim gibanjem. 6. novembra leta 1944 je bila Ivanka skupaj s soborko dogovorjena z dvema dekletoma iz Trebeža, da se srečajo v Javorniškem Rovtu. Dekleti sta planiran sestanek omenili doma in eden od staršev teh deklet je o tem obvestil Nemce. Na dogovorjenem mestu so Nemci postavili zasedo in ko sta partizanki skupaj s še nekaj partizani prišli na dogovorjeno mesto, so Nemci nanje začeli streljati. Vsak je bežal v svojo smer. Ivanka je bila ob streljanju edina ranjena v roko. Skrila se je v bližnje nizko smrečje, vendar so jo Nemci našli in ustrelili v vrat, tako da je tam tudi umrla. Ker so jo Nemci pustili na mestu uboja, so jo partizani kasneje pokopali v gozdu

pod Pristavo, po vojni je bila prekopana na pokopališče v Gorje, kjer je bil pokopan njen, po vojni preminuli, oče in prav tako v partizanih ubit brat Jože. Ivanka je bila ob smrti stara 20 let. Po vojni so njej v spomin poimenovali otroški vrtec na Blejski Dobravi.

Franci Zupan je bil rojen 29. marca 1925 na Javorniku. Na Kočno, takrat še ni bilo ne vasi ne imena Kočna, temveč se je dolini reklo le Poljane, se je številčna družina Zupanovih priselila v začetku 30. let. Oče Ludvik je uspel postaviti skromno leseno barako, v kateri je živela številna družina. Očeta Ludvika so znanci v tovarni, kjer je delal, v šali imenovali »kralj Poljan«, saj je številna družina, rodilo naj bi se kar 18 otrok, sama živela v celi dolini Poljane.

Franci Zupan

Franci Zupan z očetom Ludvikom, »kraljem Poljan«, njegovo drugo ženo, sestro in polsestro.

Franci je odšel v partizane v začetku leta 1944. Dodeljen je bil Prešernovi brigadi in kasneje s svojo enoto poslan v Poljansko dolino. V mesecu novembru leta 1944 je bil v spopadu z Nemci v Gorenji vasi zaradi eksplozije mine težko ranjen. Partizani so ga uspeli prepeljati do partizanske bolnice Franja, kjer je 28. decembra 1944 zaradi splošne zastrupitve umrl. Pokopali so ga v bolnici Franja, kjer je njegov grob še danes. Ko je umrl, je bil star 19 let.

Le nekaj mesecev pred koncem vojne se je končalo tudi življenje brata Ivanke Krničar, 18-letnega Jožeta Krničarja.

Rojen je bil 18. marca 1928 v Zgornjih Gorjah. Zaradi številnih otrok in

revščine je Jože precej časa živel pri stari mami na Bohinjski Beli. Tam je bil velikokrat tudi po priselitvi Krničarjevih na Kočno. Med vojno se je tudi on, tako kot oče, bratje in sestra, na svoj način vključil v partizanski boj. Tudi njemu je namreč partizansko gibanje in istočasen boj proti okupatorju kot mladeniču, pred katerim je bilo še celo življenje, zbujalo upanje v lažje ter človeka dostojno življenje. Na različne načine, predvsem kot kurir, je sodeloval s partizani. Ko je moral po novem letu leta 1945 oditi na Bohinjsko Belo k stari mami, je želel izkoristiti priložnost. Svojo sovaščanko in sovrstnico Ljubo Korbar je nagovoril, da mu je sešila tri kape – titovke, ki jih je nameraval odnesti partizanom na območju Bohinjske Bele. 4. januarja 1945 je odšel na pot, partizanske kape je skril pod suknjič. Na Poljšici pri Gorjah je Jože naletel na nemško patruljo. O njegovi smrti krožita dve različici. Prva je, da jim je poskusil ubežati, njegov beg je opazoval ostrostrelec na gorjanskem zvoniku in ga zadel na begu. Po drugi naj bi med begom naletel na drugo nemško patruljo, ki ga je ustrelila. Nemci so ugotovili, da so ustrelili neoboroženega mladega fanta in so ga pustili ležati kar ob cesti, kjer je podlegel ranam. Ko so ponj prišli svojci, so pri njem še vedno našli partizanske kape, ki jih je skril pod suknjičem. Pokopan je na pokopališču v Gorjah.

Jože Krničar

Zadnja žrtev iz vasi Kočna je bil, čeprav star le 30 let, najstarejši med padlimi.

Ivan Trček je bil rojen 6. decembra 1914 na Orlah pri Sevnici. Leta 1939 je prišel na Jesenice in se zaposlil kot tesar pri lesnem trgovcu na Jesenicah. Stanovanje si je našel v eni od hiš na Poljanah, ki je bila namenjena oddajanju stanovanj jeseniškim delavcem. Leta 1942 so njegovo zaročenko Marijo iz Bučke na Dolenjskem skupaj s celo družino izselili v delovno taborišče v Nemčiji. Ivanu je pri nemški komandi nekako uspelo doseči, da so Marijo odpustili iz delovnega taborišča in se je lahko preselila k njemu na Kočno. Po njeni vrnitvi sta se 23. januarja 1943 v Zasipu

Ivan Trček

poročila, Ivan naj bi kot »odplačilo« Nemcem za izpustitev Marije moral po poroki oditi v nemško vojsko, zato je odšel v ilegalo in se nekaj časa skrival v okolici doma.

Po izginotju Ivana je njegovi ženi Mariji grozila ponovna deportacija v taborišče, vendar se ji je zaradi nosečnosti nekako uspelo izogniti. 18. decembra 1943 je Marija v stanovanju na Kočni rodila hčerko Marijo. Ivan je februarja 1944, skupaj s Francem Krničarjem, ki je v tem času že uspel prebegniti iz nemške vojske, v katero je bil mobiliziran, odšel v partizane. Oba sta postala borca Prešernove brigade. Jeseni 1944 je Ivan že postal komandir 1. čete II. bataljona Prešernove brigade. Glede na časovni razpored dogodkov je Ivan v svojem kratkem življenju svojo hči Marijo videl, a ni mu bilo dano, da bi lahko sodeloval pri njeni vzgoji in spremljal njeno odraščanje. Tik pred koncem vojne, 26. aprila 1945, se je Ivanovo življenje namreč končalo v vasi Nemci na Trnovski planoti v spopadu z Nemci in vlasovci, ki so se že umikali proti Italiji.

Sorodniki žrtev na komemoraciji ob prestavitvi spomenika 18. decembra 2016 na Kočni. Od leve proti desni: Olga Šimnic in Veronika Jamnik, sestri Anice Pretnar, Justina Ertl in Albinca Dolenc, sestri Ivanke in Jožeta Krničarja, Marija Trček – Šorn, hči Ivana Trčka in Anica Krničar, žena Franca Krničarja, brata Ivanke in Jožeta Krničar. Foto: Pavel Jamnik.

Ko je žena Marija že po koncu vojne izvedela za smrt Ivana, se je po vrnitvi svojih staršev iz nemškega taborišča, skupaj s hčerko Marijo, iz Kočne vrnila domov v Bučko na Dolenjsko. Tja je bil po vojni prekopan tudi Ivan. Hči Marija je leta 1966 prišla na otvoritev spomenika in takrat spoznala enega od fantov iz poljanske družine Šorn, s katerim sta se kasneje poročila in si ustvarila družino na Dolenjskem. Marija Trček Šorn se je leta 2016 udeležila komemoracije ob prestavitvi spomenika.

Naj bo zapisana obuditev spomina na življenje in veliko prezgodnje nasilne smrti vaščanov Kočne namenjena temu, da imena in priimki ljudi, ki so morali umreti zaradi vojne ter so zaradi upanja v boljše življenje svoja življenja tudi izpostavili nevarnostim, še ne bodo šla v pozabo. Morda bo kdo iz katere od novih družin, ki jim v zadnjih desetletjih postaja vasica Kočna dom, sploh prvič izvedel, kdo so bili ljudje, katerih imena videvajo napisana na spomeniku ob otroškem igrišču. Predvsem pa naj bo tole pisanje namenjeno mladim četrte povojne generacije, ki ob povsem spremenjenih časih in zanimanjih niso povsem prepričani, ali so bili partizani v 1. ali v 2. svetovni vojni.

Jože Kobentar

Spomini in spomini spominov – Hrušica, kraj nesrečnega spomina

Mnoge publikacije omenjajo dogodke 2. svetovne vojne na Hrušici. O njih so pripovedovali in jih tudi zapisali udeleženci, njihovi sorodniki ali drugi vaščani. Še živečih je vedno manj. Njihovi spomini, če niso zapisani, ostajajo v spominu mlajših generacij. Eden takih »varuhov spomina« sem tudi jaz.

Moja življenjska pot se je začela v izseljenskem taborišču Assenhausen, rojen sem bil v bližnjem Rottmannshöhe. Pred prihodom v to taborišče je bila moja mama s tremi mojimi starejšimi brati že v taboriščih Hüttenbach in Mettenheim. Oče je z drugimi zaporniki iz Begunj križaril po drugih taboriščih. Bil je v skupini zapornikov, ki so skrbeli za komunalno ureditev bombardiranih krajev. Obojestranska velika želja se je uresničila in v letu 1944 se je uspel pridružiti družini v Assenhausnu. Domov smo se vračali s krajšim bivanjem v taboriščih Wolfsratshaussen in Rosenheim.

Otroci v izseljenskem taborišču Rottmannshöhe. Fototeka GMJ.

Razglednica Hüttenbacha, ki jo je 10. septembra 1942 Francu Kobentarju v Begunje pisal sin, Franc ml. V levi zgornji je zapisal 'da bi se kmal vidli'.

Po vrnitvi iz taborišč sem postal zvedav fant in kot tak sem imel priložnost začutiti utrip vaščanov, še posebej po lokalnih dogodkih, ki jih je prinesla 2. svetovna vojna. Res gre za heterogeno skupino ljudi. Poskušam jih strniti v smiselne skupine:

- vaščani, ki so ves čas vojne ostali na Hrušici;
- zaporniki iz begunjskih zaporov in zbirnega taborišča v Šentvidu;
- sorodniki ustreljenih talcev na Belem polju;
- partizani, ki so se srečno vrnili;
- sorodniki padlih partizanov;
- deportiranke v koncentracijska taborišča;
- deportiranci v delovna taborišča;
- fanta, ki so ju ukradli družinam in določili za ponemčenje;
- vaščani, ki so bili mobilizirani v nemško vojsko in se živi vrnili;
- moji sovrstniki, rojeni v delovnih taboriščih;
- tisti, ki so bili, glede na govorice, v vojnem času nasprotniki narodnoosvobodilnega boja;
- nepoznani vaščani, ki so po koncu vojne še nekaj časa nadaljevali vojno.

Pred vojno dokaj složni vaščani so vojne grozote doživljali in preživljali na različne načine, a vsi po vrsti so bili po vojni povsem drugi ljudje. Vse hudo je ostalo zapisano v njihovih dušah, a vsi so imeli veliko željo po miru in svobodi.

Hrušica je bila glede na geostrateški položaj in razvoj prebivalstva pomemben dejavnik tistega časa. Gospodarsko in politično je bila zanimiva tudi za Nemce. Bila je del Gorenjske, za katero je Himmler že pred vojno

ukazal narediti rasni in politični pregled prebivalstva. Ta je bil narejen zelo natančno in so ga uporabili tudi pri nemških akcijah na Hrušici. Ta strokovno pripravljen projekt je bil predstavljen v knjigi Toneta Ferenca: *Nacistično raznarodovalna politika v Sloveniji v letih 1941–1945.*

Čeprav so bili Hruščani idejno in politično različni, tudi medsebojni nasprotniki (zlasti na športnem področju), se niso sovražili in si delali škode. V predvojnem času so družno protestirali proti paktiranju Jugoslavije z Nemčijo.

Povezovali so se v tajni organizaciji Osvobodilna fronta (OF). Vodilni v OF so bili nosilci upora proti okupatorju. Prvi so odšli v partizane in mnogi od njih padli v bojih. Vojna na Hrušici se ni začela z bombardiranjem Nemcev na Beograd. Nekaj dni prej so Nemci poskušali starojugoslovanski vojski preprečiti miniranje železniškega predora. Preko Rožce so prišli na Hrušico, vendar prepozno. Predor je bil miniran. Nemci so potem izvedli nekaj bojnih aktivnosti, ubili dva vojaka starojugoslovanske vojske, se z dvema ujetnikoma umaknili nazaj v Avstrijo in pri vrnitvi enega ubili.

S pričetkom vojne se je starojugoslovanska vojska umaknila iz Gornjesavske doline. Dva dni so dolino nadzorovali Italijani. Zaradi velikega pomena predora in potrebe po popravilu miniranega dela so nadzor prevzeli Nemci. Štab in nastanitev so organizirali v gostilni Ocepek.

Prvi ukrep Nemcev je bil selitev Ocepkov v Srbijo in prevzem njihovega imetja. Uvedli so policijsko uro. Na vse načine so poskušali zadušiti narodnoosvobodilno gibanje na Hrušici. Začeli so z zaslišanji v Begunjah. OF je nadaljevala aktivnosti, vaščani so zbirali pomoč za organizacijo odpora. Nemci so dobili seznam vaščanov, ki so podpirali OF in lokacije njihovega sestajanja v kmečkem delu vasi (Matijev hlev ter klet Pajerjeve gostilne). Moški so začeli odhajati v partizane. Odhod ni bil enostaven. Ko je bil kandidat pripravljen – najtežja je bila gotovo sama odločitev – in ko je nabral ustrezno opremo ter obutev, ga je prevzela oseba, ki je imela zvezo z enoto. Včasih so vsi dogovori padli v vodo in je moral kandidat čakati na nov termin. To se je zgodilo Ambrožičevim bratom, ko so dva dni pred aretacijo zaman čakali dogovorjeno zvezo. Nemci so s pomočjo nekaterih domačinov in pridobljenim seznamom podpornikov OF začeli z zapiranjem Hruščanov in Hruščank. Kolaboracija je delovala. Za razliko od predvojne složnosti vaščanov je zlasti zaradi upanja na ekonomske

ugodnosti in protekcijo le-ta zaživela ter delovala vso vojno. S pomočjo kolaborantov so Nemci dopolnili rasno in politično oceno ter določili usodo Hruščanov. Zapečatili so jo z obkolitvijo Hrušice in izvedbo selekcije, vse z namenom ponemčenja. Teoretično so ponemčenje želeli izvesti v skladu s politično in z rasno oceno. Iz prebivalstva so hoteli izločiti »Nemcem sovražne osebe« in neprimernim onemogočiti vključevanje v »nemško ljudsko skupnost«. Obenem pa zadušiti narodnoosvobodilno gibanje.

17. 7. 1942 so obkolili vas in vse vaščane postrojili pred hiše. Sledil je pregled stanovanj in grobo postopanje z vaščani. Potem so opravili prvo selekcijo. Določili so, kdo ostane in kdo gre v nadaljnji postopek. Prvi so se vrnili v hiše in stanovanja, druge so privedli pred gostilno Pajer. Tam je komisija v sestavi vodilni SS[1] oficir, vodilni policaj in nemški sodelavec iz vrst vaščanov ugotavljala, če so privedeni pravi s spiska. Skušali so ugotoviti, kje so manjkajoči. V kmečkem delu vasi so pobrali celotno Rogarjevo ožje in širše sorodstvo. Po Ambrožičevega Johana so odšli celo na Jesenice. Druga selekcija je bila pri Pajerju. Moške in nekaj žensk so odpeljali v begunjske zapore, ženske z otroki pa v zbirno taborišče Šentvid. Tja so pozneje prišli še nekateri, ki so jih poslali iz Begunj. Tretjo selekcijo so delali v Begunjah in Šentvidu. Kot je bilo videti iz poteka dogodkov, so v Begunjah delali še eno selekcijo. Tiste, za katere so ugotovili, da ne bodo primerni za ponemčenje, so poslali v koncentracijsko taborišče ali jih ustrelili kot talce.

Hrušica je kmalu po vseh teh dogodkih postala na videz nemška. Hišne številke so zamenjali z novimi z napisom Birnbaum, novo upravno organiziranje pa ni dovoljevalo nobenega zastoja v vaškem življenju. Delovala je orožniška postaja, vzpostavili so nemške vojaške enote. Kmetije so vodili začasni gospodarji, aktivni so bili kolaboranti.

Nemška hišna številka s Hrušice. Hrani GMJ.

[1] *Schutzstaffel* (»zaščitni vod«) je bila paravojaška organizacija Nacionalsocialistične nemške delavske stranke (NSDAP), ustanovljena kot Hitlerjeva osebna straža. K SS je spadal tudi gestapo in varnostna služba kot obveščevalna služba. Med drugim so vodili koncentracijska taborišča. Vodja SS-a je bil Heirich Himmler.

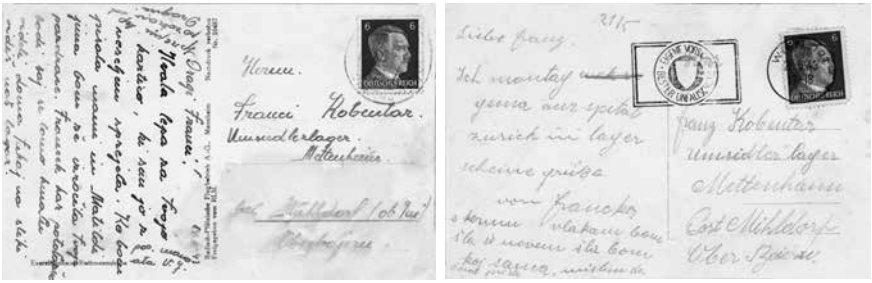
Organizirali so tudi Hitlerjugend za mladino, saj so se Nemci ponemčenja lotili sistematično. Hoteli so zatreti razvoj narodnoosvobodilnega upora, a bili neuspešni. Partizani so na Belem polju napadli nemški policijski avto, kar je dodalo iskro k naelektrenim odnosom v vasi. Nemci so v begunjskih zaporih izbrali 45 talcev, med njimi 35 Hruščanov. Na mestu napada na avto je talce postrelil strelski vod, ki so ga pripeljali iz Avstrije. Prostor masakra je bil nekaj metrov pred sedanjim spominskim obeležjem. Komunalni delavci so morali pobite talce naložiti na tovornjak. Po njihovem pripovedovanju so bili tako iznakaženi, da se jih ni dalo prepoznati. Ostanke trupel so skupaj z zemljo, prepojeno s krvjo, pokopali približno tam, kjer je danes spominsko obeležje. Trupla so Nemci odpeljali v Begunje in jih zmetali v skupni grob.

Tisti, ki so preživeli begunjske zapore, so povedali, da izbor ni bil naključen. Spisek podpornikov OF in nemška ocena, da niso primerni za ponemčenje, sta bila odločilna elementa. Verjetno so bili to kandidati za koncentracijsko taborišče.

Ostale zapornike iz Begunj in taboriščnike iz Šentvida so deportirali v delovna taborišča. Begunjski zaporniki so vedeli, da je nespoštovanje pravil pri vključevanju v proces ponemčenja takojšen razlog za preselitev v koncentracijsko taborišče.

Nemci so za Hruščane določili lokacijo izselitve, največkrat Nürnberg in Starnberg. Tam so bila organizirana taborišča in pripravljena delovna mesta, zlasti obrtniška ter dela v tovarni in kmečko delo. Za taboriščnike so uporabili že obstoječe objekte, kjer so bili minimalni pogoji za bivanje. Bilo je zelo utesnjeno, imeli so vodo, menzo, sanitarije. Režim je bil strog, vojaški. Vodja taborišča, *lagerfirer*, je bil z ekipo moških in žensk predstavnik vsega zla. Vsi so imeli vojaške oznake. Da so starši lahko hodili na delo, so imeli organiziran nekakšen vrtec in šolo. Starejši otroci so morali paziti mlajše, vse pa je vodila ženska iz ekipe vojaških nadzornikov. Za vsako kršitev je bila kazen, največkrat tepež. Vsa dela v taborišču so opravljali taboriščniki. V sodelovanju z lokalnimi prebivalci so lahko izpolnili zahteve vodstva in življenje v taborišču dokaj znosno uredili. To delovno taborišče je imelo nalogo, da prišleke ponemči, lokalni ljudje pa so taboriščnike potrebovali kot delovno silo. Te je že prej primanjkovalo, vojna je potrebe še povečala. Gospodarji in hlapci so bili na fronti, mnogi so padli ali umrli. Vračali so se samo invalidi z

omejenimi sposobnostmi za delo. Sprva je bilo lokalno prebivalstvo do taboriščnikov negativno razpoloženo, z dobrim delom taboriščnikov, ki so reševali svoje in njihove življenjske probleme, pa so se odnosi normalizirali. Taboriščnikom je bilo dovoljeno dopisovanje. Dopisovali so si med taborišči in z domačimi kraji, samo z razglednicami, vsebino je vodstvo preverjalo. Na razglednicah iz tistega časa beremo pozdrave, želje po srečanju, vprašanja o zdravju in domačih. Med vrsticami je bilo tudi kaj, kar Nemcem ni ustrezalo. Najprej so pisali slovensko, kmalu so prešli na nemščino, s čimer so Nemci dosegli vključevanje taboriščnikov v nemško skupnost. Kdor se je izkazal pri učenju nemškega jezika, je bil nagrajen.

Razglednici, ki ju je Francka Kobentar poslala možu v taborišče Mettenheim februarja oziroma maja 1943. Prva je v slovenskem jeziku, druga pa v (precej okorni) nemščini.

Življenje je bilo za tiste čase in pogoje dokaj sprejemljivo. Delo je potekalo po ukazih, veljala sta red in disciplina. Taboriščniki so bili ustrahovani in pod stalnim stresom, saj so bili vedno lahko premeščeni v slabšo obliko taborišča ali na težje delo. V primeru bolezni so jim omogočili obiske zdravnika ali zobozdravnika. Ko je naravne smrti umrl fant iz okolice Škofje Loke, so lahko celo organizirali pogreb. Dovoljeni so bili obiski in izjemoma tudi obiski domačega kraja. Ena od taboriščnic je šla celo domov po hčerko. Taboriščniki so z lokalnimi ljudmi vzpostavili pristne in celo prijateljske odnose, ki so se nadaljevali tudi po koncu vojne.
Stric je delal na kmetiji, ki ni imela nobenega moškega. Gospodarja je pri hiši ubila letalska bomba, sin pa je padel na fronti. Zbližal se je z gospodinjo. Dobila sta hčerko. Vendar po koncu vojne tam ni dolgo zdržal. Domotožje ga je pognalo nazaj na Hrušico.

Namen izselitve je bil tako delno dosežen, taboriščniki so bili koristni in lokalno prebivalstvo v Nemčiji jih je sprejelo.
A vse naštete pozitivne stvari niso odražale realnega stanja. Zasenčilo jih je domotožje, slabši življenjski pogoji in fizični napori brez pravega motiva. V takem okolju, odnosih in dogajanju sem se rodil. Ko se je vojna končala, sem se s starši in brati vračal domov, vrnitve smo se vsi zelo veselili. Ko sem zrasel, sem večkrat obiskal svoj rojstni kraj, užival v pokrajini, jezeru in okoliških hribih. Po mojem mnenju ima Starnberg vse, kar ima Gorenjska, le morje je daleč. Vsega, kar sem s svojimi očmi videl jaz, taboriščniki niso videli na enak način. S komerkoli od ostalih sem govoril, so bile njihove oči za lepote kraja slepe, spominjali so se le žalostnega izseljenskega časa.

Razglednica Starnberškega jezera z gorsko verigo Karwendel.

Posebno zlo in gospodarjenje s tujimi življenji so bila koncentracijska taborišča, Auschwitz za ženske ter Dachau za moške. V Auschwitz so poslali ženske iz Begunj in Šentvida. To so bile sorodnice ustreljenih talcev in sorodnice tistih, ki so šli v partizane. S strani Nemcev so bile vse označene kot politično aktivne in neprimerne za ponemčenje. Kar polovica teh Hruščank je bila mojih sorodnic. Moja teta, ki je umrla v Auschwitzu že leta 1942, je bila prva od hruščanskih žrtev taboriščnega režima.
V Dachau niso poslali nobenega Hruščana. Vse, ki bi jih lahko po nemških kriterijih poslali tja, so postrelili kot talce ali pa so prej odšli v partizane. Ostale zapornike in deportirance so izkoriščali za delo, da bi Nemčija preživela ter za realizacijo projekta ponemčenja Slovenije.

Vojna se je končala s podpisom nemške predaje, na Hrušici pa se je z nekaterimi dogodki zavlekla celo v leto 1946. Logistika vračanja deportirancev je bila težja od tiste, ko so jih pošiljali v taborišča.
Iz našega taborišča smo prišli na Hrušico julija 1945, med zadnjimi. Zaradi varnostnih in zdravstvenih postopkov smo šli najprej skozi Jesenice v Kamnik, šele potem domov. Pričakali so nas svojci, ki so se že vrnili iz drugih taborišč. Pričelo se je odpravljanje posledic vojne, tako na posameznih domačijah kot v celotni vasi.
Deportiranci so za seboj zapustili opremljene in urejene hiše, stanovanja ter domačije. Nemci so vanje vselili vaščane, ki so ostali. Na kmečka posestva so hoteli pripeljati nemške naseljence. To jim ni uspelo. Vaščane so imenovali za začasne gospodarje, vsa lastnina je ostala nemška. Prepričali so jih, da se pravi gospodarji ne bodo vrnili in so oni kandidati za prevzem lastnine. Pravi gospodarji pa so se vrnili. Prišli so v manj ali več poškodovana in izropana stanovanja, hiše ter na domačije. V svobodni Jugoslaviji je bil narejen popis vojne škode. To je ostalo le na papirju. Odškodnino je Nemčija plačala, porabljena je bila za obnovo in razvoj domovine. Ravno v času nastajanja mojega prispevka so sprejeli Zakon o pavšalnem nadomestilu za povzročeno premoženjsko vojno škodo iz druge svetovne vojne. Lahko le upamo, da ne bo spet kakšnih nepravilnosti.
V drugo smer, v Avstrijo in Nemčijo, so se v tistem času s transporti vračali tisti, ki so vojno izgubili, tako Nemci kot njihovi podporniki iz vseh jugoslovanskih republik. Posebne partizanske enote so med vračajočimi iskale tiste, ki so s svojim delovanjem med vojno storili hudodelna dejanja ali zločine. Koliko so jih dobili, ni znano, kakor tudi ne, kaj so z vsemi nato naredili. Tudi na Hrušici so ukrepali. Nekaj izbranih potnikov so odpeljali z vlaka in jih na bližnjem hribu postrelili. Mogoče nenavadno, kajti ravnali so podobno kot Nemci s talci na Belem polju. Obojim je bil sodnik krogla. Tudi njih so zakopali v skupni grob.
Še huje je bilo kasneje, ko so leta 1946 neznani storilci gospodarja, sodelavca Nemcev, skupaj z ženo in hčerko, umorili. Maščevali naj bi se za smrt dveh partizanov, ubitih leta 1944 pri njihovi hiši. Takrat so partizani po izvršeni akciji nabiranja hrane zapuščali njihovo hišo, ko jih je z balkona napadel hlapec. Vrgel je bombo in dva partizana ubil. Storilci so bili sodniki in likvidatorji. Postopek je sprožil govorice, večina

vaščanov je postopek obsojala v smislu, da bi morala ukrepati država in ne posamezniki. Država ne bi smela dovoliti, da bi sicer upravičena zmagovalna miselnost zamenjala poštene postopke sodne obravnave. Precej po koncu vojne se je sovraštvo ponovno prebudilo, ko so neznanci minirali kapelico pri Ocepku. Poleg štirih znamenj je bila kapelica edini sakralni objekt v vasi.

Ocepkova gostilna pred drugo svetovno vojno. Last Nede Kovačič.

Po podaljšanem povojnem času se je življenje na Hrušici končno umirilo. Kmetje so obnovili njive, povečali črede in pričeli uživati pridelke. Za pomoč ostalim prebivalcem so morali kmetje sodelovati z obvezno oddajo. Prevečkrat se je zgodilo, da niso imeli toliko pridelka, kot so ga morali oddati. Morali so po nakupih na tržnico v Kranj in kupljeno oddati kot obvezno oddajo. K sreči so bili gospodarji tudi zaposleni v železarni ali na železnici, da so lahko zadovoljili potrebe nove države. Nekateri vaščani (delavci) so dobili pomoč v obliki UNRRA paketov za lažje preživetje. Paketi niso pripadali kmetom. Z udarniškimi akcijami smo vsi krajani pomagali urejati življenjski prostor vasi – od vodovoda, kulturnega doma, planine, do cest in poti.

Nova država ni zaupala poraženčem, zato je ojačala varovanje meje in omejila gibanje v obmejnem območju. Zbirale so se informacije o obiskih sorodnikov v tujini. Za svoje varovanje je ustvarila med ljudmi imenovano »železno zaveso«. Ta naj bi nas obvarovala pred vpadi sovražnih enot ali posameznikov. Veliko je bilo ilegalnih prebegov, največ iz ekonomskih razlogov, zaradi iskanje dela in boljšega zaslužka.

»Železno zaveso« smo začeli prebijati s kmečkim sodelovanjem, kulturnimi in športnimi dogodki. Z nastopi godbe na Koroškem in njihovih pevskih zborov na Hrušici. Počasi so se sprostile napetosti med državami, ravno tako prehodi preko meja.
V osnovni šoli smo se učili o krajevnih dogodkih in spoznali pomembnejše slovenske dogodke v Dražgošah, na Pohorju, o bolnici Franja. V srednji šoli smo o njih še poglobili znanje. Učili smo se o bojih in ofenzivah v Jugoslaviji, zlasti v Bosni.
Medvojnih dogodkov smo se spominjali tudi na slovesnostih, proslavah in obletnicah. Te so imele krajevni, občinski, republiški in tudi državni značaj. Hrušica je posebej obeležila poboj talcev na Belem polju. Vsi dogodki oziroma proslave naj bi bili spomin na ustreljene talce, na dogodek, ki se ne bi smel zgoditi, sploh pa ne ponoviti. Proslava je tudi kulturni dogodek. Številčna prisotnost krajanov je različna. Spominjam se časov, ko se je dogodka udeležila cela vas, kasneje v glavnem le še sorodniki, borčevski, krajevni in občinski predstavniki. Pri programu so sodelovali tudi osnovnošolci. Tako so se seznanjali z medvojnimi dogodki. Vsako leto slovesnost z izbranimi melodijami obogati pihalni orkester. V spomin na te dogodke je bil nekajkrat organiziran tek trojk od placa do spomenika in nazaj, tudi pohod okoli nekdaj obkoljene Hrušice. Nobeden od teh dveh dogodkov se ni »prijel«.

Spomenik padlim talcem na Belem polju. Fototeka GMJ.

Lahko smo se udeležili tudi zimskih spominskih tekov in pohodov: pohoda v Dražgoše, zimskega pohoda na Stol v spomin na borbo ter požig koče, kurirskega smuka na Pristavi za padle in ubite kurirje,

smučarskega teka v Radovni v spomin na požig vasi v Srednji Radovni, zimskega pohoda ter smučarskega teka v Arihovi peči na avstrijskem Koroškem …

Tisti, ki smo bili uvrščeni v ekipo Slovenije ali v času služenja vojaškega roka v ekipo jugoslovanske vojske, smo se udeležili tudi spominskih tekaških smučarskih tekmovanj v Dražgošah, v Mrkoplju na Hrvaškem, na Igmanu v Bosni in Mavrovem v Makedoniji.

Na moj odnos do te problematike je pomembno vplivalo skupno življenje s še živečimi pričami dogodkov. Vedno se sprašujem, kako je lahko človek postal takšen do sočloveka. S kakšno pravico se je pričel igrati s človeškimi življenji. Množica mrtvih, ki je bila rezultat večine dogodkov, je za normalnega človeka huda obremenitev, ne glede na zmagovalca ali poraženca. To me je posebej prizadelo, ker je bilo med mrtvimi tudi toliko mojih sorodnikov. Ni mi bilo dano, da bi jih spoznal. V normalnih pogojih bi bilo njihovo življenje običajno. Spomini me zapeljejo skozi hude čase. Moramo se jih spominjati. Spomini morajo pomagati pri razvoju družbe. Vsakršno zmanjševanje pomena teh dogodkov je neprimerno in žaljivo. Izkoristimo te spomine tako, da se bomo iz njih naučili živeti v miru. Z razumom preprečujmo podobne ali celo enake dogodke. Posebej takrat, ko se v družbi ustvarja idealna klima za razraščanje pohlepa in sovraštva, ki sta med gonilnimi elementi razvoja vsega hudega.

Vse preživeto nas opozarja, da je najuspešnejše reševanje življenjskih nihanj s pogovori. Povsod na svetu smo ljudje z željo po miru in kolikor toliko poštenem sodelovanju.

Božena Ronner

Kavalarjevi – po domače Robičkovi otroci

Mesto Jesenice je 1. marca 1945 doživelo še zadnje hudodelstvo v času druge svetovne vojne. Tragične zgodbe družin so povezane z bombardiranjem mesta – z izgubo najdražjih, uničenjem domov in premoženja. Prav je, da se tega dogodka in hudodelstev vojne spominjamo tudi skozi pripovedi družin ter posameznikov, ki so nosilci bolečih, a dragocenih spominov.
Z željo ohraniti spomin na preteklost in zgodbe, ki so oblikovale mojo, našo družino, sem se odločila zapisati dogodke, o katerih so mi pripovedovali sorodniki in jih potrjujejo ohranjeni dokumenti. Te zgodbe niso zapisane v učbenikih, a so dragocen del naše skupne zgodovine – prežete s pogumom, bolečino, veseljem in neizmerno vztrajnostjo.
Ob razmišljanju o življenju svojih prednikov sem se večkrat spraševala, kako so zmogli preživeti toliko hudega in kljub vsemu ostati dobrosrčni – do nas, potomcev ter do sveta okoli sebe. Prav je, da o tem spregovorim in zapišem zgodbo družine Kavalar, po domače Robičkovih, katere potomka sem po materini strani. Njihovo življenje med in po drugi svetovni vojni nosi pomembno sporočilo – sporočilo, ki ne sme utoniti v pozabo.
Zapisane besede so tudi moj poskus povezovanja niti med spomini, dokumenti in pripovedmi, ki sem jih slišala kot vnukinja, hči ter nečakinja. So izraz hvaležnosti do vseh, ki so preživeli, kljubovali in ljubili.

Družina Janeza in Gizele Kavalar

Otroci Janeza Kavalarja, polkmeta in železarskega delavca, ter Gizele, rojene Hojak, begunke iz Trsta in pridne šivilje, so kljub težkim življenjskim okoliščinam uspeli oblikovati življenje, ki ga danes občudujem. Gizela je med prvo svetovno vojno skupaj s starši in šestimi sorojenci pobegnila pred italijanskim fašističnim terorjem na Hrušico. Bila je izjemno delavna in predana žena ter mati, ki je kljub številnim stiskam znala ohraniti trdnost družine.
Po vojni, ko je bilo hrane malo, je znala mama Gizela iz skromnih sestavin pričarati obrok za vse. Ata Janez je ob večerih pripovedoval zgodbe –

mešanico resnice in domišljije. Vnuki, ki smo takrat že živeli z njima, smo ga z odprtimi usti poslušali in si želeli, da teh zgodb nikoli ne bi bilo konec.

Otroci Gizele in Janeza Kavalarja:

- Franci (1924–1945),
- Rina (1926–2023),
- Janko (1927–2013),
- Miran (1928–2018),
- Helenca (1930–2022).

Kljub vojni in borbi za preživetje so otroci odrasli v odgovorne, delovne in solidarne ljudi. Njihova zgodba je preplet osebne moči in zgodovinskih pretresov. Vsi so nosili močno delovno etiko in svoje vrednote – spoštovanje, skromnost, vztrajnost – prenesli na naslednje rodove.

Leta 1932, slikano ob vhodu na Robičkovo dvorišče, Franci 8 let, Rina 6 let, Janko 5 let, Miran 4 leta in Helenca 2 leti.

Kavalarjevi pred Miranovo hišo 2008, z leve proti desni Helenca, Miran, Janko in Rina.

Racija na Hrušici – julij 1942

17. julija 1942 so Hrušico obkolile oborožene enote nacistične policije in SS[2], ki so izvedle množično aretacijo družin. Le deset minut so imeli, da so se lahko oblekli; s seboj niso smeli vzeti ničesar. Nato so jih nagnali na dvorišče, zaklenili stanovanja in odnesli ključe. Jeseniška gestapovca Druschke in Zwick sta prebrala imena s seznama, nekaterim so dovolili vrnitev domov.

[2] SS (Schutzstaffel) – nacistična paravojaška organizacija, odgovorna za številne zločine med vojno.

26. julija 1942 je Cankarjev bataljon na Belem polju[3] postavil zasedo in uničil gestapovski avtomobil. Nemci so se za izgube maščevali in že naslednji dan, 27. julija, na istem kraju ustrelili 45 talcev. Še posebej boleč je bil spomin na žrtve iz Hrušice – kar 35 od 45 ustreljenih talcev jih je bilo doma prav iz tega kraja. Dogodek je v skupnem spominu pustil globoko rano, ki jo je čas le stežka zacelil.
Dogodek je zaznamoval celotno skupnost in v zavesti krajanov pustil neizbrisne sledi. Otroci so ta dan odrasli – mnogi so izgubili starše, domove, varnost.
Več družin, očetov, mož in otrok so odpeljali v zbirno taborišče Šentvid pri Ljubljani[4]. Veliko žensk, mater in žena je bilo kasneje deportiranih v delovna ter uničevalna taborišča; med njimi kar nekaj nosečnic, ki so svoje otroke povile za žico.

Franci – življenje in smrt partizana

Najstarejši sin Franci je bil partizan. Osnovno šolo in malo maturo je končal na Jesenicah. Leta 1940 se je zaposlil pri Jugoslovanski državni železnici, a že leto kasneje, 1941, se je kot član mladinskega aktiva pridružil osvobodilnemu gibanju.
Ob raciji na Hrušici so ga aretirali in zasliševali. Na zaslišanju mu je uspelo gestapovce prepričati o svoji nedolžnosti in so ga izpustili. A decembra 1942 je bil kljub temu vpoklican v nemško vojsko. Po dopustu konec leta 1943 je dezertiral in se pridružil partizanom. Bojeval se je v Vojkovi brigadi, pozneje pa postal komandir *prateče* čete v štabu XXXI. divizije.
Padel je 4. aprila 1945. Njegova smrt je v družini, še posebej pri mami Gizeli, pustila globoko rano. A obenem ostaja neizbrisen dokaz njegove predanosti idejam svobode, pravičnosti in upora.

Franci, prvi z desne.

Njegovi tovariši so o njem vedno govorili z največjim spoštovanjem – bil je vodja, ki je znal navdihovati s svojim zgledom. Mama Gizela je večkrat omenila, da nikoli ni izvedela njegovega partizanskega imena. Za partizane in njihove svojce je to pogosto ostala skrivnost.

[3] Belo polje – lokacija na Hrušici, kjer so nacisti med okupacijo izvedli množičen poboj talcev.
[4] Šentvid pri Ljubljani – kraj z zbirnim taboriščem, kjer so nacisti zbirali civiliste in jih nato pošiljali v koncentracijska ali delovna taborišča.

Meni ga je uspelo izvedeti čisto po naključju, sredi osemdesetih let. Med pogovorom s Francem Robičem, ko sem mu omenila mamino neizpolnjeno željo, me je presenetil z odgovorom: »Zakaj pa mene ni vprašala? Saj je vedela, da sem bil v *prateči* četi kurir.« Tako sem izvedela, da je bilo njegovo partizansko ime Aleksander. Ob tem podatku sem bila kar nekoliko vznemirjena – in to zato, ker sem svoji hčerki leta 1976, povsem po lastni izbiri, dala ime Aleksandra. Kakšno nenavadno naključje.

Leta 1986 so Kavalarjevi prejeli vabilo krajevnega odbora Zveze borcev za vrednote NOB Podlanišče iz Cerknega, naj se udeležijo slovesnosti ob postavitvi spominske plošče na stanovanjsko hišo. Na plošči je zapisano: »Na tem mestu so belogardisti zahrbtno ustrelili tov. Kavalar Franca iz Hrušice pri Jesenicah.«

Zbrani Kavalarjevi in predstavnik ZB NOV Cerkno.

Spominska plošča Francu Kavalarju.

Dogodka, ki je potekal 23. junija 1986, smo se poleg obeh sester in bratov udeležili tudi nekateri vnuki ter pravnuki.

O dilemah vojaških obveznikov

Vojaški obvezniki so se v času okupacije soočali s številnimi dilemami. Po eni strani so želeli ubežati služenju v RAD[5] in nemški vojski, po drugi strani jih je bilo strah za svoje družine. Vedeli so, da partizanske enote niso bile številčne niti dobro oborožene. Odgovornost do domačih je marsikaterega mladeniča prisilila, da se je odzval vpoklicu.

[5] RAD *(Reichsarbeitsdienst)* – obvezna delovna služba v nacistični Nemčiji, ki je služila tudi kot predpriprava za vojaško službo v Wehrmachtu.

Rina – deportacija in krhkost kot rešiteljica

Rina je bila po raciji odpeljana v Šentvid, nato pa izpuščena. Po bratovem pobegu iz nemške vojske so jo aprila 1944 aretirali in poslali na prisilno delo v Obermillstadt v Avstriji. Zaradi šibkega zdravja je bila konec leta 1944 poslana domov. Njena narava in trdna volja sta ji pomagali preživeti. Po vojni se je izučila za šiviljo pri šiviljstvu Dovič na Jesenicah in hkrati skrbela za člane širše družine s šivanjem, popravljanjem starih oblačil in gospodinjstvom.

Bila je nadarjena in že kot otrok je sanjala, da bi nekoč pela na odru, zato se je začela izobraževati tudi po tej strani in na koncu vsega tudi uspela. Te sanje je pozneje tudi uresničila in postala operna pevka.

Janko – taboriščnik v Konstanzu

Janko je kot mladoleten prestal kalvarijo zapora v Šentvidu[6], nato za marsikoga nepredstavljiv begunjski zapor in taborišče Konstanz – podružnico zloglasnega Dachaua. Domov se je vrnil šele dva meseca po koncu vojne.

V devetdesetih letih prejšnjega stoletja je prvič javno spregovoril o tem, kar je prestal – o mučenju, trpinčenju in svoji zvestobi. Nikogar ni izdal. Zaradi te pokončnosti so ga odpeljali v taborišče. Njegovo pričevanje je danes dragocen del zgodovinske zavesti naše skupnosti.

Njegova pripoved:

»V tem taborišču sem bil zapornik – taboriščnik. Stiki z zunanjim svetom in domačimi – s sorodniki – so bili sploh prepovedani. Taborišče Konstanz je bilo hermetično zaprto, jaz pa noč in dan, pri delu, pri jedi ter pri spanju, zastražen z vojaki nemške vojne mornarice. W. E. lager Konstanz Egg je bilo eno samo delovno gradbišče. V njem – v tem ograjenem in zastraženem območju – sem z ostalimi taboriščniki gradil upravne ter bivalne barake za nemško vojno mornarico. Gradili smo »Kriegsmarine schule lager«.

Bil sem mladoletni zapornik – taboriščnik. Taboriščne obleke nisem imel, ker jih za mladoletne zapornike preprosto niso imeli. Delal sem le v svoji obleki, v kateri sem bil priveden v taborišče, poleti bos, pozimi v lesenih coklah. Opravljal sem vsa težaška dela odraslega človeka in tako bil izpostavljen trpljenju, trpinčenju, poškodbam ter tudi vsakodnevnemu bičanju.«

[6] Šentvid pri Ljubljani – kraj z zbirnim taboriščem, kjer so nacisti zbirali civiliste in jih nato pošiljali v koncentracijska ali delovna taborišča.

Janko se je domov vrnil julija 1945. Najprej se je zaposlil na železnici, kjer je opravljal dela kurjača na parnih lokomotivah, nato je našel zaposlitev v železarni, kjer je opravljal dela premikača vse do vpoklica na služenje v Jugoslovanski armadi (kadrovski rok JA[7] – tako piše v dokumentih), od oktobra 1946 do oktobra 1948 v Titovi gardi v Beogradu.
Dve leti (1948–1950) je bil vzgojitelj v metalurški industrijski šoli Železarne Jesenice, nakar je zaprosil za premestitev na promet in kot štipendist ŽJ[8] dokončal mojstrsko šolo, opravil več kvalifikacij, dokvalifikacije za strugarja, ključavničarja, strojevodjo parnih lokomotiv ter drugih motornih vozil. Po zaključenem višješolskem izobraževanju je konec leta 1960 postal kadrovik predelovalnih obratov. Od takrat dalje in vse do upokojitve je delal na Centru za samoupravljanje, nato je postal predsednik disciplinske komisije pri ŽJ.

Miran in Helenca – pastirja in aktivista

Miran in Helenca sta bila najmlajša. V času vojne sta bila še otroka, vendar sta hitro odrasla. Kot otroka sta pasla koze na robu vasi, vsega nista razumela, a vedela sta, da ni čas za otroške igre. Pod pretvezo pastirčkov domačih koz sta opravljala naloge obveščevalcev za aktiviste Osvobodilne fronte. Spretno in pogumno sta nosila sporočila. Njuna mladost je bila zaznamovana z neizmerno odgovornostjo.
Po vojni sta oba postala kulturna in delovna stebra skupnosti. Helenca je postala ena ključnih oseb v krajevni kulturni dejavnosti – organizirala je prireditve, ustanovila folklorno skupino in jo tudi vodila, vodila pevski zbor, sodelovala pri igrah ter dogodkih.
Miran se je izučil obrtnih spretnosti pri jeseniškem mojstru Hribarju, nato pa ostal dejaven tako v železarni, v obratu jeklovlek kot v svoji obrti. Bil je znan kot strokovnjak za kovaške izdelke, ki še danes krasijo številne hiše, znan tudi po garaštvu, svoji poštenosti in pripravljenosti vedno pomagati drugim.

Kulturno življenje Hrušice pred in po vojni

Kulturno življenje na Hrušici se je začelo že po prvi svetovni vojni, pred drugo svetovno vojno pa je kraj že veljal za kulturno zelo živahnega. Prišleki, ki so prišli gradit železniško progo, so se hitro vključili v dogajanje. Pevski zbori in gledališke igre so postali pomemben del

[7] Jugoslovanska armada.
[8] Železarna Jesenice.

vsakdana ter predstavljali sprostitev po napornem delu.
Kulturna društva na Jesenicah so bila večinoma povezana s političnimi strankami in pod okriljem rimokatoliške cerkve. Po razpoložljivih podatkih je že leta 1930 na Hrušici delovalo Kulturno-prosvetno društvo Orel, ki ga je vodil kaplan Križman. Med drugo svetovno vojno je društvo prenehalo z delovanjem.
Po vojni je bil ustanovljen moški pevski zbor društva Golica, ki so se mu pozneje pridružile tudi pevke, s čimer je nastal mešani pevski zbor. Zbor se ni ukvarjal le s petjem, temveč tudi z dramsko dejavnostjo. Deloval je v okviru Prosvetnega društva Svoboda.
Zanimivost iz tega časa je, da je bil nekaj časa režiser in pevovodja Ferdinand Nande Hojak, brat mame Gizele. Bil je talentiran glasbenik, celo izdelovalec citer, a znan tudi kot velik čudak.
Poseben čar je zame imelo tudi življenje v času pustovanja. V naslednjih letih so kulturna in druga krajevna društva, zlasti gasilsko društvo, organizirala pustne povorke, ki so pritegnile številne domačine. Povorke so na zabaven način prikazovale aktualne gospodarske in politične dogodke ter tako združevale humor s kritičnim pogledom na družbeno dogajanje.

Nastop Mešanega pevskega zbora leta 1946, v skromnih prostorih na Placu.

Mešani pevski zbor, slikano pred Kulturnim domom na Hrušici, leta 1949; prva z leve Rina, zadnja na desni Helenca, v sredini Janko, edini s čepico. Tretji od leve proti desni Miran. Med njimi je tudi pevovodja Ferdinand Nande Hojak, enajsti od leve proti desni.

Prenova Robičkove hiše, delo srca, rok in povojne krivice

Po vojni sta se Helenca in Miran kot mladoletna zaposlila ter tudi onadva pomagala prenoviti staro Robičkovo hišo. Helenca v železarni, Miran pri obrtniku Hribarju.

Železarna jima je omogočila nadaljnje izobraževanje. Oče Janez je konec leta 1945 podedoval staro hišo, a pod pogojem, da zapusti stanovanje v novejši Kavalarjevi hiši, ki jo je imel v lasti njegov brat. Kljub razpadajočemu stanju stare hiše je sprejel odločitev – za dobro družine.

Iz dokumentov Okrajnega sodišča Jesenice, z dne 19. 9. 1946, je razvidno, da je bil opravljen zapis o dedovanju hiše, dvorišča in vrta, vključno z oceno njihove vrednosti, na podlagi katere je bil odmerjen davek na dediščino. V postopku dedovanja je bilo določeno tudi, koliko metrov lesa pripada atu Janezu. Priloženo je bilo tudi tehnično poročilo, ki opisuje hišo kot masivno zidano iz kamna in apna. Po navedbah naj bi bila hiša stara približno 200 let.

V sodnem zapisu so navedeni tudi dolgovi brata Franceta, nekateri še iz leta 1923. Da so podedovane parcele in objekti postali bremen prosti, so bili dolgovi izbrisani. Nad celotnim postopkom je bdel sodno določen bratov jerob[9], učitelj z Jesenic, z nalogo, da brat kmetije ne bi dodatno obremenil z dolgovi, zato je jerob izpeljal tudi postopek, da je kmetija postala sodno zaščitena.

Po pripovedovanju prednikov so otroci Janeza in Gizele – nekateri med njimi že poročeni – ves svoj zaslužek vložili v prenovo domače hiše. Gradbeni material, predvsem opeko, so pridobili na Jesenicah, kjer so po vojni množično odstranjevali ruševine po bombardiranju. Veljalo je: polovico zbrane opeke so morali pustiti za obnovo mesta, drugo polovico so lahko odpeljali za lastne potrebe. Opeko so nato s konjsko vprego prevažali domov.

Mama Gizela je v tistem času skrbela za prehrano delavcev, obenem je oddajala del stanovanja – čeprav so bili njeni lastni otroci v prostorski stiski. S tem je vsaj deloma pridobila denar, potreben za plačilo mojstrov, ki so sodelovali pri prenovi in nadgradnji hiše.

Iz pripovedovanja vem tudi, da je eno sobo v stanovanju, kjer sta začasno živela moja starša, oddala takratni učiteljici Cilki Golc (poročeni Ščavničar). Bila je izjemna – skromna, dobrosrčna in predana svojemu poklicu. S svojo toplino in razumevanjem je prirasla k srcu vsem ki so

[9] Staro ime za skrbnika, varuha, tudi posesti za neodgovorne lastnike.

Hruščanom, se dolgo upirali njenemu službenemu premestitvenemu ukazu. V tistih težkih časih so ljudje znali prepoznati človečnost – in jo ceniti.
A težave še niso prenehale. Leta 1954 je Ljudski odbor Jesenice izdal odločbo o vključitvi hiše v stanovanjsko skupnost, kar je pomenilo njeno nacionalizacijo. Ata Janez se je pritožil, a odgovora ni dočakal, izdalo ga je bolno srce – umrl je februarja leta 1956, star 55 let.

Robičkova hiša pred prenovo leta 1945.

Hiša po večkratni prenovi leta 2009.

Pravna borba za družinsko lastnino

Zadeva z nacionalizacijo naše hiše tudi po smrti ata Janeza ni bila zaključena. Ljudski odbor je 25. decembra 1959 ponovno izdal odločbo, s katero je določil, da stanovanjska hiša Kavalarjevih postane družbena lastnina, saj naj bi šlo za najemno hišo. Odločitev je temeljila na komisijskem ogledu, pri katerem so ugotovili, da ima hiša pet stanovanj: tri v pritličju in dve manjši v mansardi. V hiši je bila na dveh hodnikih napeljana tekoča voda, v souporabi sta bili tudi dve zidani stranišči na *štrbunk*. V odločbi ni bilo omenjeno, da je v tistem času v hiši živelo kar pet družin: štiri stanovanja so zasedale družine Kavalarjevih otrok, večjo sobo pa njihova mati – že vdova.
Otroci Janeza in Gizele so bili po oceni komisije obravnavani kot najemniki, zaradi česar naj bi hiša postala občinska. Toliko na kratko o tej nepravičnosti.
Mama Gizela se ni vdala. Najela je odvetnika in s trdnimi dokazi utemeljila, da gre za družinsko hišo. Leta 1960 je bila pritožba uspešna. Med postopkom so vsi družinski člani prejeli odločbe o plačevanju najemnine, ki se je gibala med 1400 in 2550 dinarji mesečno.

Mama Gizela je zdržala. S svojo tiho odločnostjo in vero v pravico je še enkrat zaščitila dom. Njeni otroci so nadaljevali njeno pot – predani delu, povezani med seboj, zvesti svojemu kraju in ljudem.
Miran, ki je živel v najslabših stanovanjskih razmerah, se je odločil za gradnjo lastne hiše, ki jo je dokončal leta 1970.
Danes njihovi potomci živimo v miru, a v sebi nosimo spomin na preizkušnje svojih prednikov. Kljub vsem težavam so Kavalarjevi otroci vedno delovali za skupno dobro. Starejši Hruščani še danes povedo, da so *»hruščansko kulturo naredili in gor držali«* prav Kavalarjevi otroci.

Sklepna misel

Družina Kavalar je kljub vojni, represiji, izgubi in nepravičnosti znala ohraniti človečnost, solidarnost ter ustvarjalnost. Njihova zgodba je opomin in hkrati navdih. Ohranjam jo zase, za nas in za moje, naše potomce, prihodnje rodove.
Vsak narod ima svojo zgodbo o trpljenju in junaštvu – a vrednost teh zgodb je v tem, da jih delimo. Naj bo zgodba Kavalarjevih tudi most med generacijami. V času, ko se svet hitro spreminja, nas zgodbe, kot je ta, povezujejo s koreninami in nas učijo, da je človeška vztrajnost močnejša od katere koli preizkušnje.
Božena Ronner, rojena Brun, je vnukinja Gizele in Janeza ter Rinina hči.

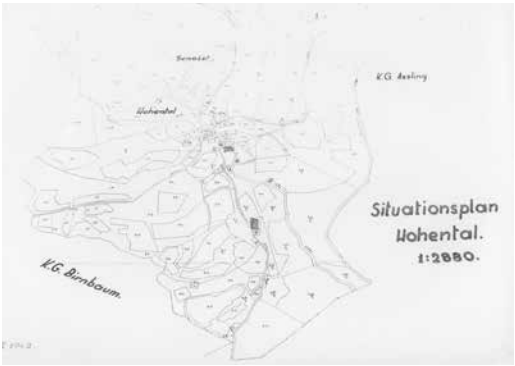
Rina Klinar

Tudi na Plavški Rovt so 1. marca 1945 padale bombe

Prvega marca 1945 so bombe padale tudi na Plavški Rovt. Največ škode je bilo pri prvi in zadnji hiši v vasi, saj so bombe pri prvi padle v neposredni bližini hiše, pri zadnji na hlev tik ob hiši. Človeških žrtev ni bilo, jo je pa skupila živina, poškodovane so bile tudi nekatere druge hiše in hlevi v vasi, predvsem so popokala stekla na oknih.

Plavški Rovt

Vas leži 2,5 km nad Jesenicami pod Rožco. Tam maja cvetijo ključavnice oziroma bele gorske narcise. Marec 1945. Prvega v mesecu je bil sončen dan, tudi sneg je še ležal, se še dobro spominja najstarejši vaščan Anton Klinar – Štefonov Tonej. Med tistimi, ki so bili tedaj v vasi in se spominjajo prvega marčevskega dne 1945, so še: Ana Marija Klinar – Štefonova Anica, Ivana Gričar, rojena Klinar – Štrukljeva Johanca, Simon Razinger – Pogačarjev ter Marica Klinar – Martinčeva, ki je tedaj stanovala pri Klinarjevih (pri Martincu), saj je bila njena mati Martinčeva.Tedaj so nad Jesenice in okolico priletela letala v dveh naletih. Bilo je 12 dvomotornih letal v treh skupinah po štirje. Plavški Rovt je prizadel drugi nalet, pravi Aleš Bedič, ki je raziskoval to bombardiranje. Na vas je padlo med 10 in 14 bomb. Leta 1945 je bilo v vasi 14 domačij: Štrukljeva (Klinar), pri Mici (Gogala), na Dolini (Čop), pri Magdaleni (Klinar), Burjovčeva (Klinar), Pogačarjeva (Razinger), Joklnova (Noč), Kajžarjeva(Razingar), Gromčeva (Razinger), Martinčeva (Klinar), Šimnovčeva (Klinar), Štefelinova (Vesek), Štefonova (Klinar), Smolejeva (Klinar).

Plavški Rovt 1942.Hrani Zgodovinski arhiv Ljubljana.

Petnajsta domačija (Zakamnikova – Žerjav) je bila dober kilometer nad vasjo, šestnajsta, Košičeva, 1,5 km nad vasjo, je bila med vojno požgana. Danes je v Plavškem Rovtu 12 novih hiš, Smolejevo je zamenjala nova Zakamnikova v vasi, Zakamnikova kmetija nad vasjo še ostaja.

Ivana Gričar je bila marca 1945 stara skoraj sedem let. Njihova hiša je (bila) prva v vasi. »Bilo je okrog 13. ure. Jaz sem bila zunaj in gledat smo šli, kako na Jesenice padajo bombe. V hiši v kleti so bile mama, teta in sestra Rozka. Ata je bil v partizanih. Bomba je padla kakšna dva metra severno od hiše. Skala je prebila okno v pritličju in poškodovala kmečko peč v hiši. Poškodovani so bili streha, dimnik, okna in vrata. Druga bomba je padla nedaleč stran, tam, kjer je sedaj nova hiša, tretja nad cesto, dve na polje, kjer imamo njivo nad cesto, šesta v rob Mlačne, kjer je hruška, sedma na Valavc. Naša hiša je bila brez strehe, dimnika, stekel na oknih, nobena vrata se niso zaprla. Še danes me je strah avionov.«
Potem so z deskami za silo prekrili streho. Na pomoč je prišel mamim brat Pavel Lipovec, Jeričev s Prihodov. Videl je, kako so padale bombe na Plavški Rovt in bal se je, da so vsi mrtvi. Ob koncu vojne je bilo težko, se spominja Ivana, a dodaja: »Povsod je lepo, doma je najlepše.«
»Septembra 1945 sem šla v osnovno šolo, ki je bila v prostorih sedanje gimnazije. Moji sošolci so bili tudi Božidar Brudar, Milan Vidmar, Vida Šteblaj, Polda Polanc, Jožica Vaupotič, Ivica Markizeti. Hodili smo peš. Tudi na delo v žičarno jeseniške železarne sem 35 let hodila peš in se leta 1990 upokojila.« Ko se je poročila, aprila 1967, je zapadlo toliko snega, da taksist ni mogel priti po nevesto v Plavški Rovt, pa je še na poroko morala peš do Jesenic. »Vse življenje hodiš peš, boš pa še na poroko,« hudomušno odvrne. Tudi pokojni mož Franc je delal v martinarni jeseniške železarne.

Štrukljeva hiša.
Hrani Ivana Gričar.

Anton Klinar je bil v zadnjem letu vojne v 15. letu. »1. marca 1945, naokrog je bil še sneg, smo na ganku na hlevu gledali, kako so na Jesenice padale bombe. Tam sta bila tudi ata Anton in boter Janez, atov brat s Hrušice (Kavšlnov), sestra Anica, pa Šimnovčeva Nada in Jaka. Smrdelo je. Spomnim se, da je bomba zadela Martinčev hlev. Krave je razmesarilo, ostal je le vol, Martinčev Jože je *na Dolini* vozil gnoj. Slišimo, da je začelo grmeti. Pri Štruklju so padale bombe. Potem smo šli otroci k Štruklju, za Prevaz, na Štrukljevo polje. Ob Štrukljevi hiši je bila jama, pa tudi na Štrukljevem polju. Padlo je tudi na Kajžarjevo njivo. Pri nas je padla skala na hlev, pa kamen v zgornje okno od Martinca. Skala je padla tudi na pot ob hiši in je še danes vidna. Ata je v nogo zadela skala od Martinca.«

Med vojno je Tonček delal na polju, ata Anton je nekaj časa delal kot železničar v Nemčiji, v Ingolstadtu. Mama je bila sama doma s petimi otroki. Spominja se, da so med vojno hodili po vasi tako Nemci kot partizani, oboji so pobirali hrano. Enkrat so vse pobrali, tudi kravo, blago, zajemalke, volno. »Grozno je bilo. Najbolj smo se bali vojakov, še po koncu vojne.«

»Leta 1944 je kot partizan padel Jaka Klinar – Burjovčev. V partizanih so bili: Ciril Noč – Jokl, Jože Razingar– Kajžarjev, Jože Klinar – Burjovc, Jože Klinar – Šimnovčev, Drago Košir (mož Ane Klinar – Šimnovčeve), Adolf Jonke (mož Pogačarjeve Hane). V nemško vojsko so morali: Franc Klinar – Šimnovčev, Franc Klinar – Martinčev, Franc Razingar – Kajžarjev, Janez Žerjav – Zakamnikov,« dodaja. Na Jesenice je v osnovno šolo, ki je bila tedaj v prostorih sedanje jeseniške gimnazije, hodil peš in bos, skupaj s starejšo sestro Ivanko. Pozimi, bilo je več snega kot sedaj, so gazili. Malice v šoli ni bilo, v šolo je hodil štiri leta, od 1938 do 1942. Pisali so nemško, ko so vojaki prišli v gimnazijo, je nehal hoditi v šolo. Po koncu vojne so z volom vozili na Jesenice. Z mamo sta vozila jabolka in hruške na semenj za prodajo. Na Smolejevem hlevu sredi vasi so bili po vojni mitingi, kjer so plesali in igrali igre. Sodelovala je tudi sestra Ivanka, ki je sedaj v 98. letu. »Ob koncu vojne je bilo fajn, ni bilo tožb, vsi so bili prijatelji, potem se je preobrnilo. Jeseni 1950 sem šel k vojakom, dve leti in pol sem bil v Jugoslovanski ljudski armadi. Spomladi 1953 sem prišel z albanske meje, prej sem bil pol leta v Doboju in Trebinju, kjer sem se naučil plavati.«

Ko je prišel domov od vojakov, so ga oktobra 1953 poslali »za Trst«.

»Mojster v mehanični delavnici me je poklical in dejal: »Pojdi domov, jutri pa na železniško postajo za Trst.« Z vlakom do Nove Gorice, naprej pa peš. Bili smo v Dornberku. Spali smo v hlevu, v popolni bojni opremi. Za božič, 24. decembra 1953, sem prišel nazaj, z vlakom do Jesenic, potem pa peš domov v Plavški Rovt.« V železarni je začel delati leta 1953, prej je gozdaril. Ko je začel delati v železarni, ni nihče plužil ceste v Plavški Rovt. Tovornjak je prišel v vas šele potem, ko so splužili. V pokoj je šel leta 1990.

Zahtevek za stekla 1945. Hrani Zgodovinski arhiv Ljubljana.

Ana Marija Klinar je bila ob koncu vojne v sedmem letu. Takole se spominja: »Ja, leteli so avioni in bombe so letele. Na našem hlevu smo gledali, kako so bombe padale po Jesenicah, čez pol ure še pri nas. Pri Štruklju jih je padlo šest, na Valavcu tri, ena na Martinčev hlev.«
Po koncu vojne sta se z atom peljala na Jesenice z volom. Tam, kjer je sedaj Integral, je bila zabava ob koncu vojne.
»V Mlačno je padla bomba v breg, a je jaz nisem šla gledat. Šle so, tja v Sračji rob, moja sestra Ivanka, Šimnovčeva Nada in Kajžarjeva Slavka.«
»Med vojno nisem hodila v šolo, delali smo na kmetiji. V osnovno šolo sem šla jeseni 1945. Do leta 1952 sem hodila peš, bosa. Ob sedmih smo morali peš od doma, moj brat Andrej, Nada Klinar – Šimnovčeva, Ivana Klinar – Štukljeva, Lojzka Čop – Dolinarjeva, bratranec Pavel Klinar – Magdalenin.«

Hišna številka Hohental 6. Hrani Simon Matija Razinger.

Simon Razinger je bil marca 1945 v šestem letu: »Spominjam se tega dne. V Kladje, na poti proti Zakamniku nad vasjo sem šel, ko so krave ležale na drevesih. V Kladju, na ravnem, so gospodinje iz vasi: Martinčeva, Šimnovčeva, Štefonova in Štrukljeva mama skuhale golaž za vaščane. Vsaj tako so »rešili« del mesa Martinčevih krav.« Kot se spominja Ivana Gričar, je mamim brat Pavel Lipovec prišel s Prihodov s krampom na pomoč. Ker je znal klati, je potem »rešil« del razmesarjenih krav, da je vsaj nekaj mesa ostalo užitnega.

Simon se spominja tudi besed Jožeta Klinarja – Burjovca: »Štrukljev Janez je o škodi, ki je prizadela kmetijo, po vojni dejal: »Kaj hiša, to smo popravili, škoda je bilo hruške, ki je dajala 300 l mošta.« Bombe so padle pri Štuklju, pri Kajžarju (nedaleč od hleva, na Valavcu). Skale so padale po hišah in hlevih v vasi. »Pri Pogačarjevem hlevu je dolgo ležala skala, ena je od Kajžarja padla tudi skozi streho hleva in odbila del tramu. Šimnovčev ata in njegov sin Franc sta pomagala, da so streho zaprli ter podprli tram, na katerem so še danes vidne poškodbe.«

Spomni se tudi, da so bile v vodi v jamah, kjer so eksplodirale bombe, vrsto let po vojni ribe in žabe, ki so jih tudi lovili.

Jaka in Jože Klinar, Burjovčeva. Hrani Marica Klinar.

Marica Klinar je bila marca 1945 stara dobro leto, a se živo spominja maminega pripovedovanja. Mama je bila Martinčeva, ena izmed 12 otrok. Tedaj, prvega marca, je bila z mamo v čumnati. Tam je bilo 13 ljudi pod velbom, v delu hiše najbližje hlevu, na katerega je padla bomba in ubila krave ter teleta. Na otroke je pazila mamina sestra Mimi. Mamina starša, Franc in Malka, sta šla tega dne na Brezje, a sta se na Jesenicah obrnila nazaj, ko sta zagledala letala. Ustavila sta se pri Bonatu na Murovi in šla nato peš nazaj domov. »Z mamo sva bili tedaj v Plavškem Rovtu. Še nisem imela sedem mesecev, ko je oče Jaka Klinar – Burjovčev padel avgusta 1944 nad Zakamnikom. Tam je bil pokopan eno leto, zatem so ga prekopali na

jeseniško pokopališče. Odraščala sem med strici, tetami. Prvega marca smo imeli pri Martinčevih vsako leto praznik, nihče ni delal, v spomin, da so vsi otroci ostali živi,« se spominja maminih besed.
Bomba, ki je padla na hlev, je Marico še mesece zatem zelo zaznamovala. Ni ne hodila, ne govorila in nič ni slišala od poka. Šele kasneje, po koncu vojne, je shodila in tudi začela slišati. Spominja se maminih besed, da je po vasi viselo meso od živine. Ostal je le en vol Šek, star toliko kot Marica. Mamin brat je tedaj oral in vozil gnoj *na Dolini*. Tri razrede osnovne šole, kamor je hodila peš, je Marica hodila v stavbo, kjer je bila zatem na Jesenicah čistilnica (sedaj je stavba preurejena v stanovanja). Tam, v nekdanji čistilnici, je tudi sklenila delovno pot. V Plavškem Rovtu z mamo nista ostali dolgo, kmalu sta morali na Jesenice, se spominja tistih dni po drugi svetovni vojni.

Teta Mimi in stara starša, Martinčevi.
Hrani Marica Klinar.

Milan Klinar – Martinčev, ki sedaj stanuje v zadnji hiši v vasi, se spominja pripovedovanja, da je bomba, ki je padla na Martinčev hlev, ubila 12 glav živine. Hlev je bil dva metra severno od hiše. Le ena stran hleva je ostala. Nov hlev so zgradili leta 1957 nekoliko stran od hiše, tam, kjer je stal bombardiran hlev, je sedaj nova hiša.

Lokacija padca bombe v Mlačni v Plavškem Rovtu. Foto: Rina Klinar.

»Dokler sta bila ata in mama živa (ata je umrl leta 1960, mama dve leti prej), je bil prvi marec pri nas praznik. Ni se delalo,« se spominja besed staršev.
Karin Schöffmann, rojena Klinar, se spominja očetovega pripovedovanja (bil je Smolejev), da je Valentin Klinar, Smolejev Tinček, v 60. letih 20. stoletja v Mlačni organiziral iskanje padle bombe, a se je zaradi močvirnatega terena vse udiralo in so iskanje opustili.

Bogomir (Mirko) Klinar – Štefonov se še danes živo spominja, da ga je mama na *zgornjih durih* držala v naročju, ko je padla bomba na Martinčev hlev in je dejal: »Plan glih dol pušu.« (Aeroplan prav dol spušča.) Na eni od jam blizu Štrukljeve hiše, pravi, »… smo pozimi v 60. letih igrali hokej.« Danes je v vasi le malo vidnih ostankov padca bomb.

Avrelij Ravnik živi v Plavškem Rovtu od leta 1960. Mladost je preživel na Jesenicah, od tam so tudi spomini na leta vojne, leto 1945 in bombardiranje, ko je bil star sedem let. Spominja se pripovedovanja ženinih staršev (Čopova, na Dolini) in žene Lojzke o bombardiranju 1. marca 1945. Bomba, ki ni eksplodirala, je padla tudi pred Čopovo hišo *na Dolini*, še vrsto let zatem je bil tam viden krater.

Otroci v Plavškem Rovtu po osvoboditvi 1945. Hrani Avrelij Ravnik.

Ladislav Razingar – Kajžarjev se spominja pripovedovanja mame Slavke, da je bil tedaj poškodovan njihov čebelnjak. Tri bombe so padle za njihovim hlevom.
Poleti 1945 je tedanja oblast pozvala prizadete v bombardiranju, naj posredujejo podatke o škodi. Tako je vaški odbor OF Plavški Rovt julija 1945 poslal zahtevek za 181 okenskih stekel različnih dimenzij, povprečno 12 stekel na hišo.

Žerjavec

Naselje Žerjavec je na pol poti od Jesenic proti Plavškemu Rovtu. Tudi tam so padale bombe, ena severno in druga južno od Erlahove žage oziroma nad Gasarjevo domačijo. Kot se spominja **Slavica Starič – Erlahova** z Žerjavca: »Smo šli z mamo in očetom na *fligenpon* (nekdanja trasa ozkotirne železnice) gledat, kako bombe padajo na Jesenice. Oče se je odločil, da gre pomagat na Jesenice, midve z mamo sva šli domov. Očeta so pri Nacku, to je v hiši naproti sedanjih prostorov JEKO, d. o. o., zadeli delci bombe v zadnji del glave in v roko. Zdravnik Viktor Marčič mu je pomagal in ga poslal na zdravljenje na Golnik, kjer je dobro okreval. Z mamo dolgo časa nisva vedeli, kje je, zato je bilo toliko lepše, ko je po mesecu dni prišel domov.«

Anton (Tonček) Gasar z Žerjavca se spominja očetovega pričevanja, da so šli 1. marca 1945 v klet. V okno je priletel kamen, oče je bil ranjen v nogo. Stekla oken so bila razbita.

VIRI: Spomini vaščanov in vaščank; Zgodovinski arhiv Ljubljana; Register nepremičnin, javni vpogled.

Kristina Razingar

Kako smo v Planini pod Golico živeli med in po drugi svetovni vojni?

Ob letošnji 80-letnici konca druge svetovne vojne so me izzvali, da o tej temi napišem svoje spomine. Res sem bila še majhna. Rodila sem se leta 1939, pa se kar nekaj spomnim, malo tudi spominov svojih domačih. Bilo nas je deset otrok. Jaz sem bila srednja med njimi, pa vendar se je zgodilo najhujše. Avioni so preletavali nad nami. Sirene so začele tuliti. Mi pa vsi k zlati mami pod kiklo. Saj ni bilo varno nikjer drugje. Pa je bilo treba na Jesenice po sol, sladkor in najnujnejše stvari. Sestra je bila starejša, pa je šla. Ko se je začel bombni napad ob tuljenju sirene, so pograbili sestro Anico in jo vlekli v zaklonišče, tam, kjer je sedaj zdravstveni dom. Notri je bila tema. Nobenega ni poznala, se je tresla in jokala. Ko je bilo sirene konec, so se razkropili in šli domov. Sestra je bila vsa v solzah in čisto iz sebe.

Otroci, moji bratci in sestre, so hodili v šolo na Jesenice. Po nebu se je pripeljal *flakovc* (to je bil majhen avion) in se spustil skoraj do tal. Vsi so poskočili v potok ali se ulegli pod kakšen tunel, da so se rešili. Bilo je grozno. Nisi upal nikamor. Pojavili so se Nemci, ki so sledili partizanom. Kar pojavili so se. Za našo hišo v gozdu je bil *logar* za partizane. Mi otroci nismo vedeli. Bil je skrit pod skalo, da ni bil opažen. Moj starejši brat Tine je že sodeloval in jim nosil pošto ter hrano. Takrat je bilo veliko snega. Bile so hude zime. Kar naenkrat so se pri naši hiši pojavili Nemci. Živeli smo na samem, tam, kjer se gre na Rožco in so po vojni imeli smuk z Rožce do naše Konarjeve žage. Tam je bil cilj. To je dolga proga. Starejši se verjetno še spomnijo. No, med vojno so prišli Nemci. Mama jih je videla skozi kuhinjsko okno, da prihajajo. V kuhinji je namreč imela partizane, ki so jedli. Zleteli so skozi *ta majhne duri.* To so bila vrata za v stranišče, tam smo imeli tudi pujske. Ta *velika* vrata so bila glavna in potem velika veža. To so kmečke hiše, kjer se je vse delalo v veliki veži. Zelje ribalo in za prašiče kuhalo. No, tako so prišli Nemci v vežo. Mogoče so videli partizane, ki so leteli ven. Ampak so se naredili, da nič ne vidijo. Tako so mama pogostili še Nemce. Zaenkrat se je izšlo, da niso vse pobili. Mama je kar osivela tisti dan, saj se je za las izšlo. Potem so se v vasi zgodile še

hujše stvari, zato so šli partizani v hotel Belcijan in tam imeli sestanek. Nekdo jih je izdal. Prišli so Nemci in naredili hajko. Partizani so *leteli* iz hotela, a je bilo že prepozno. Vse so pobili. Mislim, da je bila z njimi tudi partizanka s partizanskim imenom Sonja. Bežala je proti Derniču in Sodju. To so domača imena hiš. Tam so jo zadeli in je padla v prepad. Bila je zelo lepo dekle. Vsi so bili prestrašeni in onemeli. Čez nekaj časa je prišel odlok, naj se vsi moški zberejo v Kopišarjevem salonu. Tja so jih zaprli. Med njimi je bil tudi moj ata Matija. Na Jesenicah je bil že takrat direktor železarne, po imenu g. Hoffman. Trd Nemec. Izvedel je, da hočejo Nemci vse domačine pobiti. Prišel je gor in naglas rekel: »Dam roko v ogenj, da to niso partizani, ampak kmetje, zgarani na tej hribovski zemlji.« Vse so spustili. Niti enega lasu jim niso skrivili. Pomislite, kakšen dogodek je bil to. Ta g. Hoffman je naredil hišo v Rovtih in tam živel z ženo Vero vse do svoje smrti. Po vojni smo mu nosili vse, kar smo pridelali na kmetiji. Zanje, je rekla mama, ni škoda, saj imamo ata in smo živi. Solze mi tečejo, ko to pišem. Ker je bila resnica. G. Hoffman je prihajal vsak dan v hotel Belcijan na kavo in se vedno smehljal.

Hoffmanova Vera z Blažičevim Jožkom.

No, po vojni so bili ponovno težki časi. *Ratala* je obvezna oddaja. Samo, da si imel dve kravi in vola, je bilo treba eno oddati ter tudi pridelek. Pa zadruge so nastale. Zelo je bilo hudo za nas. Ko smo kaj pridelali, je moralo iti za obvezno oddajo. Velikokrat smo bili lačni. Tudi po vojni se je zgodilo marsikaj. Mi otroci, ki smo pasli živino, smo videli slabo zasute grobove. Lasje so ven gledali, pa čevlji. Nikoli ni upal en sam pasti živine. Veste, kako je otroku to videti. Samo molim, da se ne bi nikdar več ponovilo. Saj sem bila takrat majhna, ampak sem občutila ta grozen strah. Še danes

se ne upam peljati z avionom, ker sem ta zvok v zraku preveč občutila. Res imam še sedaj travme. Imeli smo starše, ki so nas branili kakor koklja piščeta. Tako smo tudi mi s starševsko ljubeznijo preživeli in prišli do svobode. Hvala bogu in hvala g. Hoffmanu, da nam je rešil očeta.

Še to sem pozabila napisati glede Špegarjeve družine. Živeli so pred transformatorjem, tam v tistem bregu, na samem. Mama, ata in trije sinovi. Ne vem, kako je bilo. Eden je najbrž izdajal, doma za to niso vedeli. Partizani so mu sledili. Pa je ta fant ušel na Koroško. Partizani so prišli v hišo. Hoteli so vse pobiti. Mama je bila taka reva, da je še eno leto živela pri sosedu, tako je bila pretepena. Enega fanta so ubili, ko je prišel s *šihta* iz *fabrke*. Ravno je jedel regrat. So ga na pokopališče pripeljali še z regratom v ustih. Enega pa ni bilo doma. Potem ko se je čez teden pojavil doma in videl, kako je vse razdejano, se mu je zmešalo. Imel je še eno kravo v hlevu, se je z zadnjimi močmi dajal, da bi preživel. Malo je bil v Begunjah, malo doma. Po vojni so spet prišli, ko je bila obvezna oddaja, so mu še to pobrali. Šel je v bolnico in se ni več vrnil. Ta njegova hišica stoji še danes. Prav za poduk, kako je težko živel in ni bil nič kriv. Še vedel ni, zakaj ga tako sovražijo. Hiša je nizka. Kot en hlev, noter je živel. Jaz jo gledam vsak dan in se sprašujem, ali smo ljudje v vojni hujši kot zveri? V miru počivaj, dragi Franc Špegar in vsi tvoji domači. Še bi lahko napisala, ampak bodo verjetno napisali še drugi. Danes je mir. To se sploh ne da povedati, kako lahko tudi ponoči hodiš, pa je vse mirno. Kakšno srečo mi uživamo v tem miru in tem času. To moraš samo doživeti tiste strahove med vojno in sedaj, ko lahko tudi poješ. Naši starši niso bili tako srečni. Hvala vsemu stvarstvu, da bi tudi naši otroci bili srečni in nikoli več ne bi bilo vojnih grozot.

Pripisala bi še naslednji dogodek iz Planine pod Golico. Med drugo svetovno vojno je zmanjkovalo železa in bakra, pa so se spomnili zvonov v cerkvi. Šli so jih pobrat in so jih že imeli na vozovih, da bi jih odpeljali na Jesenice v železarno za predelavo in za izdelavo orožja. Ko so jih peljali po cesti dol do Prihodov, kjer je bila včasih gostilna pri Jerci Kunšič, se je na ta prvem ovinku usul plaz in je cesto pobralo. Tako so jih morali nazaj peljati in imamo še zdaj vse te lepe zvonove. To je bil za vas velik dogodek, na Jesenicah so namreč vse zvonove pobrali.

Peter Zupančič

Kot se spominjam jaz, ki sem bil takrat še majhen

Spomnim se, da so okrog leta 1944 v našo hišo čez noč prišli partizani in postavili stražo. To so storili za primer, če bi mimo prišli Nemci. Tistega večera so tako pri nas prenočili. Bila jih je polna hiša, spali so tudi na skednju. Teta Johana jim je postregla z domačo enolončnico, tako da so zaužili nekaj toplega. Z zanimanjem sem si ogledoval orožje, ki so mi ga razkazovali partizani. Dedek jih je opazoval in v šali rekel: »Poglejte, kako so »Nemci« zrihtani.«

Teta je šla na obisk v Celovec k stricu, ki je bil takrat v nemški vojski. Čeprav je bil na dopustu, ni smel oditi domov. Takrat so partizani napadli karavlo, kjer so bili Nemci. Bilo je kar nekaj streljanja, ki se je kmalu poleglo. Sam sem bil takrat še zelo majhen in me je bilo streljanja zelo strah. Skril sem se pod posteljo. Ko je streljanje ponehalo, sem prilezel izpod postelje, dedek pa se mi je smejal.

Po letu 1945 so se začeli slabi časi. Pričelo je primanjkovati hrane. Enkrat tedensko smo hodili po meso, doma smo imeli zelje, repo, krompir in ostalo zelenjavo. Vrsta za meso je bila kar dolga. Jedli smo polento, žgance in še kaj. Kadar smo imeli koline, smo prašiča predelali v klobase in jih suhe vložili v olje ter zaseko. Boljše kose prašiča smo dali v dimnik in nato na razne načine konzervirali. Takrat namreč še ni bilo zamrzovalnih skrinj in hladilnikov. Boljši kosi mesa so se tudi zalili z mastjo ali zaseko. Hrano je bilo večinoma možno dobiti le na bone ali karte. Sladkor, moka in ostale stvari so bile odmerjene na osebo. Vse nakupljene dobrine je bilo treba iz doline v Rovte prinesti v nahrbtniku. Dokler niso zgradili ceste, je bil prevoz mogoč le s konji ali voli.

Med vojno so v starejših hišah kuhali in pekli v črnih kuhinjah. Takrat še ni bilo belih kuhinj, strop je bil precej višji kot danes. Zaradi višjih stropov so lahko v črnih kuhinjah prekajevali meso in klobase. Kruh so pekli v pečeh, tudi hrano so kuhali v kozici pred pečjo ali v njej. Ker se je veliko kurilo, je bila kmečka peč zmeraj topla. Ko je prišla nemška kontrola, so ljudje odprli peč, da je bil strop prekrit z dimom in Nemci niso videli mesa,

ki se je prekajevalo pod stropom v kuhinji.
Otroci smo osnovno šolo obiskovali v vasi v Javorniškem Rovtu. Od prvega do četrtega razreda smo bili vsi otroci v enem skupnem razredu. Imeli smo malico iz UNRRA paketov. Ko je bila cesta zgrajena, je otroke v šolo na Koroško Belo vozil kombi. Tako so se otroci vozili, dokler ni pričel voziti prvi avtobus.

Otroci pred šolo v Javorniškem Rovtu okoli leta 1950.

Obleko in obutev smo si izmenjavali s sorodniki. Doma smo hodili z lesenimi coklami, poleti smo bili kar bosi. Če smo hoteli iti čez stometrski obmejni pas, ki je bil tik nad vasjo in so ga nadzorovali graničarji iz karavle, smo za prehod potrebovali dovoljenje, ki smo ga dobili na občini. Ker so bili nekateri graničarji nepismeni, je za prehod zadostovala že avtobusna karta. Ta stometrski pas se je počasi dvigal iz vasi proti planini. Poleti so bili graničarji na Sečah, na jesen in zimo pa so se vrnili v karavlo. Graničarji so v karavli pri »Rezervarju« ostali vse do osamosvojitve Slovenije leta 1991, nakar so jo zavzeli naši rezervisti. Predaja med Jugoslovansko ljudsko armado in rezervisti je bila precej zapletena, saj so bili nekateri oficirji ter komandirji karavle v dvomih, kaj se bo z njimi zgodilo, v kolikor se predajo rezervistom. Nekateri so se predali, drugi so se umaknili z ostalimi jugoslovanskimi vojaki in odšli v dolino. Po tej predaji za pot do planine ni bilo več potrebno pridobiti dovoljenja. Novo zgrajeno karavlo so preimenovali v Trilobit, v njej danes izvajajo tako imenovane šole v naravi za učence iz cele Slovenije, ki tam preživijo teden dni.

Marijan Cerkovnik

Vojna me je odpeljala v Nemčijo

Rodil sem se v Planini pod Golico, tik pred 2. svetovno vojno, a sem tukaj živel le do leta 1957. Zakaj sem moral pri 17. letih zapustiti dom, vam bom razložil v tem prispevku. Ata je bil iz Bohinja, mama pa je bila Kopišarjeva, tako da imam sebe še vedno za Rovtarja.

Moja rojstna hiša, takrat še na naslovu Sveti Križ 20.

Še preden sta se moja starša poročila, je imela moja mama nezakonsko hči z Alojzijem Brinškom, *financarjem* (finančnim obmejnim stražnikom), ki so ga ubili na Golici. Zanjo je skrbel moj stari oče, stari Kopišar.
Moj oče se je boril v partizanih, v Prešernovi brigadi, mama je bila desna roka Kopišarju, ki je bil nekakšen zdravnik pri partizanih in sta bila v vasi prisotna pri vseh operacijah. Vedno sem bil zraven tudi jaz, saj me je mama vedno imela s seboj, ker se je zaradi otroka lažje izognila kontrolam. Skrival sem se pod njenim predpasnikom, a ker sem bil zelo radoveden, sem vedno kukal pri strani izpod predpasnika in tako videl marsikaj. Na primer, ko je eden od domačinov poslal partizane naravnost v nemško zasedo. Šest ali sedem partizanov, s katerimi sem še malo prej prepeval partizanske pesmi, so postrelili.
Tudi takoj po vojni so se v Rovtih zaradi bližine meje dogajala grozodejstva. Spomnim se neke noči, okoli treh zjutraj je zaropotalo, pobili so 17 prebežnikov, ki so hoteli čez mejo. Res je, da je že med vojno gospod

Hoffman, takrat lastnik Belcijanovega hotela, zelo pomagal domačinom. Nekateri so ga grdo gledali, ker je bil po rodu Avstrijec, vendar je ravno zaradi znanja nemškega jezika pomagal marsikateremu Rovtarju pri upravnih in birokratskih zadevah, enkrat je celo pomagal rešiti skupino talcev pred nemškimi streli.

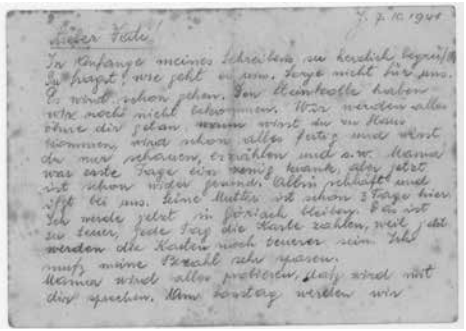
Po vojni sem šel v osnovno šolo, ki je bila v Rovtih v farovžu, po osnovni šoli pa v gimnazijo v Bohinj. Sredi 50. let 20. stoletja, pri manj kot 16. letih, sem začel delati na Čuferjevi žagi. Moj oče je tam delal že pred vojno, bil je žagar, po službi pa je s konjem tovoril robo za Čuferjevo trgovino ali pomagal na zasebnih žagah v Rovtih. Jaz sem delal na stružnici. Poleg službe sem delal še vajeniško šolo na Jesenicah. Ko sva z atom skupaj hodila v službo, med potjo nisva spregovorila niti besede. Ata je zahteval tišino. Za vsakim grmom je lahko kdo poslušal. Če si kaj narobe rekel, si lahko hitro izginil. Atu, pa tudi meni, so začeli nagajati. Kljub temu, da je bil partizan, se po vojni ni želel včlaniti v komunistično partijo. V cerkev pa tudi ni hodil. Tako zanj ni bilo ničesar – živeli smo v leseni hiši, saj zaradi neprave politične usmerjenosti ni mogel niti do gradbenega materiala. Tudi jaz sem bil v službi dober le, ko je bilo treba delati, drugače so me postrani gledali. Težave smo imeli celo z milico.

Nekega dne mi je ata rekel: »Mulc, zgubi se, kaj češ tukaj.« Čez en teden me ni bilo več. Šel sem v Avstrijo, brez papirjev, s stotimi dinarji v žepu. Najprej sem se moral prijaviti žandarmeriji, da sem prišel čez mejo. Zlagal sem se, da zato, ker pri nas nisem dobil dela. Vtaknili so nas v taborišče v Celovcu, od tam pa v taborišče v Linzu. Tam se je bilo treba prijaviti, kam bi šel. Večinoma so hodili v Kanado ali Avstralijo, jaz sem se prijavil za Nemčijo. Sprva je bilo težko, delal sem v rudniku v Oberhausnu. Kasneje sem spoznal svojo bodočo ženo in si v Nemčiji ustvaril družino. Najprej dolgo časa nisem šel domov, kasneje sem se vračal pogosteje, tudi zato, da sem poskrbel za betežnega očeta. V tem času sem v Rovtih zgradil novo hišo in zdaj v pokoju pridem večkrat na leto sem uživat gorski mir.

Rina Klinar

Odšli so v zaklonišče v smetiščni jami (Slovenski Javornik)

Pred drugo svetovno vojno so imeli ob hišah smetiščne jame. Tako je bilo tudi pri Svetlinovih na današnji Mladinski cesti, tedaj Industriering, kot se je leta 1945 imenovala ta cesta na Slovenskem Javorniku – Jauerburgu med drugo svetovno vojno. V tej jami je bilo med drugo svetovno vojno zaklonišče za tri sosednje hiše: Kosmačevo, Podlipnikovo in Svetlinovo. Prvi dve sta bili zgrajeni na začetku 30. let, Svetlinova leta 1935.
Danilo Svetlin (1944–2025) marca 1945 še ni bil star eno leto. Spominjal se je pripovedovanja mame Marije, da je na vrt padel zadnji del bombe. V smetiščni jami so ob strani naredili vhod vanjo, jama je bila pokrita z zemljo in s tramovi. Tja so se ob alarmu umaknili stanovalci iz vseh treh hiš. Le Danilo je prvega marca ostal z mamo Marijo v dnevni sobi v hiši. Meni je ostalo v spominu pripovedovanje mame Francke, kako so v to zaklonišče odhajali. Običajno je moja stara mama Tončka s seboj vzela torbo z dokumenti, nekoč je namesto dokumentov vzela kar mamičino šolsko torbo. Vedno so s seboj v zaklonišče vzeli tudi mačko.

Pismo Tončke Kosmač očetu v zapor v Begunje.

Med pripravo prispevka sem našla tudi dopisnico, ko jo je mamina sestra Tončka Kosmač oktobra 1941 pisala očetu Antonu v begunjski zapor, kjer je bil zapornik št. 1294 in dopisnico Franca Žumra, ki je družini Kosmač iz begunjskega zapora pisal avgusta 1941 na Jauerburg št. 164.

Rešila ju je pentlja (Jesenice)

Stari starši Bojane Hiti, rojene Jelovčan, so bili doma pri Žumru, Pod Mirco 4 na Jesenicah. Hiša je bila podrta ob bombardiranju, 1. marca 1945, le klet je ostala, v njej je ležalo sedem mrtvih. Žumrovi (Novakovi) so potem nekaj časa živeli pri Reichmanovih. Bližnja hiša Verhovškovih (Mirzagasse 3) je bila porušena v celoti.

Hišna številka na stavbi Verhovškovih leta 1945. Hrani Bojana Hiti.

Žumrova ograja leta 1945. Hrani Bojana Hiti.

Hišo Novakovih je leta 1902 »kupil« Jakob Novak iz Podmežakle, stari oče od Magdalene Jalen, pravi Bojana in se spominja maminih besed: »Metka in Marija Ana Novak (Bojanina mati) sta 1. marca tekli proti zaklonišču, a do tja nista prišli. Bili sta zasuti in če ne bi pentlja maminega predpasnika kukala ven iz ruševin, bi bili mrtvi. Pentljo je opazil sosed Košir, ki je imel trgovino s sukancem. Mati je dobila šrapnel v glavo, teti Metki ni bilo nič. Sosed ju je odkopal in jima tako rešil življenje.«

Spomini so še živi (Jesenice)

Avrelij Ravnik se dobro spominja tistega 1. marca 1945. Tega dne je imel rojstni dan. »Zelo lep jasen dan s svetlimi posameznimi oblaki je bil. Igrali smo se na hribčku pri železnici na Jesenicah. Nad železniško progo je bil *flak* – protiletalska baterija s tremi štiricevnimi topovi. Posadka je bila do konca oktobra 1943 izkušena, nato so bili ob *flaku* precej mlajši. Ti *flaki* so bili na današnji Tomšičevi cesti, na trgu pred gimnazijo, na mestu, kjer je bila stavba Elektro Žirovnica (sedaj je tam stolpnica), pred osnovno šolo na Koroški Beli in na Blejski Dobravi pri Tušarjevi hiši. *Flaki* na letala tedaj niso streljali, saj so bila previsoko.«

»Otroci smo bili večkrat pri njih Zaštreko, saj je bil *flak* na vrtu tete Marice. Na dan bombardiranja so nam mahali, naj gremo proč. Ob drugem valu napada sem bil na ulici pred hišo in opazoval letala, ki so se svetila v soncu. Prve bombe so se slišale manj, ker se zvok dviga v višino. Močni poki in dim so prekrili dolino. Od nas do Plavža se je videl samo črnosiv dim. Kmalu zatem so začeli v bolnišnico na Senožetih voziti ranjene s tovarniškimi kamioni, od tam so jih premestili v bolnišnici na Golnik ali v Celovec. Poškodovana je bila naša soseda Stefanija Goltez, ki so jo zdravili na Golniku. Mesto je kazalo žalostno podobo, povsod ruševine in neprevozne ceste.«

Jeseničan Egidij Biček je imel ob koncu druge svetovne vojne tri leta. Stanovali so na Aljaževi na Jesenicah. Spominja se, da je oče podprl strop v kleti, ob alarmu so se umaknili v klet.

Viri: Spomini imenovanih.

Izidor Trojar

Padale so srebrne cigare ... Ne, padale so črne bombe ...

Bili smo begunci

Bilo je v stari Jugoslaviji (Kraljevina SHS). Slovenski Javornik je štel leta 1931, ko smo se priselili na vahtnico, 163 hiš in 2044 prebivalcev. Stanovali smo v železniški čuvajnici pri »Koniču«, ki je bila zgrajena ob železniški progi Trbiž–Ljubljana, in je tudi moja rojstna hiša. Živeli smo mirno življenje ob železnici in cesti, čez katero so bile zapornice. Ata je bil kretnik in zaporničar. Kot dvostanovanjska stavba je bila med ostalimi enostanovanjskimi čuvajnicami nekaj posebnega. Sprednji del hiše je bil lesen, najprej je bila odprta veranda, naprej stranišče na *štrbunk* z malim oknom. Vsaka enota je imela poleg stanovanjskih prostorov še prostor za majhen hlev in zgoraj prostor za seno. V zadnjem prostoru je bil hlev za kravo in nekaj zajcev. Zgoraj, kjer se vidita dve majhni okni, je bil prostor za seno. Parna lokomotiva je nekoč vrgla iskro v leseni del okna zgoraj, da se je vžgalo seno. Mama je hitro nosila vodo in gasila, tudi iz valjarn so prišli delavci gasit požar, ki bi se lahko razširil na celoten leseni del ter streho. Na vahtnici smo imeli dvosobno stanovanje s kuhinjo, spodaj še manjšo velbano klet. V vahtnici na Slovenskem Javorniku št. 85 smo Trojarjevi živeli med letoma 1931 in 1950.

V letu 1941 je pretila nevarnost, da Jugoslavijo napade Hitlerjeva Nemčija. Mobilizacijski odsek Jugoslovanskih državnih železnic, direkcije Ljubljana, je z dekretom vse ljudi preselil z območja proge, levo in desno v pasu 10 m. Tudi mi smo dobili dekret 1. 4. 1941, da nam je dodeljeno stanovanje na Črnivcu št. 21 pri Rozman Elizabeti, občina Brezje. Izseljena družina je lahko pohištvo na lastno odgovornost pustila v dosedanjem železniškem stanovanju z omejitvijo, da v primeru potrebe za železniško ali vojno upravo stanovanje popolnoma ali delno izprazni. Za preselitev družine in pohištva poskrbi železniški uslužbenec sam. Odločili smo se, da ob selitvi vzamemo s seboj tudi pohištvo, saj je bilo novo stanovanje prazno. Hiša je bila še v gradnji. Jakobov Ludvik nam je pohištvo prepeljal s konjsko vprego. S seboj smo vzeli omare, postelje, mizo in stole. Ob prihodu v

Moste pri Žirovnici smo zagledali porušen železniški most. Minerska četa Dravske divizije jugoslovanske vojske je pred kapitulacijo porušila železniški most med 1. in 6. aprilom 1941. Na Črnivcu smo stanovali tri mesece. Oče, ki je bil železničar na Slovenskem Javorniku, je hodil peš iz Črnivca v Otoče na vlak in v službo na Slovenski Javornik.

Po zasedbi nemških oblasti smo se odselili nazaj na Slovenski Javornik, ki so ga preimenovali v Jauerburg. Spomnim se, čeprav sem bil še majhen otrok, da je ob našem povratku v cestnem jarku na Črnivcu ležala pustna maska. Torej je bilo po pustu. Ob povratku v Mostah ni bilo nobenega mostu za prehod preko potoka, tudi cestnega je minirala jugoslovanska vojska. Vse pohištvo so moški trudoma znosili čez potok. Omare so bile težke. Ker so jim odbili eno ali dve nogi, smo jim v stanovanju podstavili kose bukovih polen namesto nog. Tudi mene so čez potok Završnica nesli na drugo stran. Konja s praznim vozom je Ludvik peljal mimo Tefkarja in Matuha čez mali mostič po ozki poti proti transformatorju ter nazaj po pohištvo in ljudi k porušenemu mostu.

Na *feht* v Žabnico in Škofjo Loko

Bilo je med nemško okupacijo, ko je bil ata v službi kot železničar v Oberstdorfu. Njegova žena in otroka smo živeli na Javorniku. Hrana je bila racionalizirana, bila je na karte. V trgovini Pri Žvabu si dobil le določeno količino kruha, olja, margarine in ostalih živil. Z mamo sva hodila na *feht* v Škofjo loko in Žabnico. *Feht* pomeni prosjačenje za hrano od hiše do hiše. Tam so bili kmetje in so včasih tudi nama dali kakšne poljske pridelke.

Železničar Viktor Trojar pred vahtnico.

Mama je imela železniško karto za vožnjo, jaz sem imel vožnjo zastonj. Ata je pisal iz Obersdorfa, naj greva v Žabnico: »Na železniški postaji Žabnica dol na levo, v križišču še na levo, do druge hiše. Tam vprašajta, če vama kaj dajo. Pa tako vprašajta, da ta mladi ne slišijo. Vprašajta, če vama dajo koruzo, pa še, če vama dajo še jajce.« Spominjam

se, da je mama včasih nesla na vlak cel nahrbtnik koruze v storžih. Kako sva nesla dve jajci iz Žabnice na Javornik, pa ne vem. Mogoče v rokah. Doma sta mama in sestra Zmaga koruzne storže robkali, zrnje pa nesli v mlin v Mostah.

Grob na njivi

Nekoč sva šla z mamo z vlakom v Škofjo loko. Šla sva po kolovozni poti po polju mimo predilnice v smeri Lipice, tam, kjer je sedaj pokopališče. Povsod so bile zorane njive na lepi rodovitni zemlji. Tam v Lipici, ali kje drugje, je bil ob potoku mlin. Prijazna ženička nama je dala jabolka. Najbrž je bilo to marca 1944. Najbrž sva šla v aprilu 1944 spet v Lipico. Na koncu njive nasproti predilnice, ki je bila edina zidana stavba na rodovitnih njivah, je bil na njivi grob, samo gomila in križ iz dveh palic. Začudil sem se grobu na njivi, saj so pri nas na Javorniku pokojnike pokopavali na pokopališču. Mama je tudi gledala, pa si tega dejanja nisva mogla razlagati.

V aprilu 2017 sem šel v tovarno Odeja v Škofji Loki. Gledal sem, kje bom videl ta grob, ampak so povsod zrasle tovarne in podjetja. Njiv ni bilo več, groba tudi ne. Ko sem se vračal proti železniški postaji, sem na fasadi predilnice precej stran od nekdanjega groba zagledal spominsko ploščo iz marmorja. Na njej piše: »Na tem mestu je padel Edvard Jerančič, dne 6. 4. 1944. Rojen 12. marca 1918 v Clevelandu, ZDA.«

Na internetu sem zvedel, da se je Edvard s starši vrnil v domovino iz Amerike. Naselili so se v Vižmarjih. Najprej se je izučil za avtomehanika, ob delu se je izšolal še za strojnega tehnika. Ob okupaciji je prišel v nemško ujetništvo in bil mobiliziran v nemško vojsko. Marca 1944 je prišel domov na dopust in se 6. aprila 1944 vključil med partizane. Ko so še isti dan šli partizani v akcijo – rekvizicijo v Gorenjsko predilnico, je že prvega dne svojega partizanstva, star 26 let, padel.

Po deski čez Savo – z vlakom z Javornika v Kranj

Napisal bom, kako sva šla z mamo leta 1944 z vlakom v Kranj urejat zadeve za pokojnino po pokojnem očetu. Bilo je enkrat med 19. marcem 1944 in 9. majem 1945. Z vlakom sva potovala v Kranj, v Radovljici na železniški postaji smo morali vsi z vlaka. Več kot pol ure smo stali na peronu. Povedali so nam, da je v vlaku nastavljen peklenski stroj. Po natančnem pregledu so ugotovili, da v vlaku ni nobenega eksploziva. Na postaji je bilo veliko nemških vojakov, železničarjev in potnikov. Vlak se

je končno počasi premaknil do porušenega mostu čez Savo pri Otočah. Pri Otočah so rekli zato, ker železniške postaje v Globokem še ni bilo. Pred mostom se je vlak ustavil. Vsi potniki so morali peš čez most, ki je bil delno porušen zaradi bombardiranj anglo-ameriških letal. Del mostu smo prehodili peš po ozkih položenih deskah. Mene je nekdo v naročju prenesel po deskah na drugo stran, tja, kjer je bil bunker. Takrat sem bil star pet let. Na drugi strani mostu je čakal drug vlak, da nas je odpeljal proti Kranju. Nemci so most popravljali. Vsak dan je pripeljal delovni vlak iz Spittala, naložen s tramovi, deskami, orodjem in delavci. Zaradi bombardiranja so Nemci začeli polagati novo traso za vlak malo nižje od starega mostu. Začeli so nasipavati material za progo, ker bi šla na lesenem mostu nizko nad gladino Save. Medtem so popravljali stari (prejšnji) most.

Vojna je šla proti koncu in mostu niso napravili. Vožnja od Javornika do Kranja je trajala dve uri in pol, povratek enako dolgo. Vsi vlaki (brzi, potniški in tovorni) so pred lokomotivo tiščali vagon z nizkimi stranicami, na njem je bila naložena zemlja in pesek, zaradi morebitne *zašprengane* (minirane) proge. Tako je ta vagon sprožil eksplozijo, vlak se je ustavil, lokomotiva pa je ostala cela.

Doma na Javorniku me je Rožičev Cveto povabil, naj grem z njim na visok bezeg, kjer je njegov ata naredil klopci in mizico. Od tu sem videl letala, ki so bombardirala v daljavi, verjetno most pri Otočah.

Padale so srebrne cigare .... Ne, padale so črne bombe ...

Bližal se je konec vojne, ki so ga ljudje že težko pričakovali. Jesenice so 1. marca 1945 ob zavezniškem bombardiranju postale mesto groze, ruševin in smrti.

Takrat smo živeli na Javorniku. Spomnim se, da je zatulil alarm na Jesenicah – znak za preplah in odhod v zaklonišče, ker so iz letal padale srebrne cigare, nato se je slišal ropot ter eksplozije bomb. Na Javorniku takrat niso padale bombe. Z mamo sem kasneje večkrat hodil na Jesenice, ker je urejala dokumente za pokojnino po možu. Moj ata je namreč 19. 3. 1944 v Celovcu umrl v bombardiranju. Ko sva pripešačila na Jesenice in zagledala skoraj na pol podrto šolo, sem vprašal mamo: »Ali bodo mojo šolo na Koroški Beli tudi tako porušili?« Vorenc je rekel, da so nastavili peklenski stroj v šolo, v peč. Popoldne ob štirih je eksplodiralo[10]. Greva naprej po klancu do ravnine pred gimnazijo, kjer je stala ob cesti mala

[10] 29. 11. 1944 je bila v meščanski šoli na Jesenicah eksplozija, ki je ubila sedem učenk in učiteljico.

zidana trafika. V njej so prodajali tobak, papirčke za zavijanje tobaka in cigarete. Za trafiko so bili postavljeni protiletalski topovi. Z njimi so streljali v Mežaklo, ne v avione, ker jih ni bilo, municijo so morali porabiti, da so izpraznili zaloge. Z mamo sva se morala skloniti in tako sklonjena »leteti« proti gimnaziji. Pravijo, da so bombe padale od današnjega Dolika do Gojakove hiše, pod cerkvijo. To ni res. Padale so od gimnazije naprej do Gojakove hiše. Še sedaj manjka polovica Gojakove hiše, ker je niso obnovili. Šla sva naprej po cesti, ki se je imenovala Adolf Hitler Strasse. Ko sva prišla do Mežika, nisva mogla naprej. To je sedaj med Titovo št. 9 in št. 7 A, na drugi strani ceste. Sredi ceste je zijala velika jama, ki je nastala zaradi eksplozije letalske bombe. Promet z avti po cesti ni bil mogoč, pešci so se morali prebijati preko ruševin in s hojo nadaljevati za železniškim blokom ter nazaj na cesto pri Koželjevi hiši. Hiše so bile več ali manj porušene ali močno poškodovane. V hiši Bernikovih, pred Klabusom, je stanovala družina Pisanski iz Ljubljane. V pritličju so imeli manufakturo – delavnico in prodajo šivalnih strojev Singer. Z njimi je bila tudi mama iz Bizeljskega (ga. Vrenko). Ob napadu so odhiteli v klet in ostali živi. Kasneje so nekaj časa živeli pri mesarju Berniku v Kranjski Gori. Ob manufakturi je bil lokal Milana Levičnika. Levo od porušene hiše je bila trgovina Klabus, na desni pa Vilmanova hiša, v njej Bata – prodajalna čevljev (kasneje prodajalna Planika). Vse je bilo razrušeno ali porušeno. Vhod v zaklonišče za hotelom Paar je bil poškodovan in razbit. Zraven postaje je bil poškodovan in razbit tudi protipožarni bazen, da je bil za gasilske namene neuporaben. Voda je odtekla, le na dnu bazena trikotnega prereza so ostale žabe, ki niso mogle splezati na vrh bazena, da bi se rešile na kopno. Iz tirov je zračni pritisk odnesel tovorni vagon, ki je priletel na dvorišče Dolinarjeve hiše.

Sonja Bric

Kako smo na Blejski Dobravi živeli med drugo svetovno vojno

Letos smo dočakali 80 let osvoboditve. Malo nas je, ki se spominjamo časov pred tolikimi leti. Leta 1945 sem bila osemletna deklica, zato točnih datumov dogodkov ne vem. Tudi domačinov, ki bi mogoče vedeli, ni več. Spominjam se bombardiranja na Blejski Dobravi. Bilo je pozimi v začetku februarja leta 1945. Snega je bilo vsaj še pol metra. Tistega dne smo otroci prišli iz šole pred bombardiranjem. Z menoj je vedno šla moja sošolka, prijateljica Elfi, ki je bila nemškega porekla. Njen oče je bil šef na železniški postaji Blejska Dobrava. Mama je bila doma gospodinja. Bila je invalidna, na grlu je imela operacijo. Na vratu je imela odprtino, od tam je prihajal drugačen, tih glas. Rada je videla, da sem včasih po šoli prišla k njim. Želela je, da z Elfi govorim samo slovensko. V družini so imeli še mlajšega fantka. Iz šole sva tudi ta dan obe prišli k nam. Jaz sem doma pustila *šolarijo*, Elfi pospremila do bližine njenega doma, potem sem šla sama nazaj. Naša velika hiša s 13 strankami je bila od šole oddaljena le 150 metrov. Takrat pri nas ni bilo nikogar doma. Ko odložim *šolarijo*, zaslišiva avionsko grmenje. Stopiva k malemu okencu, vendar zelo malo vidiva. Videli sva samo del aviona, ki je zabobnel in se spustil nad sosedovo streho. Takrat je zagrmelo. Stekli sva v vežo, tam je bilo večje okno, da bi bolje videli. Okno je bilo že razsuto, brez stekel. Iz sosednjih vrat so se vsuli okrvavljeni sosedje. Vsi smo stekli iz drugega nadstropja v klet, kjer je bilo temačno in grozno. Ženske so vpile, ene glasno jokale, drugi so molili na glas. Otroci so jokali. Midve z Elfi sva ostali čisto sami, zmedeni in prestrašeni. Nisva jokali, z obema rokicama sva se držali. Končno je zatulil alarm za konec napada. Zvrstili smo se iz kleti. Zunaj je bilo vse razmetano. Povsod je bil močan smrad. Kakor je bila navada, sem tudi takrat spremila Elfi do bližine njenega doma. Ko prideva od nas do ceste – groza. Sosedova hiša je bila delno porušena, na cesti je ob vozu ležala mrtva sosedova deklica Anica. Na lojtrniku je ležal voznik, kmet, ki ni bil mrtev. Oglušel je. Pred vozom sta ležala dva mrtva konja. Vse to sva videli in nadaljevali brez besed. V bližini, samo na drugi strani

ceste, sva zagledali porušeno šolo. Do bližine njenega doma skoraj nisva spregovorili besede. Brez slovesa sva se tako z mojo prijateljico in sošolko Elfi razšli, videli se nisva nikoli več.

To so bili zadnji tedni druge svetovne vojne. Naš dom je bil brez vseh stekel in še poškodovan, razpokan. Stanovanje ni bilo več primerno za bivanje. Oče je našel v Vintgarju na gorjanski strani malo obzidano stavbo za hranjenje sena. Tam smo živeli dober mesec, do otoplitve. Oče je hodil od tam dve uri peš na Jesenice v službo. Ob nedeljah sva hodila po Gorjah od kmetije do kmetije prosit, če prodajo mleko ali kakšno drugo hrano. Nekoč sva šla med tednom po hrano na Laze. Naenkrat zaslišim ropot avionov. Prestrašena sem začela jokati in vpiti. V bližini ni bilo nobene hiše. Tekla sva, da bi našla kakšno zatočišče. Zagledala sva majhno hišo na samem. Bila je zaklenjena. Oče me je stisnil ob vrata, da sem manj slišala. Jaz sem še vedno jokala. Naenkrat so se vrata odprla. »Zakaj tepeš otroka?« je vprašala gospodinja. Oče ji je razložil, da sem na Blejski Dobravi doživela grozoto. Tam sva dobila mleko in dva kosa kruha. Avioni so takrat, 1. marca 1945, bombardirali Jesenice. Počasi je sneg izginil. Šli smo nazaj na Dobravo. Kmalu smo bili v mesecu maju. Med ljudmi je napetost izginila. Prišel je dan osvoboditve, 9. maj 1945. Bila je lepa, topla pomlad in svoboda. Ljudje so bili spet živahni in delovni. Vse so začeli obnavljati. Šolo so do jeseni obnovili, da smo lahko nadaljevali pouk. Organizirali so razne dejavnosti, kot so pevske vaje, glasbene vaje, dramske krožke, telovadbe ... Predvajali so tudi miting, na katerem je imel govor naš slovenski učitelj Laharnar. Nastopil je pevski zbor, recitacije ... Tudi otroci smo nastopali. Po uradnem delu je bilo živahno. S plesom so zaključili praznovanje.

Blejska Dobrava pred 2. svetovno vojno. Fototeka GMJ.

Breda Jezeršek

Moji spomini

Prihaja lepo prvomajsko praznovanje. Letos bo minilo 80 let od konca druge svetovne vojne. Ko sestavljam spomine na mojo mladost in pogled na današnji čas, me kar malo zmrazi. Res se mi zdi, da ko si otrok, marsikaj gledaš skozi rožnata očala, a vseeno smo včasih bolj znali ceniti malenkosti. Kot majhna punčka sem živela v Kranju in za prvi maj smo vedno prišli na Jesenice k stari mami. Poznalo se je, da je tukaj doma delavstvo in tak je bil tudi praznik.

Stara mama je imela velik dar za estetiko, rože in ureditev okolice hiše. Takoj po vojni je vsega primanjkovalo, vendar so imeli pri Bregantovih v Žerjavcu vedno polno rož. Med njimi tudi lepe modre hortenzije, ki so jih podarjali še polovici Jesenic, vendar so zaradi zemlje drugod postale roza ali vijolične. Meni je bila najbolj všeč pravljična dežela okoli hiše. Obsegala je hišico za igranje, mlinček ob potočku, grad na skali, Aljažev stolp in Blejsko jezero z otočkom. Stari Jeseničani, ki so mimo hiše hodili k Belcijanu ali Jerci na pijačo in oddih, se je še spominjajo.

Pravljična dežela ob Bregantovi hiši v Žerjavcu.

Hiša stare mame je bila za prvi maj vedno okrašena. Na vsakem oknu je bila vejica mlade zelene bukve, vejica macesna, vmes je bila mala papirnata državna zastavica. Vedno nas je pričakala tudi sveže pečena metina potica. Otroci smo pili zeliščni čaj ali malinovec, za odrasle je bil vedno pripravljen *ta zelen*. V spomin na ta dan *ta zelenga* za prvi maj še vedno pripravim.

Poznalo se je, da je bil to čas po koncu vojne in ljudje so se družili bolj v bližini doma. Veliko praznovanje z godbo na pihala je bilo na Poljanah nad Jesenicami. Otroci smo se podili po travniku in gozdu, starejši so debatirali ter plesali, streljali v tarče, brcali žogo in peli. Kot otroku se mi je vedno zdelo zanimivo, ko so se starejši pogovarjali. Vedno sem se čudila, koliko se jim je dogodilo in kdaj se bo meni toliko, da se bom lahko tako zanimivo pogovarjala.

Po prvem maju sem vedno lahko še malo ostala pri stari mami na počitnicah. Zanimivo se mi je zdelo, ko sva šli z lojtrnim vozičkom v Kašto po *fasngo*. Kupila je moko, sladkor, sol in olje. Za olje si moral prinesti svojo steklenico, v katero so ga nalili s posebno mero za pol ali en liter. Nobene odpadne embalaže ni bilo. Marmelado so imeli v lesenem zabojčku in so jo odrezali pol ali eno kilo. Koliko je bilo v njej sadnega deleža, je vprašljivo. Pri nas ni bilo sadnega drevja in smo se morali zadovoljiti kar s tako, pa še to so za namaz za palačinke malo razredčili z vodo ali mlekom, da je bolj zaleglo.

Ko danes poslušam o veganstvu in vegetarijanstvu se spomnim, da včasih tega problema ni bilo. Če je bilo za kosilo meso, je bilo to kvečjemu ob nedeljah za juho. Stara mama me je kakšno uro pred kosilom poslala v gozd za hišo po nekaj lisičk ali kakšnega jurčka za juho. Res je znala čudovito kuhati. Iz malenkosti je naredila okusno jed, kar mislim, da je bila značilnost gospodinj po vojni. Z malo moke in masti so znale čarati ter nasititi družino, posebej če je bilo še kakšno jajce pri hiši.

Jedilnik tistega časa lahko kar napišem: zjutraj in zvečer nadrobljen kruh v belo kavo, če ni bilo mleka, pa v navadno črno projo. Za kosilo prežganka, krompirjeva juha, krompirjev golaž, fižolova juha, *mešta* (krompirjevi žganci), čežana, koruzni žganci z mlekom ali makaroni z drobtinami. Če smo kdaj pojedli kakšno ribo, je bila iz Blejskega jezera, s toliko kostmi, da te je za vedno minilo.

Še nekaj bi omenila. Kako se je pazilo na blago. Kot punčka sem se zelo

rada igrala šiviljo in sem za svojo punčko iz cunj izdelovala oblačila, vendar *flikc* ni bilo lahko dobiti. Prav srečo si moral imeti, da ti je kdo kakšno dal. Vsi ostanki blaga, ki jih je šivilja odrezala, ko je krojila oblačilo, so se porabili za krpanje strganega, če je bil kos večji, se je že kaj sešilo za majhne otroke.

Ostalo mi je v spominu, da je bilo oblačilo za odejo z gumbi pripeto nanjo, da se je porabilo manj blaga. Oblačila so tudi predelovali. Plašč so razparali, blago obrnili in nastal je nov izdelek. Tudi jaz sem imela še v prvem letniku srednje šole kostimček iz maminega plašča. Gumbe je v blago oblekla gospa, ki je istočasno tudi popravljala spuščene zanke na hlačnih nogavicah. Če je bilo oblačilo razbarvano, so ga nesli barvat v Radovljico, kjer je bila barvarna.

Iznajdljivost ljudi je bila neizmerna. Prav zaradi preobilja, ki ga imamo danes, bi morali večkrat pomisliti na prejšnje čase in se ne poigravati z naravo ter mirom.

In še kratka misel za konec:

Na svetu je eno samo zlo: STRAH.

Na svetu je eno samo dobro: LJUBEZEN.

Dež je povsod enak, a nekje povzroči rast trnja, drugje rast cvetja.

Moji spomini segajo v čas po vojni. Vse ostalo bi bil le zapis po pripovedovanju. Ker mi je mami ob moji štiridesetletnici napisala njene spomine na mladost, bi rada dodala njene avtentične spomine na čas, ki ga je preživljala med vojno.

Zapise je posredovala njena hči, Breda Jezeršek

Spomini Darinke Kveder

Prišla je druga svetovna vojna. Čez noč se je vse spremenilo. Šola se je končala za vse, tudi drugi otroci nekaj časa niso hodili v šolo. Zamrla je rovtarska cesta in tudi ljubljena železniška hiša je izgubila ves svoj čar, kot da ga nikdar ni bilo.

Darinka Kveder leta 1939, stara 14 let.

Spričevalo narodne šole. Po prvem polletju leta 1941 se je šola za Darinko in druge učence zaključila.

Vojna še nikoli ni prinesla nič dobrega. Spomnim se, bilo je 6. aprila 1941. Bila je cvetna nedelja. V cerkev smo nosili *begance*. Kar naenkrat so priletela letala. Zbežali smo iz cerkve in vsi preplašeni gledali za njimi. Tistega dne so bombardirali Beograd. Nekaj dni je bilo tako čudno, skrivnostno, bili smo brez vlade, brez vsake oblasti. Čisto izgubljeni smo tavali po cestah. Kdor je imel denar, si je napravil zalogo hrane, blaga, trgovine so bile kot izropane. Potem so bile zaprte, saj niso imele česa prodajati. Tako je bilo do petka pred veliko nočjo, črni veliki petek smo mu rekli. Stali smo v špalirju ob cesti, po kateri se je v nedogled pomikala italijanska vojska. Potem spet nič, kot da nas je ves svet pozabil.

Potem so prišli Nemci. Spet je nastal red, toda dobili smo živilske karte, točke za obleke in začele so se neskončne vrste za hrano, za nove nakaznice. Še danes me kar strese, če moram kje stati v vrsti. O, koliko sem se nastala. Včasih smo se v vrsti vso noč menjavali, da smo prišli do blaga. Danes se mi zdi, da so bile to moraste sanje. Najbolj mi je ostalo

v spominu, kako strašno sem bila vedno lačna kruha, pa še dober ni bil. Zgoraj in spodaj je bila skorja, v sredi pa poc. Ko si ga ugriznil, so se v tistem pocu poznali zobje, kot bi ugriznil v maslo.
Neke noči se je zgodilo nekaj čudnega. Na okno moje sobe je narahlo potrkalo. Mislila sem, da se mi sanja, stisnila sem se pod odejo. Spet je potrkalo, tokrat močneje. Nekaj časa od strahu nisem upala vstati, potem sem vseeno zlezla iz postelje. Pod oknom sem zagledala dva do kože premočena človeka. Prosila sta me, če pokličem mamo. Mamo sem s težavo zbudila, gledala me je, kot da nisem pri pravi, razumela ni nič. Komaj sem ji dopovedala, za kaj gre. Šla sem po fanta in ju pripeljala v hišo. Bila sta tako smešna, stala sta sredi kuhinje, pod njima se je delala luža, bila sta mokra do kože, prestrašena, lačna. Gledali smo se brez besed, pogled nanju je bil tako smešen, da smo se potem vsi štirje zasmejali. Táko je bilo moje prvo srečanje s partizani. Mama jima je hitro skuhala žgance, doma smo imeli koze, zavrela jima je kozjega mleka. Fanta sta jedla, prej goltala hrano, samo zaprepadeno sem ju gledala. Nič se nista zmrdovala nad kozjim mlekom, ki ga jaz nikoli nisem marala. Mama je na hitro poiskala nekaj starih očimovih cunj, da sta se preoblekla. Povedala sta, da sta sama, brez hrane, oba sta imela le en sam premočen konjski koc, ker sta svoji deki ob hajki izgubila. Še ta umazan, moker konjski koc sta vzela na neki kmetiji. Ob odhodu jima je mama dala s seboj hrano, kolikor je je sploh imela. Poslovila sta se in odšla v deževno noč. Tisto noč nisem več zaspala, mislila sem na uboga fanta in se zavedala, kako lepo je meni, na toplem, suhem, brez strahu, pa čeprav hrane nismo imeli veliko.
Tisto noč smo nehote postali simpatizerji partizanov, za Nemce pa seveda odpadniki in tisto noč se je v nas naselil strah, kaj bo z nami, če nas dobe. Kolikokrat sem se jezila, jokala, pa nič ni pomagalo. Najtežjo in najbolj nevarno nalogo so dodelili meni. Neštetokrat so me prebudili sredi noči in najhuje je bilo pozimi. Včasih so bile zime strašno mrzle, jaz pa sem morala spremljati partizane do Žvagnovega mostu po Erlahovem grabnu. Imeli so strašno hudega psa, še bali smo se, ker bi lahko simpatizirali z Nemci. Od osmih zvečer do petih zjutraj je bila policijska ura, jaz pa spet nazaj po tistem Erlahovem grabnu, vsa trda od mraza in strahu. Kako sem se takrat počutila, me nikoli nihče ni niti vprašal. Hrano za partizane smo dobivali pri Grmonu (zdaj stolpnica na Plavžu z vgravirano ploščo

Cirilu Tavčarju, zetu Grmonovih). Spet so zaposlili mene. Kolikokrat sem preklinjala nahrbtnike, kaj vse so mi naložili: hrano, municijo, kar jim je sploh prišlo pod roke. Če sem vprašala, kaj nosim, so mi odgovorili, da je bolje, v slučaju, če me dobijo, da vem čim manj. Lepa tolažba, sicer pa niso nosili oni.

Pri kovaču Ulčarju na Plavžu je imel čevljarsko delavnico Jaka Koselj. K njemu sem v popravilo nosila čevlje, popravljene pa spet nazaj. Kako so se mi gabili tisti čevlji, sploh so bili vse prej kot čevlji. Bili so prepoteni, premočeni, *prhnjéni*[11] in strašno so smrdeli. Saj si jih borci včasih cele dneve niso sezuli.

Rada bi poznala borca ali aktivista, ki je v tistih časih mislil na kakršno koli plačilo po vojni. Živeli smo od večera do jutra, kdo nam je zagotavljal za en sam dan, da ga bomo preživeli?

Moja najboljša prijateljica Šilarjeva Klara se me je izogibala, pa nisem vedela, zakaj. Šele mnogo kasneje sva se slučajno srečali na nekem skojevskem sestanku. Fantje, v kolikor niso bili v nemški vojski, so bili v partizanih. Sicer sama še nikoli nisem bila toliko zaposlena kot v tistih časih. Navsezgodaj zjutraj sem se morala postaviti v neskončne vrste čakajočih, že za kaj. Enkrat za kruh, mast, margarino, meso – groza. Zgodilo se je, da sem morala tudi petkrat na dan na Jesenice. Nosila sem letake, pošto, poročila. Neštetokrat sem morala zvečer stati na straži, saj so partizani imeli že takrat neskončne sestanke, mene pa je zunaj neusmiljeno zeblo. Seveda oni so bili na toplem, name so enostavno pozabili.

Bilo je poleti 1943. Poslali so me čakat fanta, ki je dezertiral iz nemške vojske. Čakala sem ga tri noči po vrsti, prav vse tri je grmelo in treskalo kot za stavo. Takrat me, hvala bogu, še ni bilo strah neviht. Tretjo noč je končno prišel. Pri nas doma so ga že čakali partizani. Veseli so ga bili, tudi zaradi orožja. Takrat sem prvič v življenju videla pravo brzostrelko. Tako je bilo naše življenje v tistem času.

Nekega dne je mama silno razburjena prišla z Jesenic. Ujeli so dve naši sodelavki in ena od njiju je izdala našo vezo. Preden smo dogradili našo hišo, smo stanovali pri Albinu. Ta je umrl, v njegovi hiši so takrat stanovali Drolčevi. Mama mi je naročila, naj v tisto hišo znosim vse, razen pohištva. Cela dva dneva sem stvari nosila tja. Tretjega dne zjutraj sta mama in očim odšla v partizane. Borisa, ki je imel takrat tri leta, sta dala

[11] Prepereli, neštetokrat premočeni in presušeni.

k Trudnu, Stašo so vzeli Figovčevi, Marlenke ni hotel nihče, ker je bila stara devet let in so se verjetno bali, da bi kaj izdala. Potem so jo Trudnovi vzeli iz usmiljenja. Med nami je bilo nekaj, kar veže malokatere otroke.

Darinkina mati in očim kot partizana z Borisom, Stašo ter Marlenko.

Mama in očim, Bregantov ata, sta šla v partizane 23. novembra 1943. Tega dne se bom spominjala do smrti. Mene naj bi čakala ob štirih popoldne pri kmetu Žbatniku pri Jerci na Prihodih. Imela sem štiri ure časa. Preveč sem videla, vedela, kako zanemarjeni so k nam hodili partizani. Pri nas smo imeli toplo vodo, zato sem se želela še skopati, preden grem. Prvič po treh letih sem tudi jaz imela čisto nove *gojzarice*, pa jih nikoli nisem obula. Nek čut mi je dejal, da sem pogledala skozi okno, k nam je šlo trideset gestapovcev (pozneje sem jih imela čas prešteti). Obula sem nizke črne čevlje na gumbe, še danes vem, da sem zapela samo enega. Oblekla sem plašč čez kombinežo in stekla iz hiše. Vem, da sem naredila morda dvajset korakov. Bila sem obkoljena in več kot eno uro sem stala v snegu do kolen. Zvlekli so me v hišo, hoteli so izvedeti, kje sta mama in očim ter kje so vse naše stvari, saj je hiša izgledala, kot da je izropana, v njej so stale samo omare in postelje. Pretepali so me, me z glavo butali v steno, k sreči je bila hiša lesena, bolelo je vseeno. Vlekli so me za lase, a me vseeno niso pripravili do govorjenja. Le neumno sem jih gledala. Verjetno so mislili, da nisem pri pravi. Nameravali so požgati hišo z mano vred. Končno sem začela trditi, da čisto nič ne vem. Videlo se je, da se jim strašno mudi, verjetno jih je bilo strah partizanov. Nekomu je prišlo na misel, da je pogledal še pri sosedu. Soseda se je zagovorila, da sem tja vso robo znosila jaz. Zaman se je bilo prepirati, še manj dokazovati, da ni res, kar trdi soseda, zdaj je bilo, kar je bilo. Na hitro so šli k Erlahu po konja in voz ter vso robo nametali nanj. Skozi Jesenice smo šli, kot bi šli na maškarado. Pol gestapovcev s puškami pred mano, potem jaz, voz za nami, pa spet gestapovci. Srečevali smo moje znance, ki so se od strahu obračali stran. Vse preveč ljudi me je poznalo,

jaz pa njih. Bilo jih je strah. Meni se Jesenice nikoli niso zdele dolge, tisti dan pa so bile še posebej kratke. Kot bi mignil, smo bili na sedežu gestapa. Porinili so me v veliko pisarno, kjer je kot bog maščevanja sedel Linke. Najprej me je popisal, nato začel grobo zasliševati. Sklofutal me je, da mi je še nekaj časa zvonilo v ušesih. Brcnil me je v nogo, imela sem občutek, da mi jo je odbil. Bil je prava gorila. Potem je poklical dva gestapovca, eden je bil Nemec, drugi moj sošolec. Moja spremljevalca sta me porinila v temačno vežo in poklicala ječarja. To je bil gospod Baloh, ki sploh ni bil slab človek, seveda pa se je moral držati pravil.

Prijel je šop ključev, ki so mi zvonili kot mrtvaški zvon in z njimi odklenil neka vrata. Le 10-vatna žarnica je razsvetljevala prostor. Zasmrdelo je po trohnobi, po človeških iztrebkih in tako mrzlo je bilo tam notri. Zagledala sem pet vojaških postelj, na katerih je spalo ali dremalo dvanajst žensk. Prestrašeno sem buljila vanje, one pa vame. Dobila sem staro vojaško deko, dve ženski sta me vzeli medse, ječar je ugasnil luč. Bila sem najmlajša med njimi. Nisem razmišljala, kaj me čaka. Govorila sem jim kaj smešnega. Rekle so mi, da je v celico prvič posijalo sonce. Rade so me imele. Tako so nam minevali dnevi. Žal sem zbolela, imela sem gripo in drisko. Prigovarjale so mi, naj zahtevam zdravnika, pa nisem hotela. Ženske so mi pomagale vsaka po svoje. Vsaka mi je podarila kak kos obleke, čeprav še same niso imele dosti.

Spet je v moje življenje posegla usoda. Stala sem pri zamreženem oknu, obrnjenem na pot, ki pelje na Murovo. Mislila sem, da se mi sanja. Mimo okna je prišla moja Šilarjeva Klara. Takrat je bilo silno nevarno govoriti z jetniki, mimogrede so te odpeljali v Begunje in tako so neštetokrat brez obsodb človeka postavili pred zid. Zavpila sem, kolikor sem mislila, da lahko: »KLARA!« Obrnila se je. V nekaj besedah sem ji povedala, da sem skoraj gola in naj gre k Čufarju, da mi pošljejo najnujnejšo obleko. Že zvečer mi je gospod Baloh prinesel nekaj obleke, štruco kruha, zavitek masla in kozarec medu. Vse, kar sem imela takrat za obleči, sem nosila do osvoboditve.

Še vedno sem bila v zaporu. Dnevi so minevali, mislila sem, da so Nemci name enostavno pozabili. Včasih me je grabil strah, včasih sem enostavno pozabila na to, kje sem. Če si med pravimi ljudmi niti v zaporu ni čisto za obupati, tako sem si govorila. Ne vem, koga sem s tem varala, sebe še najbolj.

Po treh tednih so točno opoldne prišli pome. Bil je čudovit jasen zimski dan. Nič me ni bilo strah, saj si hujšega od smrti nisem predstavljala. Spet sem bila pred tisto zloveščo hišo gorja in trpljenja. Ponovil se je prizor izpred treh tednov. Ista pisarna, isti zloben Linkejev obraz. Spet vse od kraja, kdo sem, kje sem se sestajala s partizani. Potem je poklical prevajalca. Govoril mi je, da so naša dva že ujeli, da so izdane vse naše veze, da imam v partizanih ljubimca. Najprej je šlo dokaj zlepa. Rekla sem, da sem vedno živela pri očetu, da me je mama poklicala k sebi, da moram vse, kar smo imeli, spraviti k sosedu. Druschke je sedel za svojo mizo ob steklenici žganja. Bolj je bil pijan, bolj divji je postajal. Ves čas zasliševanja sem morala stati. Naenkrat je skočil izza mize in zagrabil žilovko[12]. Leči sem morala čez stol in pričel je tolči, kamor je priletelo. Rekel mi je, da je bila to samo igra, zdaj bo šlo zares. Spet je tolkel, kamor je padlo. Potem pa, kot da se je kar naenkrat vsega naveličal. Začel me je spraševati, kje živi moj oče. Povedala sem, da v Bohinjski Bistrici, le tega ne, da se je tja preselil iz čuvajnice v Nomenju. Kje točno stanuje, nisem vedela. »Izgini!« je zakričal in glej, da te na Jesenicah ne vidim nikoli več. Mislila sem, da se mi sanja. Kje sem takrat zbrala toliko korajže, da sem mu rekla: »Saj nimam denarja za vlak.« Segel je v predal in mi pod noge vrgel pet mark.

Bila sem prosta. Vendar dóma nisem več imela. Kje živi oče v Bohinjski Bistrici tudi nisem vedela, k hišnim prijateljem nisem smela. Zavila sem k Resmanovim. *Botrco* je skoraj kap, ko me je zagledala. Vedela je, da sem zaprta. Mislila je, da sem pobegnila. Prosila sem jo za kozarec vode in omedlela. Ko sem se zavedla, sem jo prosila, naj vse obvesti, da sem prosta in naj jih ne skrbi, saj ničesar nisem izdala. Do konca vojne sem potem preživela pri očetu.

Medalja za zasluge za narod, ki jo je Darinka Kveder prejela 22. novembra 1977.

[12] Daljša usnjena gumijevka.

Iva Gasar

Vojna ne dovoli sanjati

Medvojna zgodba mojega očeta se ni začela na Jesenicah, ampak v Franciji, kamor je odšel s trebuhom za kruhom. Njegova zgodba ni ne herojska ne bleščeča, a dovolj težka že zgolj zaradi odvzema prostosti, svobode gibanja in pravice do dela po lastni izbiri, zaradi izpostavljanja nevarnostim in izkoriščanja kot fizične delovne sile za vojaške oziroma vojne namene. Bil je človek, ki je v iskanju boljše prihodnosti padel v spone in med zidove omejitvene politike. Po preizkušnjah in izgubah je našel svojo prihodnost na Jesenicah. V mesto se je preselil po koncu druge svetovne vojne in ga vzel za svojega.

Moj oče Janez Muhič je leta nemške prevlade in terorja v Evropi preživel v taborišču za prisilne delavce na obrobju Dunaja. O času tik pred vojno, ko je delal v Franciji, in o času, ko je bil od tam prisilno izseljen v nemški rajh, o življenju v taborišču in vračanju domov ni veliko govoril, le včasih je, kot mimogrede, v pogovor vpletel drobce iz življenja pred prihodom na Jesenice. Ko sem pred časom začela zapisovati njegovo zgodbo in zgodbo njegove družine, ki prav tako ni nič izjemnega, a za našo družino zanimiva zaradi sosledja migracij, trdega dela in izgub večine tega, kar so s svojimi rokami pridelali, sem iskala potrditev in zgodovinsko ozadje za očetove redkobesedne sprehode v preteklost in ju našla v zgodovinskih virih. Pričujoči zapis je tako sestavljen iz njegovih spominov in podatkov iz najdenih virov. Opis razmer v državi gostiteljici, kamor se je oče podal pred drugo svetovno vojno, pa se mi zdi pomenljiv za dogajanje ob začetku vojne in med njo.

Bil je kmečki otrok iz številne, a ne slabo stoječe družine izpod Gorjancev. Vsi otroci so od zgodnjih let delali pri drugih kmetih, drvarili v gorjanskih gozdovih in pomagali očetu pri trgovanju z živino. A so si sinovi že kmalu začeli iskati svoje poti in zaslužek v gozdarstvu ali pri obrtnikih, kar trije bratje so prihodnost poskušali najti v tujini.

Predvojna Jugoslavija, tako kot prej že Avstro-Ogrska, je bila dežela, iz katere so se ljudje veliko izseljevali. Naval migrantov na ZDA je usahnil zaradi kvot, ki so jih te uvedle za posamezne države. Slovenski delovni

tokovi so se tako obračali proti razvitim evropskim državam s Francijo na čelu, ki je bila za ekonomske migrante privlačna že zaradi relativne bližine. Z odprtimi rokami je sprejemala delavce od vsepovsod, da je zapolnjevala manko moške delovne sile zaradi izgub med prvo vojno, ko je nastopila gospodarska kriza, pa so ji postali odvečno breme. V zadnjih letih pred drugo svetovno vojno so v Francijo organizirano, na osnovi sporazuma med Jugoslavijo in Francijo, prihajali predvsem rudarji in delavci za poljska in gozdna dela.

Moj oče je v drugi polovici tridesetih let skupaj z bratom odšel na delo v severno Burgundijo v departma Côte d'Or, kjer je delal kot drvar v okolici mesta Chatillon-sur-Seine. Gozdni delavci so se selili iz kraja v kraj, to je med delovišči znotraj departmaja, v obdobjih, ko je bila sečnja prekinjena, pa so bili v pomoč pri poljskih delih. Obe vrsti dela se namreč časovno ne prekrivata, vsaj ne povsem: ko je bil čas za sečnjo, to je predvsem v hladnejših mesecih, so delali v gozdu, ko je bil čas za delo na polju, so delali pri kmetih. Oče je v svojem običajnem, rahlo humornem in samoironičnem slogu pravil, da se je potikal po Franciji, da je *frental*[13], se udinjal pri kmetih ali gozdaril. Omenjal je mesti Chatillon in Dijon, burgundska vina, popečene kruhove rezine *tartine*, sire, na pol pečene zrezke in z maslom, česnom in peteršiljem pečene polže. Naučil me je moje prve francoske besede, *merde*, ki jo je siknil, kadar mu kaj ni šlo in ni hotel preklinjati v slovenskem jeziku, in me z vpletanjem francoskih besed v pogovor navdušil za učenje francoskega jezika. Ko so v restavraciji Kazina na Jesenicah v poznih petdesetih letih prvič dobili pošiljko mladega vina iz Burgundije, naju je z mamo povabil tja na pokušino burgundca. Če je oče ohranil tako nostalgične spomine na Burgundijo, bi lahko sklepala, da se mu tam ni moglo pretirano slabo goditi. Res pa je tudi, da skromnemu in nerazvajenemu mladeniču ni bilo težko najti in ceniti lepih plati v tamkajšnjem življenju, ki je vsemu navkljub vsaj v predvojnem času odstopalo od razmer doma. Nenazadnje je bilo gozdarjenje pravzaprav to, kar je rad počel, tudi v kasnejših obdobjih.

Ko sta moj oče in njegov brat prišla v Francijo, je bila na oblasti Ljudska fronta, koalicija v glavnem levih strank, ki so jo leta 1936 rodili nasprotovanje fašizmu, gospodarski pritiski in socialne napetosti v družbi. Ko njen predsednik Blum zaradi odpora finančnih krogov in posledično padca industrijske proizvodnje ter naraščajoče inflacije

[13] Izraz izhaja od nemške besede *Freund* – prijatelj in se nanaša na skupinske podvige pri delu ali zabavi več prijateljev.

ni mogel več uresničevati programa in široko zastavljenih naprednih družbenih reform – te so utrle pot delavskim pravicam tudi drugod – je aprila 1938 odstopil. Vlado je prevzel radikalec Édouard Daladier, ki se je odmaknil od socialne in ekonomske politike Ljudske fronte in za razliko od Bluma, ki je odločno odklanjal kakršnokoli sodelovanje z nacistično Nemčijo, z njo leta 1938 podpisal t. i. münchenski sporazum[14] in odpravil prenekatere socialne programe prejšnje vlade. V času povečanih napetosti v Evropi z obeti vojne se je bistveno spremenila tudi francoska politika do določenih kategorij tujcev, ki jih je po novem štela za neproduktivno, moralno sporno in francoske gostoljubnosti nevredno populacijo. Novi odloki so predvideli namestitev nezaželenih tujcev v nadzorovana okolja in možnost prisilne uporabe teh tujcev za potrebe države v času vojne ter celo odvzem že podeljenega francoskega državljanstva. Ko je Francija vstopila v vojno, so nadzorovana okolja postala zbirni centri oziroma taborišča, Daladierova vlada pa je na osnovi sprejetih zakonov septembra 1940 za nezaželene tuje delavce uvedla prisilno delo pri velikih projektih, tudi v gozdarstvu. Sprejeti sistem danes nedvomno velja za režim prisilnega dela.

Nemška vojska je maja 1940 vpadla v Francijo. Junija so Nemci bombardiral Châtillon-sur-Seine in Dijon, pomembni cestni in železniški vozlišči v departmaju Côte d'Or. Dijon je postal upravno in vojaško središče okupiranega severnega dela Francije. Nemška uprava je prevzela nadzor nad gospodarstvom, saj je francoske materialne vire in delovno silo potrebovala za svojo industrijo, gradbene in vojaške projekte.

Temu je šla v prid pred vojno sprejeta Daladierjeva politika do nezaželenih tujcev. Delovna taborišča so postala priročna tržnica za potrebe nemškega rajha po delovni sili, potem ko je bila nemška moška populacija masovno vpoklicana v vojsko. Urad za obvezno – prisilno – delo je med nacistično okupacijo Francije tudi iz teh taborišč na delo v Nemčijo pošiljal na tisoče delavcev brez njihovega pristanka[15]. »Zaplenjene« osebe so nastanili v delovna taborišča na nemškem ozemlju in jih razporejali k delodajalcem, ki so poganjali vojno industrijo in kmetijstvo. Francoski (in tudi tuji) delavci na ozemlju Francije so bili edini v Evropi, ki so bili rekrutirani na prisilno delo po zakonu njihove lastne države in ne na osnovi odloka nemške države.

[14] Nanašal se je na nemško priključitev Sudetov. Podpisali so ga Hitler, Édourad Daladier, britanski premier Neville Chamberlain in Benito Mussolini.

[15] https://ww2postalhistory.fr/Intern_39_40_01_fr.php?cat=camps&activ=04; Réfugiés et internés civils en France en 1939-40, Le statut des étrangers en France à la veille de la seconde guerre mondiale.

V takih okoliščinah je začetek vojne pričakal moj oče. Pripovedoval je, da je doživel nemško bombardiranje v gozdovih v okolici Chatillona, da so prebivalci množično zapuščali svoje domove in delavci delovišča in da sta v naselju, kjer je delal, ostala le on in še eden od tujih delavcev. Dela nista imela, prehranjevala sta se z ostanki hrane, ki sta jih našla v naselju in zapuščenih hišah. Dokler niso v naselje prišli Nemci. Takrat so ga deportirali v delovno taborišče na obrobju Dunaja.

Tudi o internaciji na Dunaju oče ni veliko govoril. Pri Dunaju je bilo bolj ali manj vse, kar je povedal. Zapustil pa je dokument, na osnovi katerega se je dalo razbrati, v katerem taborišču je preživel vojno.

Posebna kategorija nemških taborišč so bila t. i. *Ilags* ali *Internierungslagern*, v katera so zapirali civiliste, ki so jih zajeli na okupiranih ozemljih. Moj oče je bil deportiran v eno od taborišč za prisilne delavce, ki so zrasla v mestnih okrožjih Liesing in Mödling na jugozahodnem obrobju širšega območja Dunaja. Danes o njih ni sledu. Do leta 1946 so taborišča izginila iz kolektivnega spomina, prostor pa so prekrile novogradnje. Dokumentov o obstoju teh taborišč skorajda ni in še tisti, ki so, so bolj kot ne posredni, tako da so sledi za še enim taboriščem izbrisane – tako kot so izbrisane sledi in dokumenti o internacijskih taboriščih v Franciji. Ohranili pa so se zračni posnetki teh taborišč ter pričevanja in fotografije preživelih. Tudi moj oče je iz taborišča prinesel dve fotografiji skupine okoli desetih internirancev, ki je bila posneta med barakami ob koncu vojne. Fotografiji sta po njegovi smrti izginili iz družinskega arhiva. Na internetnih straneh društva *Steine der Errinerung* (Kamni spomina), ki ima sedež na Dunaju, sem našla povezavo do brošure *Zwangs- und Fremdarbeitslager in Liesing 1938–1945* (Taborišče za prisilne in tuje delavce v Liesingu 1938–1945) (so)avtorja Roberta Patocke, v kateri so objavljeni zračni posnetki tega predela Dunaja in taborišča z barakami, kakršnih se spominjam z očetovih fotografij. Fotografije iz zraka so oktobra 1944 posneli iz letala Royal Airforce[16].

Taborišče na obrobju Dunaja, kjer je vojno preživel moj oče, je bilo Inha-Lager Siebenhirten. Tako je zapisano na potrdilu o zaposlitvi Janeza Muhiča in plačilu zavarovalne premije za čas od 27. marca 1944 do 2. aprila 1945, ki ga je izstavilo podjetje Schnellpressefabrik König & Bauer AG iz Mödlinga.

Življenjske razmere in delovni pogoji v taborišču so bili izredno težki;

[16] https://www.facebook.com/groups/1485038741719047/search/?q=liesing
Ein weiteres verschwundenes Zwangsarbeitslager in Siebenhirten/Liesing.

v opisih so uporabljeni izrazi katastrofalni, neznosni in nepredvidljivi. V taborišču Siebenhirten so bile, po opisih sodeč, razmere še posebej brutalne. Prisilni delavci, ki so jih v rajhu obravnavali kot suženjske delavce, so bili napoteni na različna, posebno težka in nevarna dela. Delali so v tovarnah orožja, gradbeništvu, kmetijstvu, obrtnih delavnicah, opravljali so zemeljska dela, delali s hlapljivimi kislinami, čistili bombne jarke in odstranjevali neeksplodirane bombe po zračnih napadih ...
Siebenhirten je bil do leta 1944 izven dometa bombnikov; to je bil tudi razlog, da se je tam razbohotila prava goščava industrijskih kovinsko-predelovalnih obratov, v katerih so izdelovali tudi dele za letalske motorje za nemško zračno floto. Prav to je bil kasneje, po 29. maju 1944, razlog, da so zavezniki Siebenhirten izbrali za cilj svojih napadov.
Očeta so sprva pošiljali na delo po kmetijah. Omenjal je, da so imeli lastniki kmetij različen odnos do njih, nekateri so bili indiferentni, zadovoljni, da imajo zastonj delovno silo, nekateri so bili bolj empatični. Bili so tudi taki, kot dve starejši samski lastnici kmetije, ki sta ob nenehnem priganjanju škrtarili s hrano in celo z vodo. Sicer pa da ni bilo tako strašno, je včasih rekel, saj je bil vajen trdega kmečkega dela — če je le lahko odmislil nesvobodo, taborišče, barako, vzdušje prisile, pomanjkanje in občasne izpade nadzornika v barakah, ki je sredi noči po popivanju internirance postavil v zbor in jim grozil s pištolo. Da je moj oče situacijo močno omilil v svojem značilnem slogu, lahko razberem iz besed avstrijskega zgodovinarja Hermanna Rafetsederja, ki je raziskoval dogajanja v času nacizma v Avstriji, med drugim tudi prisilno delo, in zbiral pričevanja preživelih jetnikov iz taborišča INHA 16 (eden od dveh delov istega taborišča) Siebenhirten, ki so izpričevali, kako zelo slabo so z njimi ravnali. Posreden in neovrgljiv dokaz, v kako slabih razmerah so interniranci živeli, je tudi dejstvo, da je moj oče v letih internacije izgubil praktično vse zobe, in nenazadnje tudi dejstvo, da je potem postal strasten kadilec, ki je na dan pokadil več kot dve škatlici cigaret.
Na začetku leta 1944 so očeta »zaposlili« v enem od očitno privilegiranih podjetij, to je v Schnellpressenfabrik König & Bauer v Mödlingu. Naknadno, 26. marca 1953, mu je podjetje izstavilo potrdilo o zaposlitvi in delu ter potrdilo o invalidskem zavarovanju.
Zakaj od leta 1944 in ne za ves čas prisilnega dela? Nacistična ideologija in propaganda je na začetku vojne ukazovala različno obravnavo pripadnikov

različnih nacionalnosti, pač glede na nacistični koncept rasne čistosti. Tudi za rekrutacijo tujih delavcev je imela ideološko razlago: da jih sprejema le začasno in za dela, ki so za Nemce neprimerna. Med »plemenita« in samo za Nemce primerna dela je spočetka še sodilo kmetovanje, ki naj bi predstavljalo posvečene vezi med Nemcem in zemljo. Ironija, saj so morali samorazglašeni varuhi rasne čistosti s potekom vojne ob pogledu na gospodarsko resničnost radikalno spremeniti svojo dogmo. Na začetku leta 1944, ko je država nujno potrebovala sodelovanje in visoko produktivnost vseh delavcev, tudi prišlekov iz neprijateljskih držav in osovraženih *ostarbeiterjev*, so jim uradno podelili status *gastarbeiterjev* in jih izenačili z nemškimi delavci.[17] Po koncu vojne, ko so se začeli izvajati ukrepi za poplačilo vojne škode, je tudi oče prejel potrdilo o priznani delovni dobi. Ni pa vedel, niti se ni zanimal za to, da je Avstrija leta 1995 ustanovila nacionalni sklad za odškodnine žrtvam nacionalsocializma in začela izplačevati odškodnine za povzročeno vojno škodo tudi prisilnim delavcem na avstrijskem ozemlju. Tako tudi ni oddal vloge za odškodnino.

SCHNELLPRESSENFABRIK KOENIG & BAUER AKTIENGESELLSCHAFT MÖDLING

WIEN XXIV-MÖDLING,
27 26. März 1993

Bestätigung.

Wir bestätigen hiemit, dass Herr M u h i c Janez, geb.22.11.1909, wohnhaft Muslinska 15, Jesenice, Jugoslavija, in der Zeit von 27.3.1944 bis 2. April 1945 in unserem Betrieb als Hilfsarbeiter beschäftigt war.

Anbei übersenden wir,Ihnen Ihre Invaliden-Quittungskarte zu Ihrer weiteren Verwendung.

1 Invaliden-Quittungskarte

Postanschrift des Absenders:
WIENER KEIT-MÖDLING 6, POSTFACH 87

INVALIDENVERSICHERUNG

Quittungskarte Nr. 7 für

Muhič Janez

Anbringung von der Beitragsmarken

Potrdilo o zaposlitvi v tovarni tiskarskih strojev v Mödlingu pri Dunaju in potrdilo o invalidnosti za Janeza Muhiča.

Potem je prišla nemška vdaja in konec vojne. Tudi Avstrija in Dunaj sta bila razdeljena na štiri okupacijske cone, ki so jih nadzorovali Združeno kraljestvo, ZDA, Francija in Sovjetska zveza. Jugozahodni Dunaj s taboriščem Siebenhirten je spadal pod sovjetsko upravo.

V Evropi je bilo ob koncu vojne okoli 11 milijonov razseljenih oseb, več kot milijon jih je bilo v Avstriji. Vračanje razseljencev v njihove domovine je potekalo pod nadzorom zavezniškega vojaškega osebja in na osnovi zavezujočega dogovora o repatriaciji civilistov in vojnih ujetnikov

[17] https://anthrosource.onlinelibrary.wiley.com/doi/pdf/10.1525/ae.1978.5.3.02a00080, str. 559-563

v skladu z resolucijo UNRRA – *United Nations Relief and Rehabilitation Administration* – Organizacija ZN za pomoč in obnovo. Dogovor so ob koncu vojne podpisale zavezniške države, nekatere vlade, med njimi tudi jugoslovanska, že leta 1944. Vojne je bilo konec, vsi so želeli čim prej domov, poti pa so bile uničene in razdalje dolge, primanjkovalo je vsega, tudi transportnih sredstev.

Jugoslovanska vlada je ustanovila Nacionalno komisijo za vojne ujetnike, prisilne delavce, taboriščnike in druge. Njena naloga je bila izdajanje dokumentov, obveščanje o odhodih, organizacija zbirnih taborišč in taboriščnih odborov v dogovoru z UNRRA in zavezniškimi vojaškimi oblastmi. Vsi v Jugoslavijo vračajoči se izgnanci so morali skozi vstopne točke, kjer so jih popisali, okopali, dezinficirali, dobili so hrano, oblačila in nujno medicinsko pomoč.

Repatriirancem, ki jih je z osvobojenih ozemelj vračala sovjetska Rdeča armada, se je po virih sodeč, godilo slabše, kot tistim, ki so jih vračali Angleži in Američani, oskrba je bila slabša, potovanje je trajalo dlje, tudi več tednov, vojaki so jim velikokrat pobrali hrano in ostalo, kar so imeli. Rdeča armada je jugoslovanske izgnance iz sovjetske zasedbene cone v Avstriji vračala preko Madžarske. V Jugoslavijo so vstopali pri Subotici.[18] Potovali so z vlaki v živinskih vagonih, s tovornjaki, konjskimi ali volovskimi vpregami in tudi peš. Pot je bila nevarna zaradi uničene infrastrukture, saj so se vlaki in tovornjaki ustavljali pred prepadi, vozili čez razmajane in na pol podrte mostove. Čez Donavo je na primer vlak vozil čez most iz čolnov, ljudje so padali z vlakov, se dušili v predorih in umirali zaradi izčrpanosti. Proge in ceste so večkrat sproti popravljali, med čakanjem pa so repatriirancem različne uniformirane skupine mnogokrat pobrale hrano in oblačila.

Zgornji opisi oziroma dejstva in viri potrjujejo, kar je omenjal moj oče, da se je namreč vozil s konjsko vprego preko Slavonije. Vedno sem se spraševala, kako da se je vračal preko Slavonije, če je bil vendar na Dunaju in je bila pot od tam do Slovenije neprimerno krajša. Šele zdaj razumem, da je bil med tistimi, ki jih je Rdeča armada vračala preko Madžarske do madžarsko-jugoslovanske meje pri Subotici, kjer je bila vstopna točka za Jugoslavijo. Pripovedoval je, da so se čez širne slavonske ravnine vozili na kmečkem vozu in da je za popotnico vsak dobil dva hlebca kruha. »En hlebec sem takoj zamenjal za cigarete. Buča neumna!« Ta izraz je

[18] http://dk.fdv.uni-lj.si/delamag/mag_SuhadolnikVioleta.PDF
https://omp.zrc-sazu.si/zalozba/catalog/download/1848/7676/1398-1?inline=1

bil tudi še kdaj kasneje njegov komentar na nepremišljenosti, ki si jih je zagodel v življenju. Z istim vozom se je vračala domov tudi mama z otroki. Pazljivo je delila kruh, da bi trajal čim dlje, ampak otroci so jokali, ker so bili lačni. Pa je dal otrokom drugi hlebec. »Cigarete sem pokadil, buča neumna, želodec je bil pa še vedno prazen.« Do naslednje točke v organizirani mreži počivališč, kjer so se potniki spočili in dobili tudi kaj hrane. V Slovenijo je vstopil v Beli krajini.

Po izkušnjah v tujini je imel oče obljubljenih dežel za zmeraj dovolj. Po več kot četrt stoletja dela doma in v tujini se je domov vračal z vsem svojim premoženjem, ki je obsegalo obleko, v katero je bil oblečen, dve kromirani žlici, majhno oljno sliko pokrajine ob potoku, dve fotografiji iz taborišča in spomine, o katerih je tako redko govoril.

Doma v Jurni vasi ga je čakala družina, v domači vasi mu je bila namenjena kmetija neporočenega strica. Domov je prišel z zamudo, ko so bili domači že prepričani, da ga je vzela vojna. Poletje se je prevešalo v drugo polovico, ko so bili snopi dozorelega žita z jurnških polj že varno shranjeni na domačem podu. Če je vreme lepo, žito požanjejo v začetku julija in potem se mora osušiti, kar traja kakšen mesec, preden ga omlatijo. Ko se je vrnil, je bil ravno čas mlačve.

Ob zori naslednjega dne po vrnitvi domov, ga je zbudil stric in zahteval, da gre mlatit na njegovo kmetijo. Oče je odvrnil, da ta dan ne gre, ker je preveč zbit od dolge poti in vsega tistega, kar se je ravno končevalo, nakar mu je stric zažugal z besedami, da si ga bo že zapomnil. Kmetija, če bi jo prevzel on, itak ne bi imela sreče, ker ne mara hoditi v cerkev, je še pridal. Trmast, ponosen in odločen, kot je bil, in nepopustljiv, kadar je verjel, da ima prav, je oče opustil misel na kmetijo in odšel na svojo zadnjo migrantsko pot. Delo si je našel v Železarni Jesenice in posteljo v samski sobi na ulici Pod gozdom. Star je bil šestintrideset let. Od otroških let je delal, služil pri kmetih, delal z očetom, iskal boljšo priložnost v Franciji in pri šestintridesetih ni imel ničesar. Ne čudim se več, da nikoli ni hotel imeti nobenega premoženja, da je pomagal prijateljem zidati hiše, svoje pa ni hotel imeti in je včasih vzkipel, da ni vredno, da dela, če si ne more privoščiti malo zabave. Fizična lastnina je bila po njegovem nekaj, kar ti zlahka spolzi iz rok, zato si je zadal: ne kopiči, bodi vesel življenja, ki ga imaš, delaj, izkoristi vsak trenutek za veselje, zadovoljstvo – živiš za danes, ker ne veš, kaj bo prinesel jutri, delaj dobro, pomagaj ...

Na ulici Pod gozdom je kot podnajemnica stanovala moja mama, ki so se ji prav tako sesuvali upi in načrti. Svoja razočaranja in pričakovanja sta združila v zakon, ki sta ga začela iz nič, če odmislim besede z začetka tega stavka.

Mnoga življenja so bila po koncu vojne razrušena tako kot Jesenice po zgrešenem bombnem napadu. Treba jih je bilo ponovno oživiti tako kot mesto in državo. Tudi mamina družina, ki se je spočela in razmnožila na Jesenicah, je v vrtincu strahot doživela izgube. Mamin brat Franci je zaradi sodelovanja z jeseniškim odporom preživel vojno v taboriščih Dachau in Mauthausen. Po vojni je bil aktiven delavec v železarni in sindikatu. Druga dva brata sta z nemško vojsko odšla na rusko fronto, kjer je Rudi padel, Marjana so posledice vojnih strahot spremljale do prezgodnje smrti. Franci je mami pripovedoval, da so bili taboriščniki tako sestradani, da so po ameriški osvoboditvi taborišča planili na prosto in zagrizli v travo, ki je tam še rasla. Znotraj ograje je ni bilo več. Še vedno pa sem pretresena zaradi mamine razlage, zakaj sta brata odšla v nemško vojsko. Sedeli sva na terasi kavarne na Bledu in mama, ki je štela že precej čez devetdeset let, je govorila o razmerah doma in svoji težki mladosti. Spet je omenila, da sta njena mlajša brata odšla v nemško vojsko, a je prvič povedala, da sta odšla kot prostovoljca in da ju je k temu nagovorila njuna mama, ker se je bala, da bi Nemci utegnili kaznovati družino zaradi dejanj starejšega brata.

Prvo skupno stanovanje mojih staršev je bila podnajemniška kletna soba v Luckmannovi hiši na Plavžu. Kupila sta najnujnejšo opremo, štedilnik na drva, omaro in posteljo z dodatkom nepovabljenih malih rdečih gostov, ki sta jo morala na hitro skuriti in kupiti novo. Oba sta delala v železarni, mama kot priučena delavka v laboratoriju, oče kot nekvalificiran delavec v *grapi* – livni jami v martinarni. Potem sem se rodila jaz in na očetovo neizmerno veselje sem bila ženskega spola. Ob koncu štiridesetih let je porodniški dopust trajal 84 dni; tako sem prebrala. Mama in oče nista uspela najti varstva zame, tudi mamini starši so ju zavrnili, čeprav varstva nista potrebovala vsak dan, ampak le po dva zaporedna tedna z vmesno pavzo štirih tednov; oče je namreč delal na tri izmene, mama na dve. Preostalo je le še varstvo v jaslih. Tako imenovani Dom igre in dela – DID je bil v stavbi poleg Jelena, kjer smo imeli v petdesetih letih pouk osnovnošolci tretjega in četrtega razreda ter kasneje otroci s posebnimi

potrebami. Za moja starša je bil problem v tem, tako sta mi pripovedovala, da so jasli prevzele celotedensko varstvo za otroke, kar je pomenilo, da so bili otroci tam neprekinjeno od ponedeljkovega jutra do sobote popoldne, saj je bila sobota še dolgo delovni dan, in so bili s starši le dan in pol na teden. In sta rekla, to pa ne. Če imava otroka, ga hočeva imeti pri sebi. Vem, da je bilo za mamo precej težko, ko je morala pustiti službo, ki jo je rada opravljala, in z njo predati tudi finančno neodvisnost.

Leta 1950 sta dobila enosobno stanovanje na Fužinski cesti 13 na Stari Savi. Stanovanje je bilo skromno enosobno, brez tekoče vode in stranišča. Iz pripovedovanja staršev vem, da življenje po vojni ni bilo lahko, tako zaradi pomanjkanja, ki je bilo posledica vojne, pa tudi zaradi povojnega sledenja politiki Sovjetske zveze in nezaupanja zaveznikov, čeprav se je država otresala vpliva Stalinove ideologije in stranpoti ter začela iskati lastno pot. Vem, da je bila hrana racionirana in še nekaj časa mnoge druge dobrine. Vem, da so se ljudje postavili v vrsto že sredi noči, ko so v trgovine prihajali nekateri izdelki; tudi igrače so bile med njimi. V času, ko je bila hrana racionirana, pa so določene kategorije delavcev, zlasti tistih, ki so delali v težjih pogojih kot martinarji in plavžarji v železarni, dobivali tako imenovane »težke pike« in s tem nekaj več dobrin. Hrano je prispevala tudi UNRRA s svojimi paketi. Še sredi petdesetih let smo v šoli za malico jedli rumeni sir iz UNNRA paketov, starši so govorili tudi o *Trumanovih jajcih* v prahu in celo o pomanjkanju mleka. Moja generacija je še popevala simpatično zbadljivko Franeta Milčinskega – Ježka oziroma eno od njenih priredb: *Cinca marinca, ta pa ni ta prav, z* unra *paketa ukradel je kakav.*

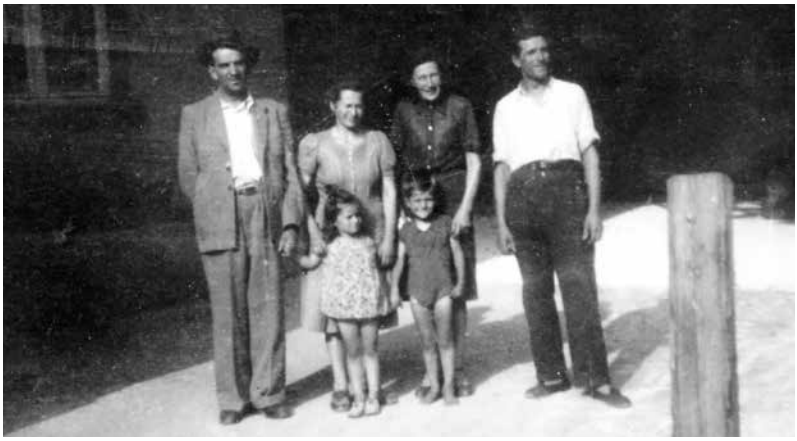
Ampak ob težavah in pomanjkanju so ljudje najbolj iznajdljivi. Na Stari Savi in najbrž tudi drugod so prekopani deli nekdanjih okrasnih vrtov postali zelenjavni vrtički, na katerih so družine zase pridelale zelenjavo za tople dni in tudi za ozimnico. Pridelali smo dovolj zelja, da smo skisanega jedli vso zimo, sušili smo fižol v zrnju, iz sveže slanine smo topili mast in cvrli ocvirke, jajca smo vlagali v apneno vodo, da smo podaljšali njihovo trajnost, kuhali marmelade iz s tal pobranih sliv, hrušk in jabolk. V zasipnico v shrambi pod rakami smo na jesen potaknili korenasto zelenjavo in solato endivijo, da je zdržala do zimskih mesecev. Jabolka, ki smo jih kupovali pri kmetu iz Nove vasi, so v teh kleteh, zložena na police med rebri rak, ohranila svežino celo do velike noči. Namesto prave kave,

ki je ni bilo, smo pili kavo znamke Proja ali Divka iz praženega ječmena z dodatkom cikorije. Sosedje so redili kure in zajce, tudi kakšnega pujsa so dopitali in ga na zimo zaklali. Kruh smo zamesili doma, peko pa, vsaj v toplejših mesecih, ko doma v štedilniku nismo kurili, zaupali pekoma Arnežu ali Vidicu. Mame so testo položile v peharje iz slame ali protja, k peku pa smo ga nosili otroci. Pot je nas, otroke s Stare Save, vodila preko *fabrške* železniške proge pod železniškim mostom, mimo pokojninskega zavoda in čez glavno cesto, ki je še dolga leta kot evropska magistrala povezovala države severno od nas z ostalo Jugoslavijo in Grčijo. Takrat je po njej vozil mestni avtobus, klopotale so konjske vprege, redko je peljal kakšen tovornjak in še redkeje osebni avtomobil. Nadaljevali smo mimo tedanje osnovne šole in čez potok Ukova na Delavsko in Kejžarjevo, takrat še Obrtniško ulico, kjer so imeli Arneževi svojo pekarno.

Marsikaj smo izdelali sami: manjše kose pohištva, pletena oblačila iz domače volne in še kaj. Mama je iz svojih oblek na roke šivala oblekice zame. Starejša sestra je obarvala platneno rjuho iz mamine bale in si dala sešiti obleko za prvi ples. Otroške žabe iz bombažne preje z naramnicami, ki so se zadaj zapenjale z dvema gumboma, je za otroke strojno pletla pletilja na Koroški Beli. Meni so kupovali bele za nedeljske in praznične sprehode ter svetlo rjave za vsakdan. Prali smo na roke in z navadnim milom, dokler se nista pojavila pralna praška plavi in rdeči radion.

Ljudje so si gradili hiše Zaštreko, dobesedno prigarali so jih, saj so po *šihtu* odhajali na gradbišče in tam oddelali še eno izmeno. Udarniško delo je bilo skoraj del vsakdana. Moj oče je po nočnem *šihtu* odhajal rušit zbombardirane jeseniške stavbe. Lastnikom gozdov z Jesenic in bližnje okolice je na jesen ali pomlad pomagal vzdrževati gozd ali kositi travnike in nam tako prislužil drva za kurjavo. Država je razpisala ljudsko posojilo in izdala obveznice, ki so dospevale po obrokih. Na dan njihove dospelosti je šla mama v poslovalnico Službe družbenega knjigovodstva, ki je imela na začetku petdesetih let prostore v pritličju stavbe nasproti železniške postaje, kjer je bila kasneje Jugobanka. Mama je morala visoko dvigniti roke, da je porinila list z obveznicami čez visok pult iz masivnega lesa in skozi odprtino v črtasto jedkanem steklu. Potrdilo o vplačanem posojilu je bil večkrat perforiran list, izgledal je podobno kot nekdanje loterijske srečke, le da je bilo perforiranih delov več. Bančna uslužbenka je odtrgala zapadli del in mami izplačala vpisani znesek. In

tako ponovno ob naslednjih dospelostih. S samoprispevkom in še dolgo tudi s prostovoljnim delom se je gradila nujna jeseniška infrastruktura.
Ostanki zavezniškega bombardiranja so bili neme priče vojne še v začetku petdesetih let: hiša na mestu, kjer zdaj vodi cesta v podhod pod železniško progo proti Podmežakli, železniška postaja, ki je morala svojo pisarno umestiti v barako čez cesto, razrušena hiša v Hrenovici, ki je zainteresiranim dala del opeke za gradnjo nove hiše Zaštreko.
Spominjam se tudi raznih druženj. Družili smo se na prvomajskih proslavah na Poljanah, pozdravljali smo jeseniške godbenike, ki so nas s koračnicami budili na prvomajsko jutro. Tudi *šnopčki* so bili del pozdravljanja. S prijatelji in znanci smo se srečevali na raznih javnih prireditvah, plesih na prostem in predstavah. Dobro obiskane so bile tombole, kjer se je pelo in igralo, tudi pilo, kjer so se prodajale klobase, vmes so po zvočniku objavljali izžrebane številke. Spomnim se tiste, ki se je neke nedelje sredi petdesetih let dogajala nekje okrog hotela Pošta. Spomnim se je po tem, da je glavno nagrado, rdeče moško kolo, zadel najmlajši Roglov sin iz kasarne, naša družina pa se je domov vrnila z novim lesenim valjarjem, ki je imel vrtljive ročaje.

Fotografija je spomin na druženje s prijatelji. Posneta je bila nekega nedeljskega popoldneva leta 1951 ali 1952 približno tam, kjer se stikata Delavska ulica in Cesta železarjev, kjer danes stoji bencinska črpalka. Pred tem je bila tam avtobusna postaja za delavske in druge avtobuse, še pred njo pa vrt oziroma manjši park, ki je segal do Kazine. V temnem delu za družinama je bila garaža za takratne tri mestne avtobuse. Pred fotografa smo se postavili levo družina Muhič (oče Janez, mama Berta in jaz) in desno družina Škoda (mama Danica, oče Karel in sin Jelko).

Druženje, pa čeprav na mitingih, druženje s prijatelji, solidarnost kljub različnim navadam in prepričanjem ter z različno preteklostjo, sočustvovanje in pomoč ob težavah, ki so se nam postavljale na pot, v obdobju izgradnje države zagotovljeni vsaj minimalni pogoji za življenje v miru – tudi to nas je peljalo v obetavno prihodnost. To se morda sliši kot kakšna obrabljena, zgodnja socialistična parola – saj res ni bilo vse lepo in prav, ampak mojega zgodnjega otroštva in mladosti na Jesenicah se take stvari niso dotaknile. Živeli smo odmaknjeni od dnevne politike in prikrite protipolitike, skrbeli, da smo bili siti, umiti in oprani. Mama je skrbela za dom, oče pa je dopolnjeval svojo pomanjkljivo izobrazbo s tečaji za pridobivanje kvalifikacij za delo v martinarni. Na ta način je postopoma napredoval od tretjega pomočnika v livni jami – *helfarja v grapi* in odšel v pokoj kot vodja livne jame v martinarni.

Egi Biček (po spominih in pripovedovanju zapisala Iva Gasar)

Spomini sedemletnika na vojni in povojni čas

Ko je druga svetovna vojna pljusknila tudi v našo deželo, sem bil otrok, še ne štiri leta star. Moji spomini so seveda primerni spominu otroka, a še vedno živo prihajajo na dan, ko pogovor nanese na tisti čas. Živeli smo v Ukovi na Aljaževi ulici tik pod hribom. Takrat naselja ob Cesti Toneta Tomšiča, kakršnega vidimo danes in se je v glavnem oblikovalo po vojni, še ni bilo. Do središča mesta smo se spuščali po Aljaževi ulici do današnje Tomšičeve ceste in nato mimo gimnazije proti železniški postaji.

Rodil sem se leta 1937 v družini Franceta Bička iz Zaštreke. Mama je bila iz Smokuča, oče je bil potomec družine priseljenca, mojega pradeda, iz Poljanske doline, ki je prišel na Jesenice za delom. Družina je dobila tovarniško stanovanje v kasarni na Stari Savi. Sinovi naslednjih generacij so vsi delali v železarni. Moj oče je delal v martinarni. Po poroki sta z mamo živela v Kalanovi hiši na cesti Pod gozdom, že pred vojno pa sta si postavila hišo Zaštreko. Enako je naredil očetov brat Janez, ki je tudi delal v martinarni. Sestra Tilka se je rodila leta 1926, brat Franc je bil ob začetku vojne star sedem let.

Po prihodu Nemcev na Jesenice sta se življenje in mesto uredila po njihovem sistemu. Park za gledališčem, ki je bil od nekdaj naše igrišče, kjer smo se otroci igrali različne igre, brcali žogo in podobno, so Nemci zaprli in na ta prostor namestili topove – *flake* za protiletalsko obrambo in celoten prostor ter del Ukove ogradili s kovinsko ograjo. Ogradili so tudi del od gledališča do Aljaževe ulice in proti gimnaziji, tako da Zaštrekarji nismo več mogli ubirati utečene poti proti mestu. V vojnih letih je edina pot do središča mesta vodila po Markeževi liniji, današnji Razgledni poti. Mreža okrog zaprtega dela je postala plezališče za nas radovedne mulce, ki smo od tam opazovali vojno mašinerijo.

Če odmislim omenjene omejitve in mnoge druge, otroci vojne, pritiskov, ki jih prinašajo vojne, ali preganjanja nismo čutili. Igrali smo se na ulici in v okolici, pozimi smo smučali pod Kalvarijo, hribom s kapelico nad našo ulico. Moški iz naše okolice so delali v železarni, žene so gospodinjile in

skrbele za otroke in dom. Sestra Tilka se je, tako kot veliko jeseniških otrok, z vlakom vozila v šolo v Beljak. Bled, ki je bil v vojnem času sedež gestapa, ni bil več kraj, kjer bi se ljudje sproščali. Tako so se družine z vlakom vozile na kopanje v Baško jezero, Faaker See, onstran Karavank. Tudi mi smo se z mamo hodili kopat tja. Spotoma smo v sadovnjakih pobirali jabolka, ki so ležala po tleh.

Nemška uprava je že kmalu po vzpostavitvi svojega reda in oblasti na Jesenicah opravila popis stanovanjskih prostorov po hišah tistih lastnikov, ki niso bili v nemški/vojaški službi. Ugotovili so, da imamo v naši hiši za petčlansko družino preveč prostora in smo morali dati eno sobo na razpolago. Vanjo so nastanili kakšno novi oblasti prijazno družino in za približno eno leto nemško učiteljico, ki ni znala slovensko. S seboj je pripeljala tudi bolhatega psa pudlja. O sobivanju z njo lahko rečem le to, da se mama nad njo ni pritoževala. So pa podnajemniki, ki so bili po okusu nemških oblasti, v misli in poglede sosedov vsajali dvome o naši lojalnosti domovini in slovenstvu. Šušljanja o tem so potihnila po osvoboditvi, potem ko je do naše hiše prijahal partizanski komandant mesta Jesenice Stane Grčar, se pred njo ustavil, k ograji privezal konja in vstopil v hišo. Stane Grčar je bil svak mamine sestre Micke. Prišel je iz praktičnih razlogov, zaradi dogovora z mojo mamo, da mu bo prala perilo, pa tudi zaradi druženja z njo in našo družino, saj so se njegovi obiski raztegnili v dolge in prijazne klepete.

Moja mama Cilka je bila hči kmeta iz Smokuča in pomoč njene družine je bila za naše preživetje zelo pomembna. Podeželje je bilo sicer pod večjim pritiskom kot mesto; h kmetom so namreč prihajale po hrano vse vojske, ki so se znašle v bližini. V mamini družini je bilo šest hčera, mamina sestra Katra se je poročila z Ličofom z Jesenic, sestra Micka je ostala doma in se je poročila z Matevžem Grčarjem iz Doslovč, Ana se je poročila s krojačem Mežkom z Rodin, Jerca pa se je primožila na Pretnarjevo kmetijo, po domače Pri Mlakar iz Žirovnice. Štirje Pretnarjevi sinovi so odšli v partizane, trije so padli v nemško ujetništvo in bili ustreljeni v Mostah. Edini preživeli sin je bil Tone. Z njim se poročila moja teta Jerca. Osnovna živila so bila v medvojnem času racionirana, na karte, a vedno na voljo. Nekoga, ki je raziskoval medvojno življenje in preskrbo ljudi, sem slišal omeniti, da so zavojevane dežele imele večji red in boljšo preskrbo kot sama Nemčija. Mnogi Jeseničani so si takrat pomagali z nakupi živil

neposredno od kmetov iz bližnjih vasi. Tudi mi smo odhajali na deželo po nekatera živila k našim sorodnikom.
Na poti do Smokuča ni bilo nobenih zapor. Do Žirovnice smo se pripeljali z vlakom, nato prepešačili štiri kilometre do Smokuča. Oče, ki je bil v vsakem pogledu zelo skrben, je tam kupil pujska in ga čez leto vzredil. Slanino smo pocvrli, mast vlili v dežo in vanjo vložili tudi kose mesa. Oče je dežo zakopal v zemljo, ki je bila ne le odlična shramba, ampak tudi skrivališče za krizne čase. Meso je bilo v dobrih časih za priboljšek in hkrati rezerva za čas pomanjkanja.
Ves čas vojne smo vedeli, da so bili med nami posamezniki, ki so oprezali za sosedi, za tem, kaj so počele druge družine; vedeli smo, da so nadzorovali in ovajali družine, ki so imele svojce v partizanih. Mama je govorila, da smo itak vsi pod kontrolo in da se dogaja, da sosed ovaja soseda.
Zadnje leto vojne smo pogosto slišali tuliti sirene za preplah. Takrat so čez Karavanke na območju Jesenic pogosto leteli angleški oziroma zavezniški bombniki. Videli jih nismo, le slišali smo njihovo grmenje. Ko smo zaslišali alarm, je oče hitro odreagiral in nam ukazal, naj stečemo v hrib Kalvarijo. Tam smo, tako kot tudi druge družine z območja Aljaževe ceste, počakali konec preplaha. Mama je bila bolj *flegma*. Spomnim se, da je ravno pometala po hiši, ko je zatulila sirena. Na očetovo priganjanje je rekla, da se ne mudi, in pometla do konca, preden se je umaknila v hrib. Oče je kmalu sprevidel, da ima morda mama prav in da cilji bombnikov niso stanovanjska naselja, ampak pomembna infrastruktura. Zato je utrdil klet pod hišo. Strop kleti je podprl z dodatnimi lesenimi oporniki, tako da bi ostala nepoškodovana, tudi če bi izstrelek zadel hišo. Pot v varno zavetje je bila tako bistveno krajša.
V zadnjih mesecih vojne so zavezniki uničevali strateško pomembne objekte v nemškem rajhu in na zasedenih ozemljih. Jesenice so bile pomembno železniško križišče. Jeseniško železniško omrežje, ki je bilo za umik nemške vojske z Balkana izjemno pomembno, je postalo cilj zavezniškega napada 1. marca 1945. Vendar so bombe zgrešile cilj, zadele stari del mesta in za seboj pustile strašno razdejanje. Samega bombardiranja nisem videl, sem pa po pripovedovanju starejših vedel, kaj se je dogajalo. Odšel sem do uničenega dela starih Jesenic, kamor je padlo največ bomb. Videl sem, da je porušen hotel Triglav, ki je stal v bližini sodne stavbe, da je v ruševinah Tancarjeva gostilna, da je uničen hotel

nasproti železniške postaje ...
Sledil je množični umik nemške vojske. Skozi Jesenice so vozili konvoji za konvoji vlakov in pogosto je prišlo do zastojev. Vlaki so bili natovorjeni z orožjem in vojaki. Mulci smo hodili gledat stoječe vlakovne kompozicije k prehodu čez železniško progo pri Kobalu. Moj brat Franci, ki je imel ob koncu vojne okoli dvanajst let, je nekje staknil dve škatlici cigaret. Ko smo zrli v stoječe vagone z natovorjenim orožjem in vojake v njih, je nenadoma vrgel škatlici na vagon. Vojak se je sklonil in jih pobral. Ko se je dvignil, je v rokah držal bicikel in ga vrgel pred brata. Brat je bil navdušen nad nepričakovanim darilom in je kolo zagnano čistil in negoval. Po osvoboditvi se je nekega dne pri nas pojavil človek v uniformi, ki je bil obveščen, da ima brat kolo nemškega porekla in ga prevzel za potrebe nove oblasti.
Po osvoboditvi so bili nekoliko večje pozornosti oblasti deležni tisti delavci železarne, ta je sicer nemoteno delovala ves čas vojne, ki niso sodelovali z okupatorjem, a so za preživetje do konca vojne delali v železarni – za razliko od tako imenovanih »majskih borcev«, ki prav tako niso sodelovali z Nemci, a so pred koncem vojne zaslutili, da bi jim bil odhod v partizane lahko v korist, in se potem ustili s svojimi junaštvi, čeprav je bila večina težkih borb do takrat že mimo.
V prvi razred osnovne šole sem šel jeseni 1945, ko sem imel že osem let. Svoje izobraževanje sem tako začel v slovenski šoli, medtem ko je moral moj starejši brat Franci med vojno hoditi v nemško šolo, kjer se je govorilo in poučevalo zgolj v nemškem jeziku. Povojni učitelji so bili v glavnem starejši, tisti, ki so poučevali pred vojno, preden so poučevanje prevzeli nemško govoreči in od Nemcev nastavljeni učitelji. Pouk smo prvi mesec še začenjali z molitvijo, kmalu pa je ta del skupaj s krščanskimi insignijami izginil iz šol in so jih na stenah nadomestile Titove slike.
Oče je po vojni še vedno delal v železarni in v prostem času hodil pomagat kmetom, poleti je kosil in pozimi podiral drevje in žagal vejevje, da je prislužil nekaj pridelka in drva za kurjavo. Doma smo še vedno vzredili kakšnega pujska, imeli smo celo dve ovci in seveda kure. Brat in sestra sta se šolala na srednjih strokovnih šolah in se zaposlila v železarni: sestra Tilka je delala v finančnem sektorju, brat pa v jeklolivarni.
Proti koncu osnovne šole sva s prijateljem Pavlom načrtovala vpis na pomorsko šolo v Piranu, a sta temu najina očeta odločno nasprotovala.

Potem se nas je kar nekaj Jeseničanov, to so bili poleg mene še Slava Kejžar, moja bodoča žena, Franci Ambrožič, ki se je kasneje posvetil baletu, Milica Medja, Jože Dakskofler in Majda Čebulj, vpisalo na učiteljišče v Tolminu. Bivali smo v šolskem internatu in tako skupaj preživljali bolj ali manj vseh štiriindvajset ur na dan, vsak dan in vsa leta šolanja. Sklenili smo tesna prijateljstva in še globlje vezi, ki jih še vedno ohranjamo.

Povsem drugače se je v vojnem času odvila usoda Kejžarjeve družine oziroma usoda moje žene Slave. Njen oče Viktor Kejžar je bil jeseniški prvoborec, kar je vedel tudi gestapo. Kot mnoge svojce partizanov so Nemci že leta 1941 internirali njegovo ženo Ano in hčerko Stanislavo – Slavo in ju iz zbirnega taborišča v Goričanah leta 1942 izselili v taborišče za ženske z otroki v Wernfelsu pri Nürnbergu. Ženske so uporabili kot prisilno delovno silo. Delale so na poljih in pomagale v kmečkih hišah. Ana Kejžar je bila izučena šivilja, kar so njene delodajalke kmalu prepoznale in uporabile. Za plačilo sta s Slavo dobili dodatno hrano. O usodi njunega moža in očeta nista imeli nobenih novic do konca vojne. Le enkrat, kmalu po njuni internaciji v Nemčiji, je na Slavino ime v *logar* prišla dopisnica, na kateri je pisalo Pozdrav od tete Pehte. To je bilo samo njima znano geslo, tako sta vedeli, da ji piše oče, ki ji je pogosto pripovedoval pravljice o bajeslovni Pehti. Ko sta se maja 1945 vrnili na Jesenice, sta ga zaman pričakovali. Šele takrat sta izvedeli, da je 28. avgusta 1942 padel na Jelovici. Viktor Kejžar je bil po vojni dolgo pozabljen. Po njem so res poimenovali ulico na Jesenicah, spomenik njegovim zaslugam v vojni so po prizadevanju Vinka Hafnerja, njegovega vojnega kamerada, postavili leta 1982 nad vasjo Podblica na Jamniku. Na otvoritvi so se v Kejžarjev spomin zbrali najvišji slovenski in nekaj beograjskih funkcionarjev, obletnico njegove smrti še vedno počastijo vsako leto.

Slava Kejžar z mamo v Wernfelsu obira hmelj. Hrani Slava Kejžar.

Slava je bila članica društva izgnancev, ustanovljenega leta 1991, delovala je v organih društva in bila tudi predsednica krajevne organizacije Jesenice.

Ludvik Kokošinek

Moji spomini na drugo svetovno vojno

Rojen sem bil 13. oktobra 1933 v Zagrebu. Oče in mama sta se v začetku leta 1933 preselila z Jesenic v Zagreb, kjer je oče dobil priložnostno delo. Bilo je v času še vedno trajajoče gospodarske krize, kar se je močno poznalo tudi v železarni na Jesenicah, takrat v lasti Kranjske industrijske družbe. Veliko je bilo odpuščanj in odpuščen je bil tudi oče, čeprav je bil kovinostrugar, kar je bil med kovinarji cenjen poklic. Ko sem bil star tri mesece, sta me starša pripeljala nazaj na Jesenice k starim staršem. Z njima sem živel osemnajst let, vse do njune smrti. Stari oče je leta 1937 zgradil hišo v Kurji vasi in tam sem živel do leta 1957.

Bilo je na cvetno nedeljo, 6. aprila 1941, ko sem prišel iz jeseniške cerkve sv. Lenarta in šel po stopnicah proti glavni cesti, kjer sem prvič videl tuje vojake. Bila je neka italijanska enota – predhodnica nemške vojske. Bili so v uniformah s čeladami, nosili so kratke puške. Domačinom so ponujali cigarete, a si jih nihče ni upal vzeti. Pozneje sem od ljudi slišal, da so mislili, da so cigareti zastrupljeni. Italijani so šli kmalu naprej proti Ljubljani. Za njimi so se pripeljali Nemci in ostali na Jesenicah vsa štiri leta vojne. Jesenice so se takrat imenovale Assling Save, zgornja Gorenjska pa Oberkrain. V prvi razred sem hodil še v slovensko šolo, potem tri leta in pol v nemško. Za besedo partizani dolgo časa nisem slišal, a ljudje so govorili, da so v *gmajni gošarji*, ki se borijo proti Nemcem. Neko jutro, ko sem šel v šolo, sem pri sosednji hiši videl na steni pri vhodu narisano črno roko. Doma sem slišal, da je to slabo znamenje, ker bodo nekoga odpeljali oziroma ustrelili, kar se je tudi zgodilo, a bil sem premlad, da bi to razumel. Neko noč je prišla manjša skupina partizanov k čevljarju Zupanu po nove čevlje, pripravljene za nemške vojake. Eden je stražil pred trgovino Balon blizu Hermanovega mostu. Bil je nepreviden in je verjetno kadil cigareto, kar je opazil nemški sodelavec, ki je stanoval v bližnji stavbi. Prestrelil mu je vrat, bil je na mestu mrtev. Ko sem šel naslednje jutro v šolo, je ležal na tleh pred Hermanovo gostilno. Še sedaj se spomnim, da je imel oblečene pumparice in visoke čevlje, ki smo jim pravili *kvedri.* Iz žepa na srajci mu je gledala žlica, v roki je držal pol jabolka. Padli partizan je

bil Boris Čebin. Na ta dogodek še danes opominja spominska plošča na Balonovi hiši.

Spominska plošča Borisu Čebinu na Balonovi hiši pri Hermanovem mostu. Foto: Katja Žvan, fototeka GMJ.

V letu 1944, ko so se začela bombardiranja, so izdali odredbo o zatemnitvi. Vsak večer je bila policijska ura, ki je trajala do šestih zjutraj. Takrat ni smel biti nihče na cesti, vsa okna so morala biti zagrnjena. Ko smo nekega večera na to pozabili, smo zaslišali glasen ukaz nemške vojaške patrulje ob pregledu ulice: »Verdunklung machen!« Ob tem so metali pesek v okenska stekla. Ostri ukrepi so bili uvedeni zaradi preletov angleških letal, ki so letela preko Jesenic proti Avstriji in naprej. Enkrat sem naštel kar 42 bombnikov. Od grmenja letalskih motorjev so vibrirale šipe na oknih. Za nas, deset in dvanajst let stare mulce, je bilo to posebno doživetje, a nas je bilo zelo strah. Neko dopoldne sta prileteli dve letali iznad Golice nad Jesenice in obstreljevali mesto. Eno je bilo zagotovo angleško, potem je odletelo čez Mežaklo. Na naš vrt je od enega od teh dveh lovcev padel patron *hilzna*, kot so mu pravili starejši. Bil je že brez krogle, a zadaj je imel nepoškodovan tisti del, na katerega pri sprožitvi udari petelin. Pravili smo mu *kapsl*. S sosedovim fantom sva ga odnesla v sosednjo nedograjeno stavbo v klet. Ob steno sva ga privezala z žico, pod njim prižgala svečo in se umaknila v sosednji prostor. Čez kakšno minuto ni le počilo, ampak močno zagrmelo, ker je odmevalo po kleti. No, kmalu zatem je grmelo tudi po moji zadnji plati.

Dobro se še spominjam leta 1943, ko sem bil star deset let in so mi stari starši ali teta dali v roke manjšo posodo. Posoda je bila velikosti do 1 litra prostornine, na vrhu je imela režo in gibljiv ročaj. Rekli so ji *pušca*. S to posodo smo hodili otroci od vrat do vrat in prosili za denar (nemške

marke) za zimsko pomoč (Winterhilfe) vojakom na vzhodni fronti.
Spominjam se, da sem šel leta 1944 večkrat z vlakom v Bohinj in naprej peš v hrib do vasi. Če se prav spominjam, je bila to Srednja vas. S trilitrsko posodo – kanglo za mleko, sem šel h kmetu po meso. V posodo je naložil meso, čezenj pa nalil mleko, da se ni videlo, kaj nosim. Na železniški postaji so bili vojaki, ki so pregledovali potnike in prtljago. Kot otrok seveda nisem bil sumljiv, a spominjam se, da sem se vedno usedel na kanglo, dokler ni prišel vlak. Ko je vlak prispel na železniško postajo Jesenice, je bilo po zvočniku skoraj vedno obvestilo v nemščini o predalarmu (Voralarm) ali alarmu (Alarm). Na postaji Jesenice me je čakala teta, morali smo teči v zaklonišče. Nasproti železniške postaje so Nemci v hrib izkopali več deset metrov dolgo zaklonišče z veliko prostori, stranišči in ambulanto. Vsi prostori so bili urejeni in znotraj osvetljeni, kar je bilo za nas najstnike nekaj posebnega.
1. marca 1945 sem se vračal domov od hotela Pošta, kamor sem teti nesel kosilo. Bil sem pred Balonovo trgovino pri Hermanovem mostu, ko sem zagledal bombnike, ki so leteli proti Jesenicam. Spomnil sem se besed starejših ljudi, ki so nam govorili, da je zelo nevarno, če pridejo po dolini navzgor. Do doma sem imel še 5 minut. Stekel sem hitro, kolikor sem mogel čez Hermanov most in v hišo naših sorodnikov Kodričev ter zavpil: »V klet! Bombardirali bodo!« Komaj smo prišli v klet, so že padale bombe. Vse se je treslo in šipe na oknih so popokale. Vsi smo molili, še danes ne vem, kaj. Bilo je okoli 13. ure. Bombniki so prileteli v dveh valovih. V prvem sem jih naštel 13, v drugem 15. Ko so bombe odpeli od letala, se je zaslišal močan in rezek žvižg. Prvi so bombe odvrgli na mesto in železniško progo. Čez dobre pol ure je priletel drugi val bombnikov, ki so odvrgli bombe na železniško postajo in tire. Naslednji dan sem šel v mesto gledat, kako izgleda. Železniška postaja je bila skoraj uničena. V sredini Jesenic je bil lep hotel Triglav, kjer so bili na kosilu mnogi Nemci. Nanj sta padli dve bombi in ga porušili do tal. Nihče v hotelu ni preživel. Mislim, da so našteli 142 mrtvih, a vseh nikoli niso našli. Krste so stale v vrsti po ulici do Kosove graščine. Kar nekaj bomb je padlo na hrib nad Murovo in marsikatera je ostala neeksplodirana. Na železniških tirih postaje na Jesenicah so po več ur stali transporti. Partizani so nanje streljali z Mežakle, nemška vojska je v Mežaklo svetila z reflektorji in nazaj streljala s svetlečimi naboji. Zaradi napete situacije je stari oče v

majhnih kletnih prostorih naše hiše podprl tri strope z močnimi in debelimi tramovi ter lesenimi plohi. Več mesecev sem sam spal v kleti, ker je bilo tam najbolj varno. V primeru napada bi se mi pridružila tudi stara starša.

Jesenice v ruševinah. Fototeka GMJ.

V začetku maja 1945, ko se je bližal konec vojne, nam je mama sešila posebne kape – titovke. Dobili smo tudi male trobojne zastavice z rdečo zvezdo. Veliko otrok iz našega kraja je pričakalo prvo enoto partizanov, ki je prišla iz Podmežakle in nadaljevala pot naprej čez Hermanov most proti centru Jesenic. Otroci smo se veselili svobode. Bili smo presrečni, da je konec življenja v strahu in negotovosti. Čutili smo, da se začenja nov čas.

Osvoboditev Jesenic. Fototeka GMJ.

Otroštvo na »Banditenstrasse«

Rojen sem bil Podmežaklo, kjer smo z družino živeli vse do leta 1965 v eni od štirih tovarniških hiš, ki so jih po izgradnji kisikarne Železarne Jesenice podrli in še danes vedno na glas povem, da sem *Podmožaklar*. Tam so bile takrat le te hiše. V treh hišah je bilo po šest strank, v eni samo tri. Malo naprej je bila še Ravnikova hišica in Smukova Podkočno. Razen železnice in železniške čuvajnice blizu nas, tam ni bilo ničesar. To so bile hiše Kranjske industrijske družbe. Zdi se mi, da so jih zgradili že ob gradnji železnice. Pravico do stanovanja so imeli samo delavci, zaposleni v tovarni. Ko so se upokojili, so se morali izseliti. Tako je bilo vse do leta 1948, ko so sprejeli stanovanjski zakon. Zato sta v teh stanovanjih vedno živeli vsaj dve generaciji. Za hišo so bile drvarnice in *kurice* (kurniki), imeli smo tudi zajce ter pred hišo velik vrt.

Oton v parku Podmežaklo, star dve leti in pol.

Oton z leto starejšim bratom na dvorišču za hišo.

Ko sem se rodil, še v Kraljevini Jugoslaviji in še nekaj časa po 2. svetovni vojni, je bila to Blejska cesta 8, vsa Podmežakla do Kurje vasi je spadala pod občino Gorje. Spomnim se, ko je leta 1952 padlo dva metra snega, so cesto plužili Gorjanci. Šli so vse do Hermanovega mostu in gostilne, torej že malo na jeseniško stran, tam pojedli svoj golaž in odšli. Za nas otroke je bilo to čudo: imeli so velik, zadaj obtežen plug, ki je splužil celo širino ceste naenkrat, vleklo pa ga je šest ali sedem konj.

Delavske hiše ob kisikarni leta 1964. Pestotnikovi so živeli v drugi z desne. Fototeka GMJ.

Oče je delal v železarni, bil je zidar v martinarni. Pred vojno so dobro zaslužili, saj je Kranjska industrijska družba izdelovala ogromne količine betonskega železa (armatur za beton) za vojsko, ki je gradila Rupnikovo linijo. Ata je rekel, da je vsak mesec zaslužil za eno kravo. Med vojno smo bili pa reveži. Spomnim se, da so leta 1942 zaprli Balonovo trgovino in je lastnik ženskam razdelil volno ter blago, kar ga je imel na zalogi. Ker je bil ata iz kmečke družine in se je bal kakršnegakoli posojila ali dolga, je morala mama vse nesti nazaj. Kljub temu da je takrat razdirala stare jope, da je imela volno za »nove«. Hrano smo med vojno dobili na karte, pa še to težko. Ker moji predniki izhajajo z avstrijske Koroške, sva s staro mamo pogosto z vlakom hodila v Bistrico k sorodnikom, kjer se je dalo lažje dobiti hrano na karte.

Obdobja druge svetovne vojne se, čeprav sem bil še majhen, kar dobro spomnim. Eden prvih spominov je, ko sva šla z atom gledat, kako so na Jesenice vkorakali Italijani. Stala sva nasproti Sokolskega doma[19], spodaj ob stavbi pokojninskega so bili vrtovi. Tam so imeli Italijani postavljen šotor, kot indijanski, in dva osla. Čez en teden pa so že prišli Nemci.

Nemci so leta 1943 začeli graditi delovno taborišče Podmežaklo, na

[19] Sokolski dom, ki so ga zgradili leta 1929, se je po 2. svetovni vojni preimenoval v TVD Partizan, danes pa spet nosi prvotno ime.

nogometnem igrišču NK Kovinar, povsem blizu nas. Kot otroci smo se podili po deskah, ki so jih pripravili za gradnjo barak. Proti naši hiši je bilo taborišče ograjeno le z dva metra visoko bodečo žico, proti parku in zadaj je bila ta bodeča ograja dva metra široka ter dva metra visoka in prepletena z bodečo žico. Na njej so visele zažigalne bombe, ki so eksplodirale ob dotiku. Kot otroci smo metali kamne v te bombe in potem bežali pred vojaki, ki so pritekli iz taborišča. Najprej so bili tam starejši vojaki, proti koncu pa vse mlajši, pripadniki Hitlerjugenda, izkušene vojske je takrat že primanjkovalo. Spomnim se Francozov, ponoči so jih vozili v taborišče, česar nismo videli, le zjutraj jih je bilo kar naenkrat precej več. Med njimi je bilo nekaj žensk, Poljakinj, konec vojne tudi precej Slovencev, predvsem Primorcev in Dolenjcev. Delali so kot pomožni delavci v železarni. Leta 1944 je Prešernova brigada izvedla akcijo reševanja taboriščnikov. Eden od partizanov je stražil tik pod našim oknom. Ne vem, kako se je končalo, a pri begu je eden od partizanov, mogoče ravno ta pod oknom, izgubil titovko. Hitro smo jo pospravili, da ne bi imeli težav, nato jo je vzel sosed, ko je šel k partizanom.
Ob taborišču je bil top, a se ne spomnim, da bi kdaj streljal. Avioni, ki so obstreljevali železnico, so zanj leteli prenizko. Prišli so od Kočne gor, nad Podmežaklo, nad parkom, tik nad strehami hiš in naprej proti kurilnici pri železniški postaji. Ko so odleteli, smo za njimi pobirali odpadne tulce po cesti.
1. marca 1945, ko so bombardirali Jesenice, se spomnim, da je bil lep dan, saj smo bili na dvorišču, na koritu so že odprli pipo, ker je bilo dovolj

Pogrebni sprevod žrtev bombardiranja mimo porušene železniške postaje. Fototeka GMJ.

toplo. Gledali smo, kako so avioni prileteli v trapezu nad Mežaklo, lesketali so se v soncu, starejši so se spraševali, če spet spuščajo meglo. A smo kmalu zaslišali tisti rezek zvok bomb. Niso padale na železarno, ampak višje nad Jesenice, v Mirco. Starši so mi pravili, da je bilo več žrtev, ko so prileteli drugič, ker je že tulila sirena za konec napada in so vsi že prišli iz zaklonišč. Po napadu smo šli gledat, kaj se je zgodilo … Vse sorte je bilo tam. Nato so v sprevodu odpeljali mrtve na Plavž na pokopališče. S konji so vozili na vozove naložene krste, to smo gledali z ovinka pri pokojninskem, tam, kjer je danes upravna enota.

Jesenice so proti koncu vojne stalno preletavala zavezniška letala, ki so iz Barija letela proti Avstriji ali Nemčiji. Ampak ti *flaki*, nemški protiletalski topovi, ki so bili nameščeni po Jesenicah, jih nikoli niso zadeli. Eden je bil še Podkočno, pod železnico, ta nikoli ni streljal, tisti pred šolo (današnjo gimnazijo) pa so vedno streljali v srp in kladivo na Pekovi skali, za katerih upodobitev so bili »krivi« podmežaklarski ter javorniški mladinci. Vse so dobili in jih v Dragi postrelili kot talce, le eden je končal v Dachauu in preživel. Več topov je bilo še v Milanovem logu pri Bazi, tistega ob starem pokopališču so kmalu umaknili.
Nemci so naši ulici rekli Banditenstrasse (partizanska ulica), saj so iz številnih podmežaklarskih družin fantje odhajali v partizane, pa tudi v nemško vojsko, saj so bili mobilizirani in prisiljeni v to. Sploh iz partizanskih družin, da ne bi družina nastradala in jih ne bi izgnali. Kljub temu je bilo Podmežaklo kar nekaj izgonov. Sosedova Silva se je prišla k nam poslovit pred odhodom v partizane in spomnim se je, kako je stala sredi naše kuhinje ter vpila: »*Smrt fašizmu!*« Tudi manjši otroci smo že dobro vedeli, kdo so partizani. Sicer so nas vedno poslali v spalnico, ko je med starejšimi prišlo do pogovora o partizanih in Nemcih, ampak smo seveda vlekli na ušesa. Prve partizane sem srečal v Tuhinjski dolini, od koder je bil doma moj ata. Malo so me preizkušali, ali bi se zarekel, če bi me Nemci izpraševali o partizanih, a sem se znašel ravno zato, ker sem prisluškoval pogovorom starejših.
Moj ata je služil vojsko še po koncu vojne. Kmalu po osvoboditvi so imeli na železniški postaji na Otočah pregled vlaka. Ravno takrat je prišel moj stric in z atom sta se zaklepetala. Tako sta se dva namenila v patrolo po vlaku brez ata. A so bila vrata vlaka minirana in oba je ubilo, ata je po

srečnem naključju preživel.
Jeseni leta 1944 sem bil dovolj star za v šolo. V nemško, slovenske takrat ni bilo. V razredu so bili vsi precej starejši od mene in učitelj me je že takoj na začetku poklical k tabli ter me nekaj po nemško spraševal. Jaz ga nisem prav nič razumel, on me je nekaj časa gledal, potem me je pa kar odslovil. Je rekel, da ne bom več hodil v šolo. Na poti domov sem se malo nižje od Partizana pod enim od kostanjev zjokal. Ne vem, koliko časa sem bil tam, moj leto starejši brat je že prišel iz šole in me tolažil, zakaj jokam. Sem rekel, da ne smem v šolo. On pa je prijel mojo torbo in jo zalučal visoko v zrak ter vriskal, kako naj bom srečen, ker mi ni treba v šolo.
Leta 1945, po vojni, sem moral spet v prvi razred. V razredu so bili nekateri od 2 do 3 leta starejši pa tudi mlajši od mene. Osnovna šola je bila tam, kjer je danes gimnazija. Leta 1951 sem se vpisal v vajeniško šolo. Veliko sošolcev sem imel iz internata, ki so ga uredili v taborišču Podmežaklo. Ne takoj po vojni, šele nekje leta 1948. Do takrat so bili tam še vedno vojni ujetniki, ampak nemški. Tudi oni so delali v železarni, režim pa ni bil več tako strog. Veliko med njimi je bilo izobražencev, tudi zdravnikov. Eden od njih je zdravil mojo staro mamo, drugi mi je naravnal roko, ki sem si jo izpahnil, ko smo se podili po Savi. Bili so priljubljeni med ljudmi, v jedilnici so prirejali zabavne skeče, na katere so povabili tudi okoliške prebivalce. Nekaterih skečev se dobro spomnim in še danes mi gre na smeh. Ob nedeljah so igrali veliki rokomet – enajst na enajst na nogometnem igrišču. Imeli so prav posebna testiranja, dva zdravnika sta vsake toliko koga poklicala z igrišča, izmerila pulz in opravila ostale meritve. To se je nam, otrokom, zdelo tako zanimivo. Eden od teh Nemcev se je celo poročil tukaj, a se je kasneje z družino odselil v Nemčijo. Spomnim se, da so nam poslali paket s šolskimi potrebščinami – z zvezki in barvicami, tistim, česar se pri nas še ni dobilo.
Po vojni je bila tudi šola bolj vojaško organizirana, kar ni čudno, saj so bili učitelji partizani, vzgojitelji partizani, mojstri partizani … Imeli smo tudi vojaško vzgojo. Vsak teden smo za dve uri šli za gledališče, kjer smo imeli vojaške vaje. Tam sem se več naučil kot kasneje v pravi vojski. Mi smo bili celo prva generacija v vajeniški šoli, ki nas niso ostrigli na balin. Po šoli je namreč hodil frizer, *brico* smo mu rekli, in takoj ko je videl koga zaraščenega, je moral takoj na striženje. Mi smo imeli v razredu dva gledališčnika, ki sta se uprla, mi pa z njima in tako so nas ostrigli

»le« na krtačko. V šoli smo imeli tudi predmet, ki ga v današnjih šolah pogrešam. Vzgojitelj Jože Varl nas je učil olike: kako je treba hoditi v paru, kako stojimo v vrsti v gledališču, kako pozdravljamo … To danes mladini manjka.

Kljub vojni nevarnosti smo otroci našli način za svojo zabavo. Smučati sem na primer začel že pri štirih letih. Leta 1942 nama je z bratom prve prave smuči priskrbel stric, ki je bil v nemški vojski. Ker nismo imeli okovja, so nama na smuči pribili sandale, v katere sva vtaknila čevlje. Po vojni sem igral tenis, veliko smo igrali nogomet z *internatarji*, kasneje sem se vključil v klub. Tudi hokej sem igral. Ravno leta 1957, ko so Jeseničani prvič postali državni prvaki, sem moral v vojsko in nisem mogel z njimi.

Že med vojno sem s starim atom, Koroščem, šel vsako nedeljo na Plavž, kjer so imeli pri Žvagnu srečanje priseljeni Slovenci z avstrijske Koroške. Vsi so bili socialdemokrati, nasprotniki fašizma. Vsakič se jih je zbralo več sto. Spomnim se, da so iz frakeljcev pili žganje, ki je bilo v bistvu špirit, pomešan z vodo. Kmalu po vojni se je družabno življenje hitro razmahnilo. Uredili so plesišča – betonirane plesne plošče – v parku in na strelišču Podmežaklo ter za Kazino. Tam so bile velike veselice s pravo živo glasbo. Za kazino so Avseniki prvič zaigrali *Na Golici*. Takrat so imeli komaj šest ali sedem komadov, ki so jih preigravali cel večer. Jaz sem jih prvič slišal po radiu. Takoj so me navdušili, sploh pa mojega starejšega brata in prijatelja, ki sta se takrat že bolj spoznala na glasbo.

Po vojni smo hodili v plesno šolo v Partizana. Obvezno smo bili tam od šestih do desetih. Zamudili smo le, če smo imeli nogometno tekmo. Zanimivo, da smo se fantje družili in igrali zunaj že med vojno, po vojni pa sploh, punce pa so se držale bolj doma. Jih niso nič preveč puščali ven, tudi ko je bilo vojne konec. Tudi poročene ženske pred vojno niso smele v službo, so morale biti doma. Ne spomnim se, da bi katera od poročenih hodila v službo. Po vojni se je to spremenilo. Ampak na plese so jih pa pustili. Vem, da smo v Partizana hodili skupaj z Bohinjci iz internata, tudi z vlakom so se pripeljali, sploh tisti, ki so sem hodili v šolo. Potem sem vedno te Bohinjke in Bohinjce spremljal na večerni vlak ob pol enajstih.

Po končani šoli in odsluženi vojski sem se zaposlil v hladni valjarni ter v *fabrki* ostal vse do upokojitve. Ampak to so že drugi časi in druge zgodbe …

Anda Bernard

Bombardiranje Jesenic 1. 3. 1945

Z mamo sva med drugo svetovno vojno živeli na Jesenicah, na Aljaževi ulici 5, v hiši Ane Ravnik, uslužbenke Kranjske industrijske družbe. Uslužbenci KID so imeli med obema svetovnima vojnama pravico do posojila za gradnjo hiš. Te pravice delavci niso imeli. V večini primerov lastniki hiš niso stanovali v svojih hišah, oddajali so stanovanje v najem in z najemnino odplačevali dolg oziroma posojilo.

Hiša, v kateri sva živeli, je bila prva pod današnjim parkiriščem za gledališčem. Na današnjem parkirišču so med nemško okupacijo mladi fantje – vojaki usposabljali topove za streljanje v letala. Ne spomnim se, da bi bili topovi uporabljeni, spomnim pa se, da so morali fantje skrbeti za fizično kondicijo. Otroci iz bližje okolice smo jih opazovali in posnemali vaje.

Otroci z Aljaževe, s katerimi smo se redno podili po Telečniku, tudi v trenutku bombnega napada.

Ob vsakokratnem tuljenju siren sva z mamo odšli v klet ali v gozd nad Ukovo. Marca 1945 smo se prebivalci Aljaževe ulice po alarmu, ki je javil prihod zavezniških letal, odpravili v gozd v bližini Kalvarije in tam počakali konec alarma. Pred odhodom od doma je mama odprla okna, s tem je zaščitila stekla, da ne bi v slučaju eksplozije popokala. Po koncu alarma smo se vračali na domove, a otroci smo šli še na Telečnik (današnja razgledna pot) po *kurice* (teloh). Morda smo preslišali ponovni alarm ali pa ga ni bilo. Zagledali smo letala, kako odmetavajo bombe v okolici železniške postaje. Kljub temu, da so bile bombe manjše, kot sem si jih predstavljala, sem se pognala v beg proti domu.

Naslednji dan sva z mamo odšli pogledat porušene stavbe najlepšega dela Jesenic. Bilo je hudo, jokajoči ljudje, veliko mrtvih ljudi, ruševine …
Z mamo sva še eno leto živeli od živilskih kart, na katere se je zelo malo dobilo, kot vsi Jeseničani sva hodili na deželo, kjer smo z zamenjavo nekaterih dobrin dobili fižol in krompir.

Otroška živilska nakaznica za kruh.
Hrani GMJ.

Marinka Kurilić

Čas in življenje med drugo svetovno vojno v mojem spominu

Z atom, mamo in sestro Zdenko smo stanovali Zaštreko. V takratni Kraljevini Jugoslaviji se je ulica imenovala Lampetova, po osvoboditvi se je imenovala Javorniška pot, sedaj je to Cesta bratov Stražišar. Hiša je bila last zakoncev Smolej. Gospa je bila babica, a tega poklica ni smela opravljati, ker ni imela svojih otrok. Tak je bil predpis. Moja mama se je z njo posvetovala, ko sem bila bolna. V tej hiši, kjer smo stanovali, je v podstrešnem stanovanju živela družina Skumavc. Imeli so hčerko Marjo, ki je bila generacija moje sestre Zdenke. Oni so imeli v mojem življenju veliko vlogo, kot pišem v nadaljevanju.

Druga svetovna vojna na Slovenskem se je začela eno leto po mojem rojstvu. Slovenijo so okupatorji razdelili na tri dele: Gorenjsko, Štajersko in del Prekmurja, ki je pripadel nemškemu rajhu, Italijani so zasedli Ljubljano ter večino Dolenjske, Madžari pa večino Prekmurja.

Spomnim se prijetnih sosedov – vsi v ulici smo bili povezani kot velika družina. Na vzhodni strani naše hiše je v svoji hiši živela številna Stražišarjeva družina, ki so jo Nemci izselili v Banat. Vrnili so se šele po koncu vojne. Največkrat sem se igrala s Stražišarjevimi otroki, predvsem tistimi, ki so bili blizu moji starosti.

Na začetku ulice, takoj nad Šlibarjevim klancem je v prvem nadstropju Kiršnerjeve hiše stanovala družina Kleč. Gospod Rado Kleč je bil glasbenik. Klečeva gospa je med vojno vedno uredila, da je pri njej nosil Miklavž, čeprav se ni nikjer nič dobilo. Gospa Kiršner je imela veliko časa in je bila vedno prisotna ali ob vhodu v svojo hišo ali na svojem vrtu. Bila je zelo radovedna in je postavljala veliko vprašanj, vse je hotela vedeti – vse jo je zanimalo.

Na severni strani naše hiše, čez cesto, je bil Kobalov travnik, med Ravnikovo in Sovškovo hišo. V kleti Sovškove hiše so med vojno pripravili zaklonišče. V prvem nadstropju je stanoval profesor Polde Ulaga, zborovodja, s katerim je prijateljeval moj oče. Sovškovi so torej svoje kletne prostore podprli z lesenimi stebri in ob stene postavili lesene

klopi, na katerih smo sedeli v času med začetkom ter koncem alarma. Zvok začetka alarma je bil drugačen kot zvok njegovega konca. V začetku napadov, ko gospod Sovšek še ni podprl stropa svojih dveh kleti z lesenimi stebri, smo tekli v zaklonišče na Javorniku. To zaklonišče je bilo v hribu pred vstopom v *fabrko*. Tja se je zgrinjalo in se skrilo večje število prebivalcev vzhodnega dela Jesenic ter Javornika, tudi mi iz Zaštreke. Do tega zaklonišča smo porabili kar nekaj časa.

Atova mama Marija Lazar in njegova sestra Gusti sta živeli v Kurji vasi, na Prešernovi cesti. Ko smo ju med okupacijo obiskovali, smo morali iti skozi tunel tj. podhod pod železnico, ki je vodil od Balonove hiše blizu hotela Korotan proti Kurji vasi in Podmežakli. Ta podhod je bil v času druge svetovne vojne pregrajen kot labirint, velikokrat smo se v njem tudi izgubili. Ne spomnim se, da bi bil osvetljen, ker je moral moj ata prižgati svetilko, če je ni imel s seboj, je prižigal vžigalnik. Tega je imel vedno pri sebi, saj je bil kadilec.

Na prvi marčevski dan leta 1945 je moja mama s sosedovim kolesom odšla na postajo, ker je izvedela, da bo v transportu zapornikov iz Begunj njena mlajša sestra Nežka. Transport bo peljal proti Nemčiji. Nežka je bila zaprta v Begunjah, v stavbi, kjer je danes psihiatrična bolnica. Želela je še enkrat videti svojo sestro. Midve s sestro Zdenko sva ostali doma. Naju je pazila gospa Skumavc, ki je stanovala v zgornjem, podstrešnem delu naše hiše. Vem, da smo bile z mojo sestro in Skumavčevo hčerko Marjo pred hišo ter gledale proti Kranjski Gori. Videle smo, da so letala stresala bleščeče listke. Kasneje smo zvedeli, da so bile to bombe, s katerimi so bombardirali Jesenice. Običajno je listke metalo letalo, ki smo ga klicali *Lojzek*, če se prav spomnim. Zapomnila sem si ga zato, ker smo videli pilota, ko je letel nad nami in sem se bala, da bo pilot padel iz letala. Otroci smo mu mahali, ker je metal listke, ni metal bomb.

Ko smo tako pred hišo gledale bleščeče listke, ki so padali iz avionov, je naenkrat gospa Skumavc pritekla po stopnicah, nas zgrabila in potegnila v naše stanovanje, v del, kjer smo shranjevali krompir. Tam smo dolgo časa čepele. Ne spomnim se, da bi slišali alarm. Gospa Skumavc je ostala pri nas, dokler se ni vrnila naša mama. Gospod Skumavc je bil srčni bolnik in je šel redko iz svojega stanovanja. V glavnem je bil doma. Ko sem bila pred hišo, me je z njihovega balkona vedno ogovarjal.

Naša mama ni mogla iti po glavni cesti skozi Jesenice, ker so bile malo pred

tem bombardirane in v ruševinah. Lahko je šla le po današnji Razgledni poti in ob sebi potiskala kolo. Ko se je vrnila domov, je vsa pretresena pripovedovala – tudi kasneje je to velikokrat ponavljala, da je bilo po hribu nad železniško postajo veliko trupel, ki so ležala naokoli. Nekateri ljudje so se pred bombnim napadom sončili na toplem pomladanskem soncu, ko jih je presenetil pritisk bomb; nekateri so bili črni v obraz. Vsa pretresena se je vrnila domov. Transporta, v katerem naj bi bila njena sestra, ni našla, saj se železniški postaji ni mogla približati.

Moj ata se je hotel pridružiti partizanom, a je dobil zapoved, da ga bolj rabijo v *fabrki*. Tako je še z nekaterimi sodelavci ostal doma in hodil na delo v železarno. Tam so delali tudi izdelke, ki so jih rabili partizani. Nekega dne je domov prinesel štiri žlice – za vsakega od nas – in male vilice zame, ki jih še vedno hranim v spomin na svojega ata. Zame je izdelal tudi prstan, a mi je bil prevelik in sem ga kmalu izgubila. Ker je doma postalo nevarno, je nekega dne odšel v partizane. Moj oče je kadil cigarete. Ker je bila vojna in je bilo cigarete težko dobiti, je na vrtičku pred hišo zasadil nekaj sadik tobaka. Spomnim se, da sem vsak dan gledala, kako tobak raste in ob tem jokala, ker sem se bala, da se moj ata iz partizanov ne bo vrnil in ga nikoli ne bo kadil.

Žlica, ki jo je Marinkin oče izdelal za partizane in vilica za Marinko.

V sosednji hiši, zahodno od te, v kateri smo živeli, katere lastnik je bil Špec, je v podstrešnem stanovanju živela družina Pajer – gospod in gospa, ki sta imela hčerko Aljo. Bila je malo mlajša od mene. Spomnim se gospe, meni se je zdela izjemno lepa, visoka, vitka z gostimi, dolgimi, črnimi lasmi. Na svojo Aljo je bila zelo ponosna in srečna, da ima hčerko. Nekega dne zjutraj smo izvedeli, da so ponoči prišli pripadniki Črne roke in gospo ter gospoda Pajer odpeljali. Vsa ulica je zaupno, prestrašeno šepetala in hitro se je izvedelo, da ležita zverinsko pobita ter vsa v krvi malo naprej, kjer so se končale hiše naše ulice, ob cesti proti Javorniku. Tisti, ki so ju videli, so bili zelo pretreseni. Še istega dne po uboju je prišel po Aljo njen stric iz Ljubljane.

Moja sestra, ki je bila takrat stara 14 let, je bila kurirka. Znala je povedati, da je enkrat tudi temu Aljinemu stricu nesla pošto. Srečala sta se ob robu gozda pod Jelenkamnom.
Na Kobalovemu hribu, je bil postavljen *flak*. To so bili v zemljo vkopani protiletalski topovi. Spomnim se, da so večkrat dnevno ti *flakovci* (topničarji) hodili po vodo v bližnje hiše. Tudi v našo! Večkrat se je zgodilo, da smo v stanovanju skrivali partizane. Za vsako družino bi bilo usodno, če bi *flakovci* naleteli nanje. Dobro se spomnim, da sta nekoč pod atovo in mamino posteljo zlezla dva partizana, da sta se skrila. *Flakovci* so prišli po vodo. Ata se je z njimi pogovarjal v veži, kjer je bila pipa z vodo. Ko so vodo nalili, so tudi mirno odšli. Niso se zadrževali. Mama mi je stalno govorila, da *flakovcem* ne smem odgovarjati, če bi me karkoli spraševali. Bala se je, da ne bi izdala partizanov. Namreč vsak *flakovec*, ki je prišel po vodo, je meni prinesel bombončke in mama je mislila, da bi lahko bili ti bombončki vaba, da bi kaj izdala. Do mene, majhnega dekletca, so bili zelo prijazni. Ne spomnim se, da bi me kdaj karkoli spraševali.

Flak.
Spletni vir.

Spomnim se, da sem skupaj z mamo zgodaj vstajala in z njo hodila v trgovino. Ni me želela pustiti doma. Mama je kasneje, po koncu vojne, pripovedovala, da smo že ob štirih zjutraj stali v vrsti pred trgovino Kašta. Velikokrat že kmalu po odprtju trgovine, ko smo prišli na vrsto, ni bilo več kaj kupiti, ker je vsega zmanjkalo. Mleko in sladkor so družine dobile le za otroka, torej naša družina, zame. Starejši tega privilegija niso imeli. Ne spomnim se, da bi kdaj imeli bel kruh, pač pa otrobast in občasno koruzen. Moja mama je z vlakom hodila po meso v Podrožco. Spominjam se, da je bila vedno jezna, ker so se domačini kregali na nas, ker smo jim odžirali hrano, kot so rekli. Ničkolikokrat je mama čakala v vrsti tudi celo noč in večkrat se je zgodilo, da je malo preden je prišla na vrsto zmanjkalo

živil. Nato se je utrujena in praznih rok vračala domov.
Januarja leta 1945 je v Sv. Križu pri Kostanjevici (danes Podbočje), malo pred koncem vojne umrla moja stara mama, mamina mama. Tam je bila italijanska okupacija. Peljali smo se z vlakom od Jesenic do Krškega, vmes prestopali v Ljubljani. V Krškem je ata nekega kmeta prosil za prevoz do Sv. Križa, ki nas je peljal s konjsko vprego od Krškega do Križaja in kraja Brod (ob Krki). Na Brodu je bila italijanska stražarnica. Mama je pripovedovala, da so italijanski policaji pregledali naše dokumente in nas dolgo preverjali, potem smo lahko nadaljevali pot do hiše starih staršev. Moja mama je tistega dne vso pot jokala za svojo mamo. Svoje starše je onikala. To potovanje je trajalo cel dan, danes se z avtom pripeljemo v dveh do dveh in pol urah. Vagoni vlaka so bili opremljeni z lesenimi klopmi. Spomnim se, da smo se enkrat peljali od Ljubljane do Krškega v živinskem vagonu; vagon je bil prazen, brez klopi. Sedeli smo na tleh vagona in čutili premike koles. Preden je vlak odpeljal, nas je železniški delavec od zunaj *zariglal*. V vagonu je bila popolna tema. Vem, da sem se celo pot stiskala v mamino naročje in tudi občasno jokala, če so jokali tudi drugi otroci.
Vojne je bilo konec maja 1945. Svobodo smo pričakali z veseljem. Soočiti smo se morali s porušeno domovino in praznimi skladišči živil, primanjkovalo je vsega.
Dobili smo karte za točno določene vrste in količine hrane. Količina je bila odvisna od števila družinskih članov in števila otrok. Precej boljše je bilo, ko smo začeli prejemati UNRRA pakete. Spomnim se, da je bil v njem sir rumeno oker barve, jajca v prahu (rekli smo jim *Trumanova jajca*, predsednik Amerike je bil Truman), mleko v prahu, moko, predvsem koruzno …
Čeprav so me starši varovali pred grozotami vojne, sem kljub temu do svojega štirinajstega leta vsako noč sanjala, da tečemo v zaklonišče ali pa sem padala v prepad in se zbujala v joku.
Če bi imela moč, bi ukinila vso proizvodnjo kakršnegakoli orožja in prepovedala vojne. Vojna je najbolj nečloveška situacija v človeškem življenju. Koliko ljudi, civilistov, predvsem pa mladih fantov – vojakov umre zaradi objestnosti in kapric vladarjev. Nezaslišano! Nešteto mrtvih je rezultat vojne. Številni ostanejo telesni invalidi. Vsem, ki so preživeli vojno, pa na duši ostane velika brazgotina!

Franc Zavelcina

Spomin na leta, ki niso za pozabo

Rodil sem se aprila leta 1944 v kmečki družini na kmetiji oziroma kajži, ki je obsegala 2 hektarja obdelovalne zemlje. Ker je bil oče kmet, ga je to po vojni močno bremenilo, saj ga je doletela obvezna oddaja državi: glede na število ovac smo oddajali delež volne, kontrolor pridelka je stehtal pridelek, pridelan na kvadratnem metru njive in temu primerno ocenil količino za oddajo, mleko od števila krav smo oddajali v mlekarno in večkrat ga zaradi obveze za nas ni ostalo niti za en dan.

Oče Frančišek Zavelcina.

Oče je moral poleg dela na svoji kmetiji opravljati obvezno delo s konjem v gozdu, zato je veliko opravil slonelo na mami in pomoči sorodnikov. Ta pritisk na očeta so vršili samo zato, ker se ni bil pripravljen vključiti v zadrugo in ji predati zemlje.

Leta 1952 je dobil delo v železarni, toda že po letu dni je v železarni zavladala kriza, od viška delavcev so najprej odpustili kmete, tudi mojega očeta, čeprav smo bili v družini trije nepreskrbljeni otroci. Brez dela v tovarni je bil eno leto. Spomin na čase obvezne oddaje ne gre v pozabo, saj kot kmetje nismo bili upravičeni do živilskih kart za prehrano in oblačila, ki so jih prejemali delavci, za marsikateri artikel so nam na pomoč priskočile očetove sestre, katerih možje so bili zaposleni v tovarni in na železnici.

V prvi razred osnovne šole sem začel hoditi leta 1950. Na ramo sem oprtal nahrbtnik, v katerem je bil šolski pribor: tablica s kredo, računalnik s kroglicami, računica in čitanka. Pri pouku smo najprej vsi vstali in pozdravili s citatom: »Za domovino s Titom naprej!« Imeli smo 4 učne ure slovenščine in računstva, enkrat na teden je prišel gospod župnik ter opravil veroučno uro. Sredi pouka je bil odmor za malico. Otroci iz kmečkih družin je nismo dobili, v našem razredu sem bil to edino jaz.

Pa tako mi je dišal kakav in sir iz UNRRA paketa. Veliko smo poslušali zgodbe o kurirčku Tončku, mitraljezcu Bičku, o naših osvoboditeljih partizanih. To mi je tako zlezlo pod kožo, da sem imel na izletu na Kočno k spomeniku padlim borcem vse te zgodbe živo pred očmi.
V drugem razredu je bil dodaten predmet leposlovje. Tablice nisem več potreboval, ker se je že dalo kupiti zvezke in črnilo. Takrat sem bil tudi pri sveti birmi, ki je potekala v neprijetnem ozračju. Vodil jo je msg. Anton Vovk, med ljudmi priljubljen škof, a pri takratni politični oblasti nezaželen. Tudi jeseniški proletariat je nasprotoval temu, da bi birmal na Jesenicah. Istega leta so ga napadli že v Novem mestu – polili z bencinom in zažgali. Vladal je strah, da se ne bi kaj podobnega zgodilo na Jesenicah.
V tretjem razredu smo se začeli učiti zemljepis in zgodovino, na voljo je bil še dodatni pouk oziroma krožki – strojni, mizarski in fotografski. Vključil sem se v mizarski krožek, pri katerem sem izrezljal lepo šatuljo – skrinjico za razne vredne predmete. Ves čas šolanja pa je bila prioriteta kmečko delo, šele nato učenje.
Bil sem najstarejši od bratov, zato sem moral očetu pomagati pri vodenju konj pri oranju, večkrat zjutraj še pred poukom, zvečer sem pomagal v hlevu. Redili smo avtohtone gorenjske krave cike. Leta 1954 smo na občinski razstavi živine na Plavškem travniku, tam, kjer so danes tehnični pregledi, za kravo prejeli prvo nagrado.

Oče z nagrajeno kravo ciko in diploma.

V začetku 50. let je polja krompirja napadel koloradski hrošč. Obvezno je bilo pobiranje hroščev, ki so požirali krompirjevo zelenje, kar smo počeli ročno, navadno ob nedeljah. Agrarni nadzorniki so prihajali v kontrolo, če to delo res izvajamo. V tistih letih smo krompirja pridelali komaj za ozimnico.
Obiskoval sem tudi telovadno društvo, kjer smo se učili vaj na orodju, poleg tega smo se pripravljali na vajo za nastop v Kopru v čast predsedniku Jugoslavije Titu in njegovemu gostu, burmanskemu predsedniku U Nuju.
Dokončal sem osnovno šolo in šolanje nadaljeval na Metalurški industrijski šoli za poklic električarja. Izbira je bila pravilna, kot dežurni električar sem v valjarni 2400 z delom, s svojim znanjem in inovacijo prispeval svoj delež.
Mladost je bila za današnje čase težka, a z delom in skromnostjo smo uspeli prebroditi vse težave, tako sedaj uživam lepo starost v krogu družine.

Franc Smolej

Spomini na povojna leta

Vojnih in povojnih let se tja do leta 1950 ne spomnim, saj sem bil spočet v veselju zmage nad fašizmom. Premajhen sem še bil, da bi razumel pogovore o vojni v prvih letih po njej. Iz pripovedovanj starega očeta se spomnim, česa vsega se je moral domisliti, da je prelisičil nemške patrulje, ki so patruljirale po vasi in iskale partizane. Povedal je, kako prav mu je prišlo, da je odlično znal nemško, saj je bil po rodu Korošec.

Naša kmetija je bolj na samem, tako da je bila primerna za skrivanje ranjencev, pri nas se je zbirala tudi pošta. V velikem gospodarskem poslopju, kjer je bil v spodnjem delu hlev z živino, na zgornjem nadstropju pa skedenj za seno, so se občasno skrivali partizani kurirji in lažji ranjenci, težkih ranjencev ni bilo. Utrpeli so ozebline, prehlade in manjše poškodbe, ko so se pozdravili, so odšli k svojim tovarišem.

Na skednju je bilo veliko sena, v teh kupih so bila narejena majhna ležišča, v katerih so ležali ranjenci ali bolni partizani, stari oče je rekel, da so bili »zabiti« v senu. Ko sem ga vprašal, kaj pomeni, da so bili zabiti, mi je razložil, da so bila ta ležišča tako zakrita, da jih Nemci kljub pregledovanju niso našli. Ko so pregledovali, so zabadali bajonete ali ostre šipke v seno, da bi morda našli kaj sumljivega. Nikoli niso našli ničesar.

Stari oče je velikokrat povedal, da je moral biti zelo previden pri odgovarjanju na vprašanja, ki so mu jih postavljali nemški vojaki.

Karavanški kurirji leta 1945.

Veliko je razpravljal o problemih vojne, ko so pregledovali hišo, so dobili kak kozarec mošta, na mizi so bile vedno nemške knjige in kakšna slika njegovih sorodnikov, ki so bili v nemški vojski. Samo tako jih je zmedel, da niso preveč spraševali po sinovih, ki sta bila partizana kurirja, hčerka pa je pomagala doma na kmetiji in tudi prenašala partizansko pošto. Velikokrat sem pregledoval slike prvih dni po zmagi ter občudoval mamo in očeta s puško v roki, s kakšnim ponosom so pripovedovali, kaj vse so pretrpeli za zmago, a žal sem bil premlad, da bi sedaj znal vse to prenesti na papir. V času odraščanja sem veliko poslušal, kako težka so bila prva povojna leta za malega hribovskega kmeta, kar sem tudi sam doživljal.

Rovtarska mladina s karavanškimi kurirji na dan osvoboditve, Sv. Križ, 1945.

Dodal bi dogodek iz leta 1970. Takratne borčevske organizacije so imele v svojih planih, da pomagajo obolelim borcem tako, da so jim omogočile okrevanje v enem od zdravilišč. Oče je bil hud astmatik, med vojno je dobil še hude ozebline, zato so mu omogočili dvajsetdnevno zdravljenje v domu v Crikvenici. Vse, ki so jim omogočili zdravljenje, so z avtobusom odpeljali v Crikvenico. A kaj, ko se je oče po treh dneh pojavil doma na dvorišču, vsi začudeni smo ga spraševali, kaj se je zgodilo, da je že doma. »A ste vi normalni! Štiri leta smo se streljali, bíli za preživetje, zdaj naj se pa z njimi namakam v našem morju«, je zabrusil. Bil je zaveden Slovenec, zavzemal se je za pravičnost, verjel je v svobodo, za katero se je tudi boril.

Marija Gašperšič

Kako smo živeli po vojni?

Moj oče je med drugo svetovno vojno, ko se je ustanavljala domobranska enota v njegovi vasi na Rakitni, pa tudi v drugih vaseh, opravljal delo hlapca na različnih kmetijah. Po napadu na železniško postajo Drenov grič so Italijani vse moške, ki niso vstopili v enoto vaške straže na Rakitni, odpeljali v taborišče na Rab ali v Gonars. Mojega očeta in njegovega brata so Italijani zajeli, ko sta kosila na travniku. Kar takšna, brez vsega, so ju leta 1942 odpeljali na Rab in pozneje v Gonars, kjer sta dočakala kapitulacijo Italije v septembru 1943. Brata, ki je bil zelo bolan, so odpustili in je kmalu po prihodu domov umrl. Mojega očeta so deportirali na Jesenice v delovno taborišče Podmežaklo in ga zaposlili v Železarni Jesenice. Po osvoboditvi se ni preselil nazaj na Rakitno, saj se je njegova mama preselila na Laze pri Borovnici, kamor se je poročila njena hčerka. Na Rakitni je ostala le svakinja, sama, saj sta hčerki za delom odšli v druge kraje.

Taboriščniki Podmežaklo, med njimi Marijin oče Tomaž, med 1943 in 1945.

Moja mama je živela s sinom na Koroški Beli. Njen brat se je pridružil partizanom in ona mu je seveda pomagala. Večkrat je šla čez Rožco in na Koroškem kupovala stvari, ki se tu niso dobile ter jih prodajala, da je lahko preživljala sebe in sina. Vendar jo je nekdo izdal in so jo skupaj s sestro odpeljali v Begunje, čeprav sta imeli obe majhna otroka. Zaprti sta bili dvakrat po mesec ali več. Za otroka sta skrbeli tretja sestra in

njihova mama. Da ju niso ustrelili, gre zasluga njuni mami, ki je odlično obvladala nemščino in je lahko govorila z okupatorji. Njeno znanje je pred usmrtitvijo rešilo tudi mojega strica, ko so ga ujeli na Belški planini. Napotili so ga v Dachau in to prav na dan, ko so Jesenice doživele zavezniško bombardiranje. Stric je bil v vagonu vlaka, ki je stal na železniški postaji, ko so letele bombe in zgrešile postajo, njegov brat je bil prav tedaj v službi na železniški postaji. Žal se to po osvoboditvi zanj ni dobro končalo, saj so ga obsodili na zapor.

Bombardirana železniška postaja in razbiti vagoni ob bombardiranju Jesenic 1. 3. 1945. Fototeka GMJ.

Po osvoboditvi sta se oče in mama spoznala v železarni, kjer sta skupaj delala v istem obratu. Decembra 1945 sta se poročila in mami, ki je bila zelo slabovidna, ni bilo več treba hoditi na delo. Tisto leto se je začel šolati moj brat. Bil je popolnoma gluh, tako da nikakor ni dohajal pouka. Zato ga je mama naslednje leto vpisala v gluhonemnico v Ljubljani. To je bila najboljša poteza mojih staršev, da sta bratu omogočila dostojno in zelo dobro življenje. V jeseni, ko je šel brat v šolo v Ljubljano, je bila moja mama že noseča z mano. Kakor je vedno v navadi, znajo imeti ljudje veliko grdih pripomb o drugih: mamo so obsojali, ker se je poročila s taboriščnikom, ki po vrhu ni bil oče njenega otroka, za nameček pa sta otroka dala v šolo v Ljubljano. Kot mi je kasneje povedala, je bila takrat ob teh govoricah zelo pretresena. Po mojem rojstvu sta z očetom veliko delala, saj je bilo treba za brata plačevati nastanitev.

Po treh letih se je rodil mlajši brat. Mama je po porodu zbolela in je morala v bolnišnico. K nam je prišla očetova mama, ki se v novem okolju ni najbolje znašla, a je vztrajala vse do mamine vrnitve iz bolnice.

Ko bi končno lahko v miru zaživela, je usoda spet hotela drugače. Oče je zaradi posledic težkega življenja in vsega hudega, kar je doživel v taborišču, zbolel za tuberkulozo. Mama je spet ostala sama, tokrat z dvema majhnima otrokoma in sinom v gluhonemnici. Zanjo je bilo zelo težko. Spet se je začela ukvarjati s preprodajo in se je morala večkrat zagovarjati pred miličniki. Vem samo, da je bilo zelo hudo. Oče je bil več kot dve leti na zdravljenju na Golniku. Mama ga je večkrat obiskala in včasih je s seboj vzela mene ter moja brata. Bilo je nepozabno, saj je oče za nas vedno prihranil sladico, ki so jo dobili pacienti pri kosilu. Kadar je šla na obisk k njemu sama, naju je pustila pri dobri sosedi.

Če danes pomislim, si ne znam predstavljati, kako smo sploh lahko preživeli. Z bratom sva bila velikokrat sama. Naša dobra soseda naju je večkrat prišla pogledat in nama prinesla kakšno jed. Bili so časi, ko so bila živila na karte. Mama je morala tudi po več ur stati pred trgovino in čakati, da je kaj dobila. Tako se je dogajalo, da je mama zakurila štedilnik, da nama je bilo toplo, in odšla, pri tem pa pozabila, da je pustila na drogu nad štedilnikom mokro pomivalko. Ta se je posušila, padla na štedilnik in se vnela. Zgrabila sem jo in jo vrgla na drva. Drva so se vnela in začelo se je kaditi. Z bratom sva začela jokati in na srečo naju je slišala soseda. Gospodar je nato vdrl v

Prva fotografija mame s sinom Ljubom po vrnitvi iz begunjskih zaporov leta 1942.

Stric je slikal Marijo in njenega mlajšega brata Tomaža, da je mama fotografijo nesla očetu v bolnico na Golnik. Foto: Tone Šmitek.

stanovanje in naju rešil. Zaradi tega smo morali stanovanje zapustiti in se preseliti drugam. Tudi takrat ni bilo veliko stanovanj na razpolago, sploh ne za mater s tremi otroki. Mama je s pomočjo soseda, ki ji je povedal za majhno prazno stanovanje v hiši, imenovani *majsterhaus*, vanj vdrla, vendar jo je tam zalotil nekdanji stanovalec, ki je budno čuval stanovanje za svojega kolega. Mamo je močno pretepel, nakar jo je rešil sosed, ki je na pomoč poklical še druge stanovalce. Po vsem, kar se je zgodilo, je bilo stanovanje dodeljeno moji mami. Vendar tam nismo ostali niti leto dni, saj smo že kmalu dobili večje stanovanje na Fužinski cesti na Stari Savi. Tam smo začeli novo življenje in po letu dni se je z bolnice vrnil tudi oče. Vendar je bil začasno invalidsko upokojen in naš standard se ni kaj dosti povišal. Bili pa smo na varnem, kar je bilo za mojo mamo odrešitev.
Kar se prehrane tiče sploh ne vem, kaj sta moja starša kuhala. Vsako jutro smo pojedli kos kruha, namazan z marmelado in kavo divko ali projo, ki jo je mama sama skuhala. Kaj smo jedli za kosila, ne vem več, vem samo, da smo imeli ob nedeljah standardno nedeljsko kosilo: govejo juho z domačimi rezanci, pražen krompir in meso z juhe. Ko je bila jesen, smo veliko hodili na Potoke in Breznico, kjer so bile poročene mamine sorodnice, ki so imele njive ter sadovnjake. Z lesenim vozičkom smo šli pobirat jabolka in drugo sadje, ki je ležalo po tleh. Iz teh jabolk je mama kuhala jabolčni žele. Z očetom sva hodila nabirat borovnice na Mežaklo, s teto pa *prajzelper* v Rateče. Stric nas je velikokrat presenetil z gobami, ki jih je nabiral na Mežakli. Ker je mama, ko je bila zaprta v Begunjah, v makaronih dobila in pojedla dva polža, ki ju ni opazila, pri nas nikoli nismo kuhali makaronov in špagetov. Tam na Stari Savi smo imeli košček vrta, da je lahko ata prideloval različno zelenjavo. Malo boljše se nam je godilo, ko je oče spet začel delati. Sindikat železarne je za svoje delavce pripeljal prašiče s Hrvaške. Spomnim se, da sem pogledala skozi okno in videla očeta, kako na vrvici vodi prašiča. Še vedno se spomnim, kako sem se smejala. Ko so naslednji dan prašiča na dvorišču zaklali, nam je pomagala soseda, saj mama tega ni zmogla. To je bil pravi praznik za celo hišo, saj so v hiši živele tudi druge družine, katerih očetje so delali v železarni. Po tem prazniku je bila navada, da smo sorodnikom prinesli koline. Med koline je spadala godlja, krvavica, pečenica in kakšen kos mesa. Seveda smo vse to dobili povrnjeno, ko so oni klali. Ostale klobase, rebra in šunko smo odpeljali na sušenje v Javorniški Rovt. Mesnine so

bile dodatek k redni prehrani, le šunka je morala počakati do velike noči. Spomnim se, da je mama jajca vlagala v velik steklen kozarec z apneno vodo, ker pozimi kokoši niso nesle jajc. Prav tako je vlagala kumarice, srbsko solato in fižol. Jeseni smo nabavili veliko krompirja, zelja in ostalih živil, ki so se hranila za zimo. Vse je moralo zadostovati do pomladi, ko je začela rasti nova zelenjava. Tudi moko smo hodili z vozičkom kupovat v mlin v Moste in je kupili v količini, ki je morala zadostovati za več mesecev, saj so ženske kruh pekle doma. Poleti smo nosili kruh za peko k peku Arnežu ali Vidicu. Pred prazniki so hodile ženske popoldne v pekarne, kjer so jim spekli piškote.

Ko se je oče po petih letih bolniške upokojitve ponovno zaposlil, se je naš družinski standard izboljšal. Rodila se je tudi moja mlajša sestrica, starša sta pričela graditi hišo, kar je spet poslabšalo naše finančno stanje. Vsega tega takrat nisem razumela, a ko sem odrasla, sem ugotovila, da sta bila moja starša borca za svoj in naš obstoj. Šele ko odrasteš, spoznaš, koliko truda in odrekanja sta vložila za svoje otroke, da bi živeli bolje kot sta onadva.

Olga Blažič

Spomini na otroštvo

Rodila sem se že po koncu vojne in o življenju med vojno vem le iz pripovedovanja drugih. Življenje v letih po vojni in spomini nanj pa so v meni še zelo živi. Kako težko je bilo, bi lahko verjetno veliko več povedali naši starši, ki so se morali iz dneva v dan truditi, da je življenje v družini teklo čim bolj normalno in s čim manj bolečimi odrekanji. Bili smo tipična jeseniška delavska družina – oče tovarniški delavec, mama gospodinja, v tej vlogi pa prava čudodelka, ki je iz tega, kar je imela na razpolago, znala pripraviti vse, vsaj meni se je tako zdelo. Podobno je bilo bolj ali manj uspešno tudi v drugih družinah okoli nas.

Moja starša in sestra so se na Koroško Belo priselili kmalu po vojni, ki so jo preživeli *na Polanah* (na Kočni) ter kratek čas po vojni na Lipcah kot podnajemniki. Oče je kot delavec v tovarni dobil stanovanje in ne glede na to, kakšno je bilo, je bila družina presrečna, saj so bili končno na svojem. Stanovanje je bilo v pritličju stare šole in postali so ena izmed sedmih družin, ki so se vsaka na svoj način trudile, da bi si ustvarile čim boljše pogoje za preživetje.

Stara in nova šola na Koroški Beli. Fototeka GMJ.

Kmalu sem se rodila še jaz in stara šola je bila moj dom prvih petnajst let mojega življenja. Bila je resnično stara, zelo velika, zanemarjena in neločljivo povezana z novo šolo. Toda bila je naš dom in zavetje. Tega ne naredijo zidovi, ampak toplina tistih, ki živijo med njimi. Do vhoda so

vodile tri široke zlizane stopnice, na katerih je bilo tako prijetno posedati s prijatelji in opazovati cesto, takoj za njo železnico ter nato polja vse do Save. Na vsaki strani vhoda so bili ograjeni vrtički, na katerih je bila igra strogo prepovedana. Za hišo je bilo ogromno dvorišče, ki so ga na eni strani obkrožale drvarnice in pralnica, na drugi strani kurniki ter ograja sosedovega sadovnjaka, na tretji prizidek nove šole, v katerem je bila šolska telovadnica in prostori kulturnega društva Svoboda.

V stari šoli je bilo vse veliko. Velika okna, ki so se slabo zapirala, pod njihovimi s pločevino pokritimi policami so domovale velike suhe južine z majhnimi kot riževo zrno velikimi telesci in dolgimi, dolgimi nogami, velika vrata med velikimi vežami, široke, zlizane lesene stopnice, ki so vodile v nadstropje so škripale, veliki stanovanjski prostori, ki so bili včasih razredi, visoki stropi, betonska tla. Prostori so bili tako veliki, da jih kljub trudu s štedilnikom na drva in premog nikoli ni bilo mogoče dovolj ogreti. Gole žarnice visoko pod stropom so v vežah le medlo razsvetljevale temne kotičke, potem še tiste stopnice, ki so vodile v klet in so imele v naših otroških očeh pridih skrivnostnega ter zelo strašljivega. Stanovanja niso imela kopalnic, stranišča so bila zunaj na hodniku. Pipa z mrzlo vodo je bila v vsakem stanovanju samo ena in še to ne v kuhinji, ampak v veži pred njo. Res je bila stara in grda, toda bila je del mojega otroštva. Vežo v pritličju je od nove šolske avle ločevala samo lesena stena iz neobdelanih desk. Če si se usedel na stopnice, ki so vodile v nadstropje, si lahko slišal šolski zvonec, hrup med odmori in tišino med šolskimi urami.

Moja velika želja je bila, da bi bila na drugi strani in del tega šolskega življenja, a sem bila še premajhna, da bi se, kot ostali otroci, zjutraj postavila v vrsto pred vhodom in ob vstopu v šolo prestala strog pregled Otrinove Micke, ki je z metlo v roki stala ob vratih in z njo vsakemu, ki je hotel z blatnimi čevlji vstopiti v šolo, te očistila, krivcu pa strogo razložila, da se s takimi čevlji v šolo ne vstopa. Ta strogost je bila nujno potrebna in tudi razumljiva, saj je Otrinova družina, oče, mama ter trije otroci, sama skrbela za čistočo v šoli.

Spominjam se očeta, ki je s kanglico fižola, velikim kosom domačega črnega kruha in steklenico grenke črne žitne kave odhajal na delo v *fabrko* na Javorniku. Ni bilo daleč in včasih sva mu nesli malico tudi midve s sestro, oče je počakal za ograjo tovarne na dogovorjenem mestu. In ni bil edini. Ko je dobil novo delovno obleko, je staro vedno prinesel domov in

mama mu je na strgana mesta prišila zaplate, ki jih je odrezala iz kakšnih še bolj starih in strganih delovnih hlač. Ker so bile te še bolj sprane, so bile zaplate različnih odtenkov modre barve, toda to ga ni motilo in pri delu doma se ga vedno spominjam v takih »veselih« hlačah. Pomagal je mami pri težjih opravilih na vrtu, skrbel za kokoši in tudi za to, da je bil njegov petelin največji ter najlepši daleč naokoli. Če je le dobil priliko, je komu prebelil stanovanje ali opravil kakšno delo in tako družini omogočil, da je lažje preživela. Najbolj živo mi je ostala v spominu njegova skrb za kurjavo, saj te nikoli ni bilo dovolj. Vsak trenutek prostega časa je izkoristil za nabiranje naplavin ob Savi. Zelo pogosto sem ga spremljala že kot čisto majhna deklica, stara tri ali štiri leta, pa vse do takrat, ko sem začela hoditi v šolo. Šla sva čez most nad železnico do struge potoka Bela in ob njej do Save. Spotoma sva preverila, če mlinček, ki sva ga postavila na kakšnem skritem mestu, še stoji in če ga ni bilo več, je en dva tri postavil novega. Sprehodila sva se po bregu Save, ki takrat še ni bila zajezena, pobrala kakšen kos naplavljenega lesa, on nekaj velikega, jaz nekaj majhnega, kar je bilo primerno mojim malim rokam in se odpravila proti domu. Tako je priskrbel vsa drva in je bilo za kurjavo potrebno nabaviti samo še premog. Prosti čas je z največjim veseljem posvečal prostovoljnemu delu pri Svobodi, saj je bilo kulturno življenje v tistem času zelo živahno.

Nastopajoči na eni od prireditev Svobode sredi 50. let 20. stoletja.

Skupaj s kolegom Osenkom, ki je skrbel tudi za električno napeljavo, je izdeloval kulise in skrbel, da so lahko številni igralci, pevci ter plesalci pod vodstvom amaterskih režiserjev in organizatorjev pripravili nešteto

predstav, ki so bile množično obiskane. To delo je oboževal in nikoli mu ni bilo žal časa in truda, ki ga je porabil za to.
Hrana je bila v tistih časih preprosta, lahko bi rekli kar malo enolična, toda v primerjavi z današnjo, ki je polna različnih sumljivih dodatkov, prav gotovo bolj zdrava. Mame so kuhale tisto, kar so imele na razpolago in tega ni bilo veliko. Nekaj zelenjave smo pridelali na vrtičku pred hišo, nekaj na malo bolj oddaljeni zaplati zemlje – delu večje njive, ki je bila natančno razdeljena na enako velike kose in so jih lahko najeli za to zainteresirani ter na njih pridelali najpotrebnejšo zelenjavo. Otroci smo si zelo želeli sadja in za izpolnitev te preproste želje smo poskrbeli sami. Ni bilo lepo, ampak vedeli smo za vsako drevo in ko je začelo zoreti sadje, smo za potešitev najhujših želja malo *porabutali*. Nikoli preveč in nikoli nismo delali škode z lomljenjem vej. Dobro, da mama tega ni vedela, saj bi se ji, pošteni kot je bila, to početje zdelo nezaslišano in nesprejemljivo. Potem je bila vsako pozno jesen še Čopova repa, posajena na dolgi njivi na drugi strani železnice. Verjetno se je tudi Čopu samemu zdelo, da bo tisto nekaj repe lahko pogrešal. Točno je vedel, kdo je avtor prazne zaplate na enem koncu njive, pa ni nikoli vpil na nas, niti nas ni zatožil našim mamam. Mi pa smo se dosledno držali tihega dogovora, da ne delamo škode in ne tacamo po celi njivi, ampak si svojo repo izpulimo na koncu njive. Tako smo se pod večer posedli na skladovnico *štokov* na dvorišču žage in z največjim užitkom zagrizli vsak v svojo repo, bolj ali manj skrbno oprano na sosedovem koritu. Ni nas motila niti zemlja, ki se je držala slabo oprane repe in pustila umazano sled na naših licih od ust pa vse do ušes. Hvala, ata Čop!
Posebna zgodba je bila naša ozimnica, ki sta jo sestavljala krompir in jabolka. Krompir je mama z vlakom v nekaj žakljih pripeljala od doma v Smledniku, kjer je pomagala pri spravilu in tako družini zagotovila prepotrebno živilo za celo zimo. Podobna je bila zgodba z jabolki, samo da je bil tukaj glavni akter oče. Vsako leto je letni dopust izkoristil v jeseni, ko so zorela jabolka. Takrat se je odpeljal na rodno Štajersko in prav tako z delom odslužil jabolka. Skrbno jih je izbral, pregledal vsakega od njih in jih zložil med plasti sveže posušenega sena v tri ali štiri lesene zaboje ter jih z vlakom poslal na Gorenjsko. Ko je z železniške postaje na Javorniku prišlo obvestilo o prispeli pošiljki, smo vse tri, mama, sestra in jaz, zaboje z ročnim vozičkom prepeljale domov. Kolikor zabojev,

toliko voženj. Nato je sledilo tisto najlepše. Mama je s kladivom in izvijačem z veliko truda odprla zaboje enega za drugim in po veži se je razširil čudovit vonj po senu in jabolkih, skritih v njem. Sledilo je skrbno zlaganje jabolk na polico v shrambi, kjer so počakala na uporabo. Nekaj jih je bilo namenjenih za priboljšek za naju s sestro, nekaj za kuho, saj so kuhana in predelana predstavljala pomembno živilo v vsakdanji prehrani. In najpomembnejše. Mamin jabolčni štrudelj, ki je kot edina sladica, ki sem jo takrat poznala, pričaral tisto najlepše in najboljše, kar si lahko pričara otroška duša. V peki štrudlja se je mama resnično izmojstrila, saj ga je pekla tudi iz *pobíravcev* treh visokih starih jablan na dvorišču in se nikomur od ostalih prebivalcev v hiši ni zdelo vredno, da bi jih pobral in uporabil. Tudi drugače je bila pri kuhi izredno skrbna in iznajdljiva. Jedi so bile preproste, okusne, toda skozi oči današnjega človeka neverjetno enolične. Enolončnice in v njih vse mogoče, kar je bilo v tistem trenutku pri roki, zelena solata, krompir v vseh oblikah, največkrat pražen, jabolčni kompot in vinski zos. Meso je bilo na mizi malokrat, še to v obliki drobovine, največkrat pljuč v omaki in svinjske glave, pečene ali kuhane v juhi. Obeh sestavin me je še danes groza. Zelo rada pa se spominjam prežganke z jajčkom naših kokoši, ki je bila pri nas tradicionalen nedeljski zajtrk, ko se je skupaj za mizo zbrala vsa družina. In mlečnega močnika, ki ga je mama nama s sestro skuhala za večerjo.

Lepo in toplo mi je bilo pri duši, ko mi je pred nekaj časa danes sivolas možak, včasih eden od otrok v stari šoli, dejal: »Veš, rad se spominjam tvoje mame. Na njena in vrata Anzeljceve mame si lahko vedno potrkal, če si bil lačen in doma ni bilo ničesar za pod zob. Vedno si prišel ven s kosom kruha, namazanim z mastjo in potresenim s soljo. Nikoli ni odklonila moje prošnje in tega ne bom pozabil.« O tem mi mama nikoli ni govorila, saj je bilo zanjo samoumevno, da noben otrok ne sme biti lačen. Kruh, namazan z mastjo in potresen s soljo ali sladkorjem je bil takrat za nas otroke isto, kot je za današnje lešnikov ali čokoladni namaz.

Sladkarije so bile prava redkost in dobiti bombon je bila velika sreča. Se spomnite velikih steklenih kozarcev z lesenimi ali kovinskimi pokrovi, zloženimi en na drugem? Kraljevali so na pultu vsake še tako majhne trgovine z mešanim blagom. V njih pa bomboni različnih barv in okusov – beli in roza *cenzeljci*, zeleni mentolovi bomboni, 505 s črto, gumijasti bomboni v obliki zelenih žab in rumenih ter oranžnih možičkov. Višek

dobrega so predstavljali bomboni v obliki lešnika, svetleče površine in polnjeni z lešnikovo kremo. Pravili smo jim svileni bomboni in so predstavljali vse, kar si je takrat želelo otroško srce.
Po mleko smo hodili v mlekarno, ki je bila v Mulejevi hiši. Prodajalka ga je s kovinskimi mericami na dolgih ročajih prelivala v naše kanglice, pred tem pa mleko vedno premešala, da ni zajela samo smetane, ki se je nabrala na vrhu. To se mi je kot otroku zdelo popolnoma pošteno, saj ne bi bilo prav, da bi nekdo dobil mleko z veliko, drugi pa z malo smetane. Toda ni bilo čisto tako, saj sem videla, da je to storila le, če smo po mleko prišli otroci, ne pa tudi njene prijateljice. Ko se je mami uspelo dogovoriti, da smo mleko začeli dobivati na Lipovčevi kmetiji v vasi, je bila stvar popolnoma drugačna. Po mleko sva s sestro hodili zvečer po večerni molži in je čakalo v različno velikih posodah na mizi v kotu kmečke veže. Točno sva vedeli, kateri lonček je za nas in na mleku v njem se je že začela nabirati debela plast smetane, ki si jo s prstom ločil od roba, preden si mleko prelil v kanglico ter nato z največjim užitkom polizal prst. V jeseni, ko je začelo zoreti sadje, je pogosto poleg našega lončka z mlekom čakala tudi kakšna hruška, jabolko ali pest sliv. Lipovčeva mama je s hčerko Helenko sama skrbela za kmetijo, majhnih otrok pri hiši ni bilo. Verjetno je prav zato s tako pozornostjo razveselila naju.
Posebno zgodbo bi lahko napisala o kruhu. Mama ga je mesila sama, tako kot še veliko drugih mam iz okolice. Ko je testo vzhajalo v pletenem peharju, pokritim s prtom, ga je bilo potrebno odnesti k peku Škrinjarju v Trebež. Ko sva bili še premajhni za to kar zahtevno opravilo, ga je vedno opravila mama. Potem je dolžnost prevzela sestra Marija, ki je bila štiri leta in pol starejša od mene, jaz sem jo redno spremljala. Ob dogovorjeni uri je bilo nato treba steči po kruh, ki je že lepo pečen čakal pri peku. Da je pek vedel, čigav je kateri hlebec, so jih mame označile s koščkom papirja, odrezanim z roba časopisa, nanj napisale priimek, zmočile z vodo in prilepile na vrh testa. Ko je bil kruh pečen, je bil ta listek na spodnji strani in zamenjava ni bila mogoča. Na polici zloženi hlebci so bili različni, kakšen tudi malo ponesrečen in vedno sem si zaželela, da le ne bi bil naš. Pot domov s svežim hlebcem, še toplim in dišečim, je bila polna skušnjav. Roka je kaj hitro našla mesto brez skorje, kjer so se hlebci med peko tiščali drug drugega. Nisi se mogel zadržati in prstki so ščipali košček za koščkom in nazadnje je v hlebcu zevala velika luknja. Ob

pogledu nanjo se mama nikoli ni razjezila, ampak samo namuznila in na tistem mestu odrezala prvo rezino ter jo ponudila avtorju luknje v kruhu. Igrač nismo imeli ali pa zelo malo. Naše igre so bile le skupinske, niso zahtevale kakšnih posebnih pripomočkov, saj za skrivalnice, gnilo jajce ali ristanc nisi potreboval nič drugega kot hitre noge in čim več iznajdljivosti. Moja velika želja je bila, da bi dobila punčko, saj doma nismo imeli nobene, ne tiste italijanske, ki je imela le to nalogo, da je kraljevala sredi zakonske postelje v spalnici in je bila za otroke nedotakljiva, niti kakšne druge, namenjene igri. Moje punčke so bile majcene in zdelane iz nekaj volne, tako da sem jih lahko prenašala v eni sami škatli od čevljev. Končno se mi je želja izpolnila. Punčko mi je prinesel stric Maks iz Kranja. Bila sem presrečna, čeprav ni bila čisto taka, kot so jih imele prijateljice, saj si ji lahko premikal samo roke, nog in glave pa ne. Pa nič zato, samo da sem jo imela in se igrala z njo. Še danes jo imam, čeprav me ob pogledu nanjo stisne pri srcu, kako malo smo včasih potrebovali za srečo.

Dobiti novo obleko je bila velika sreča in prava redkost, posebej, če si bil v družini drugi otrok. Vedno sem dobila sestrino obleko, ki jo je prerasla. Mama jo je lepo pošila, če je bila strgana, skrajšala oziroma *gor vzela*, če je bila predolga, če so bili potrebni zahtevnejši posegi, je na pomoč vskočila Markeževa mama, šivilja iz neposredne soseščine. Dobro se še spomnim, ko mi je soseda Grintova prijazno rekla, kako lep predpasniček imam. Vsa ponosna sem odgovorila: »Ni nov, ampak mama mi ga je *gor spustila*.«

Punčka strica Maksa. Foto: Katja Žvan, fototeka GMJ.

Če bi šla k birmi, bi vsaj takrat dobila novo obleko, tako pa mi je oče ob tej priložnosti kupil loparje za badminton, ki so bili takrat prava redkost. Da ne bom žalostna, ker so moje prijateljice za darilo ob tej priložnosti dobile zapestno uro, je dejal. Na koncu se je ta očetova poteza izkazala za super, saj so ure hitro izginile v zaklenjene predale, z mojimi loparji pa smo se še dolga leta igrali vsi otroci iz najbližje okolice.

Ti dogodki iz našega vsakdanjega življenja so se prepletali tudi z obujanjem spominov na življenje med vojno, saj jih starši niso mogli kar pozabiti. Bili so bolj ali manj boleči. Pogovarjali so se z nama o njih, seveda na način, primeren najini starosti. Vsi spomini so bili še zelo živi in zdelo se jima je primerno, da jih poznava, še posebej tiste, ki so se nanašali na našo ožjo ter širšo družino. Oče nama je rad pripovedoval, kako je z vlakom iz Smlednika v vreči polni koruznega ličkanja prinesel puško, ki jo nek vojak še stare jugoslovanske vojske ob razpustitvi le-te enostavno vrgel čez plot tetinega vrta. Na vprašanje nemškega vojaka na železniški postaji v Medvodah, kaj mu bo ta koruzna slama, je odgovoril, da bo to polnilo za *modroček*, ker pričakuje otroka. Vse se je srečno končalo, puška je našla pravo pot v gozdove nad Poljanami, na tistem *modročku* pa sva kot dojenčka spali obe, Marija in kasneje jaz.

Mamina najljubša zgodba je bila tista o njenem najmlajšem bratu Ivanu, ki je bil kot partizan štiri dni pred koncem vojne v bitki za Trst hudo ranjen, saj mu je nemška dumdum krogla zdrobila kost v levi nogi. Nemci so ga zajeli skupaj z drugimi ranjenci, ki so jih postrelili, njega je po srečnem naključju krogla zgrešila in so ga po posredovanju nemškega zdravnika pustili pri življenju. Vojaki, ki so se umikali, so težko ranjenega prepustili usodi. Rešili so ga partizani in ga kasneje prepeljali v bolnišnico na Reki, kjer se je še dolgo zdravil in končno tudi pozdravil. Težave z nogo je imel vse življenje, kar je odtehtalo to, da je ostal živ. Mamina družina je sklenila, da mora strica junaka nekdo obiskati in določili so mojo mamo, ki se je pogumno odpravila na dolgo pot do Reke. Uspelo ji je kljub takrat še zelo neurejenim razmeram in domov je prinesla novice o sinu in bratu, pa tudi fotografijo, ki še danes priča o neverjetni sreči, da je preživel. Meni, kot majhni punčki, se je bilo težko odločiti, kdo je bil pogumnejši, stric ali mama.

Oče je pogosto pripovedoval o usodi pohorskega bataljona, ki je zadnjo bitko dobojeval na Osankarici, ne prav daleč od njegove rojstne vasi. Še ne sedemletno deklico me je neko poletje odpeljal tja in še danes, po toliko letih, čutim njegovo bolečino, ko sva stala sredi veličastnih pohorskih gozdov, obkrožena z visokimi ravnimi debli dreves in v popolni tišini podoživljala tragedijo. Nepozaben trenutek.

Dovolj spominov, dobrih in slabih. Če bi se le kaj naučili iz njih, pa še to upanje bledi ...

Vitomir Pretnar

Vojna in mir

Čeprav se je druga svetovna vojna končala skoraj deset let pred mojim rojstvom, so spomini nanjo še vedno živi. Izročilo mojih staršev in moje obdobje odraščanja je bilo s tem obdobjem vedno močno povezano. Oba starša sta bila vključena v dogodke med vojno in vsak je plačal tudi svojo ceno, bodisi s svojim zdravjem bodisi z izgubljeno mladostjo.

Pri mami so se velikokrat zbirale prijateljice in si pripovedovale o svojih spominih. Če ni beseda ravno tekla o zdravstvenih težavah, je nanesla na vojne zgodbe in takrat je bilo vzdušje pri nas doma posebej dramatično. Na ladijskem podu, ki je bil že precej iztrošen zaradi ribanja vsak teden, sem se igral z dvema avtomobilčkoma, od katerih je imel eden kovinska kolesa in je močno škripal, drugi je imel že plastična kolesa, ki so bila manj glasna. Z moje talne perspektive sem opazoval razgovor za našo mizo in občasno dvignil pogled na mamino druščino, ki je razpredala o vojnih časih. Avtomobilček s kovinskimi kolesi me je izdal in sem hitro dobil opomin, naj ne razgrajam preveč.

Ženske so si izmenjevale svoje poglede na vojni čas in pri tem omenjale posebne dogodke v posebnih okoliščinah, ki so nanje naredile močan vtis. V teh dogodkih so nastopali hrabri in odločni možje, pa tudi taki, ki so bili manj hrabri ter se niso ravno izpostavljali. Za te zadnje so ugotovile, da so bili med vojno zabiti. Kdo je zabit in zakaj, mi ni bilo jasno, predstavljal sem si jih na svoj otroški način. Skriti naj bi bili pod stopnicami, v ozkem trikotnem prostoru, ki je bil zabit z deskami od tal do stropa, naj ne bi imel ne vhoda ne izhoda. Kajti bil je zabit z deskami oziroma deske so bile zabite v les z žeblji in so zabitega skrivale. Tukaj sem imel eno veliko dilemo, ki je nisem mogel razjasniti. Vprašati nisem smel, predstavljati si tudi nisem mogel. Najbolj me je mučilo vprašanje, kako so človeka hranili? So mu odmaknili desko, so mu dali krožnik pod deskami ali so ga za kratek čas spustili ven?

Za to temo so prišle na vrsto bolj grozljive reči. Mama se je proti koncu vojne znašla na seznamu obsojenih na smrt, ki je bil na plakatu Črne roke. Grozili so z zastraševanjem civilistov, ki so podpirali Osvobodilno

fronto. Likvidacije so se pogosto izvajale ponoči z nočnimi napadi in uboji partizanskih simpatizerjev ali celih družin. Mama in starejši brat sta bila močno prestrašena ter sta spala tako, da sta imela pod posteljo sekiro in steklenico kisline, s katero bi se ubranila napadalcev.
Proti koncu vojne sta doživela tudi bombardiranje Jesenic, ki na Javorniku ni povzročilo škode, je pa močno prestrašilo ljudi. Petletni brat je opazil, da avioni bombardirajo Jesenice in je stekel v kuhinjo: »Listke mečejo, listke mečejo!« Takrat je že zabobnelo in oba z mamo sta se stisnila pod mizo.
Nekatere navade je moja mama obdržala še dolgo po vojni. Dokumente, tudi denar je skrivala pod krožniki. Imeli smo nekaj večjih krožnikov, ki so spodaj v podstavku imeli prostor, pod katerega je polagala stvari. Trdila je, da tudi med okupacijo, med hišnimi preiskavami, niso našli stvari, ki so bile pripete pod predali ali položene pod krožnike. Se je pa tudi zgodilo, da proti koncu ni vedela, pod kateri krožnik je dala denar ali ga sploh ni dala in je mislila, da je ukraden.
Velikokrat se je tudi jezila, če je zmanjkalo stvari v trgovinah, kar se je ob takratnem pomanjkanju velikokrat zgodilo. Rekla je, da je med vojno Nemčija poskrbela za olje in ostalo, kar je pripadalo prebivalstvu na karte. To so bili vrednostni boni za osnovno preskrbo prebivalstva.
Spominjala se je tudi obiskov pri Lovru Kuharju – Prežihovem Vorancu, ki je po vojni nekaj časa ležal v Bolnišnici Jesenice. Ko je bila slabe volje, je rekla, da se je velikokrat prijel za glavo in rekel: »Kaj so naredili!« Njegove besede so bile namenjene povojnim razmeram, lahko si jih razlagamo na več načinov. Kljub aktivni vlogi je bil iz političnega vodstva izključen med vojno in še po vojni.
Oče je bil v času bombardiranja Jesenic na železniški postaji v vagonu, namenjenem v Mauthausen. Vagon je bil sicer malo poškodovan in se je po končanem bombardiranju odpeljal naproti cilju. Iz taborišča se je vrnil več mesecev po osvoboditvi, saj je bil bolan in na koncu z močmi. Po vojni je bil aktiven v Zvezi borcev in mi s tem zagotovil skromen prispevek k mojemu študiju v Ljubljani.
Kot obrtnik se je preživljal s slaščičarno, ki so jo nacionalizirali, zato se je zaposlil v raznih hotelih. Za rojstni dan mi je vedno naredil torto, ki sem jo delil s sošolci in si s tem pridobil njihovo dodatno naklonjenost. Ko smo šli na šolski ogled operne predstave v Ljubljano, sva šla med

odmorom s sošolcem k njemu v hotel Evropa in seveda dobila posladek med predstavo Ero z onega sveta.
Z mamo sva živela skromno, vendar pomanjkanja nisem čutil. Vsi smo bili na istem, saj velikih razlik v premoženju še ni bilo. Imela sva majhen vrt, kjer stoji sedanji AMD na Javorniku, po zelenjavo in krompir sva hodila tudi k sorodnikom na kmete. Takoj po vojni je Amerika oskrbovala Evropo z UNRRA paketi[20]. Po nekaterih podatkih je bilo kar 70 % slovenskega prebivalstva odvisnega od humanitarne pomoči. V njih je bil oranžno obarvan sir, mleko v prahu ali posušena jajca (*Trumanova jajca*). Na to pomoč me spominja velika pločevinka z napisom Produced in U.S.A.

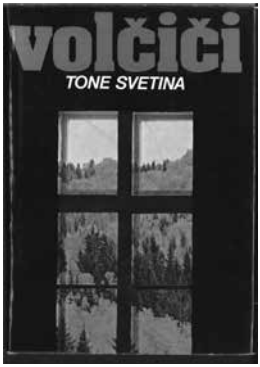

Pločevinka rastlinske masti iz UNRRA paketa iz leta 1958.

[20] Inštitut za novejšo zgodovino, prispevki za novejšo zgodovino, Kornelija Aljlec, UNRRA v Jugoslaviji in Sloveniji, Ljubljana 2013.

Zoran Krejić

Volčiči[21]

Naslovnica knjige Volčiči Toneta Svetine.

Rodil sem se leta 1934 v Bosni, v Romanovcih pod Kozaro, blizu Gradiške. Točno kdaj, ne vem. Stara mama pravi, da sem rojen na veliki četrtek. Že kot majhnemu, še pred drugo svetovno vojno, sta mi umrla starša. Zame in za pet bratov ter sester sta skrbela stara starša. Ko je izbruhnila druga svetovna vojna, sem bil star komaj sedem let. Prva puška v naši vasi je počila 19. decembra 1941. Hišo so nam požgali, bivališče smo si morali urediti v gospodarskem poslopju, dnevi so minevali v strahu in nenehnem boju za preživetje. Ker smo živeli tik ob gozdu, so pri nas zavetišče našli partizani. Požiral sem njihove zgodbe in pogovore. Otroci smo jim nosili hrano. Družino je vojna močno prizadela: enega brata so deportirali v Auschwitz, snaho je stari oče uspel rešiti iz taborišča v Jasenovcu, sam pa ni imel te sreče. Mrtvega so pripeljali domov ob koncu vojne, da smo ga lahko vsaj pokopali v rodni vasi.

Kljub veliki želji med vojno nisem mogel v šolo. Tako sem v prvi razred vstopil šele pri enajstih letih. Šolo so vzpostavile nune v katoliškem samostanu, eni redkih javnih stavb, ki je med vojno niso požgali. Starejši, nekateri stari že 13 ali 14 let, smo štirirazrednico zaključili v treh letih. A jaz sem želel naprej, na gimnazijo v Gradiško. Tam nas je bila cela množica, zato so morali narediti selekcijo. Mene so izločili, češ, da sem prestar. Srečo sem poskusil še na učiteljišču, v isti stavbi. To je bil nekakšen hiter program za pridobitev izobrazbe za učitelja. Za to sem bil premlad. Pa vse, kar sem si želel, je bilo, da bi se šolal.

Leta 1948 se mi je ponudila priložnost. Družinski znanec iz Gradiške se je že takoj po vojni zaposlil na Jesenicah v železarni. Tja je želel pripeljati tudi svojega sina, na pobudo takratnega ravnatelja Metalurške industrijske šole, Slavka Smoleja, je v vaseh pod Kozaro zbral okoli 20 sirot, tudi mene, da bi se na Jesenicah izšolali in zaposlili. Po nas je prišel

[21] Naslov je povzet po istoimenskem vojnem romanu Toneta Svetine, ki govori o boju otrok – volčičev – in starcev na območju Kozare med 2. svetovno vojno. Za to je pisatelj dobil naziv častnega občana Gradiške.

tovornjak in nas odpeljal na železniško postajo v Okučane. Prvič sem se peljal z avtom, prvič sem sploh videl vlak. Na lesenih klopeh živinskega vagona smo prebili celo noč in na Jesenice prispeli s *šihtarji*, 1. oktobra 1948 ob šestih zjutraj. Kljub jutranjemu mraku smo se čudili visokim hribom, ki so nas obdajali.

Internat je bil v nekdanjem delovnem taborišču Podmežaklo. Vse je ostalo vojaško, tudi sistem. Obdan je bil z bodečo žico, vratar je bil oborožen. Na smrt smo se prestrašili. Prepričani smo bili, da so nas pod pretvezo zvabili v neko taborišče. Nekateri so želeli pobegniti, še preden smo vstopili. Najprej nas je Joža Ulčar, upravnik internata, pomiril. Stražarji s puškami so bili v tistem času po vseh vratarnicah oziroma stražarnicah ob vhodih v obrate. Tako je bilo tudi tukaj, saj je internat spadal pod železarno. Vstopili smo. Najprej so nas poslali pod tuš. Nismo se mogli načuditi kopalnicam s tekočo vodo. In to toplo! Prvič sem videl zobno ščetko. Doma smo si zobe zdrgnili z zdrobljenim ogljem, pa še to le za posebne priložnosti. Barake so bile lepo urejene, čiste, imeli smo celo snažilko. Poleg kopalnice so bile ene barake učilnice, druge spalnice, za cel razred. V eni baraki so bile pisarne in tako imenovana mladinska soba. Med barakami smo imeli športna igrišča. Nato smo v obratni ambulanti opravili zdravniški pregled – za nas spet vse novo: zdravniki, injekcije … V moji generaciji nas je bilo v internatu okoli 150.

Učitelji in upravnik so lepo skrbeli za nas. Sprva so se z nami pogovarjali srbohrvaško, a se je takoj pričel tudi pouk slovenščine. Učil nas je Pinterič, ki je učil glasbo na gimnaziji in je oče znane pevke Alenke Pinterič. To je bil eden mojih najljubših predmetov in kmalu sem bil vzor drugim, kako lepo govorim ter pišem slovensko.

Neverjetno, kako se človeku življenje obrne na glavo. Izhajal sem iz revne kmečke družine, odraščal brez staršev, v stalnem pomanjkanju. Tudi v tem povojnem času, ko kljub svobodi nismo mogli niti misliti o izobilju, država je bila v ruševinah, vse je bilo nekako zasilno, takrat se je zame začelo življenje. Prav prva leta na Jesenicah, v internatu za bodečo žico, so bila najlepši del mojega življenja. Ampak fantje, ki so prišli z mano, nad novim življenjem niso bili tako navdušeni kot jaz. Prvič sem recimo jedel ajdove žgance. Vzljubil sem jih šele kasneje, takrat se mi je zdelo nenavadno, od kod toliko žgancev. Nismo jih hoteli jesti. Rekli smo, da so nam postregli krtine. Kljub revščini in pomanjkanju doma se moji kolegi

življenja v internatu nikakor niso mogli navaditi in so po dveh ali treh tednih zjutraj našli prazne postelje. Vsi do zadnjega so pobegnili nazaj v Bosno. Ko so jih doma spraševali, kje sem jaz, so rekli: »On je nek čuden človek, on je lahko ostal tam. Mi pa ne moremo. Tam jedo zemljo, črno zemljo!« Jaz sem ostal, saj se mi je na Jesenicah izpolnila moja velika želja, da bi lahko hodil v šolo. Tako so bila ravno leta po vojni, ki za nikogar niso bila lahka, zame najlepša. Rad pa sem se vračal v Romanovce. Leta 1965 sem bil prava atrakcija, saj sem kot prvi v vas prišel z osebnim avtomobilom. Svojega prvega *fička* slonokoščene barve sem plačal na Jesenicah, prevzel v Banjaluki in se z njim odpeljal v Romanovce. Vsi sosedje so ga prišli občudovat.

Kasneje sem nadaljeval šolanje ob delu, šel v tehnično šolo v Ljubljano, se selil po samskih domovih in barakah, kjer so bili pogoji za učenje slabi. A sem vztrajal. Diplomiral sem na Fakulteti za varnost in zdravje pri delu ter postal vodja službe za varstvo in zdravje pri delu za celotno železarno. Bil sem aktiven v različnih družbeno-političnih organizacijah in samoupravnih organih, v Teritorialni obrambi sem bil celo politični komisar, a se po osamosvojitvi zaradi svojega porekla na teh funkcijah nisem več počutil dobrodošlega, kar me je hudo prizadelo. Delo v političnih organizacijah sem zamenjal z aktivnim delovanjem v strokovnih stanovskih društvih. Zdaj uživam v pokoju. Ko gledam nazaj na svoje življenje, sem ponosen. Zanimivo, lahko bi rekel, da mi je pravzaprav uspešno življenjsko pot na nek način omogočila
prav druga svetovna vojna.

Medalja zlatno sunce, najvišje priznanje za uspešno delovanje v akciji »V službi zaščite – v službi človeka«.

Severin Golmajer

Od učenca do ravnatelja Železarskega izobraževalnega centra

Rojen sem bil 18. oktobra 1929 v Radovljici. Osnovno šolo sem obiskoval v Radovljici in šolanje nadaljeval na nižji gimnaziji v Kranju. Ko se je začela druga svetovna vojna so me poslali nazaj v osnovno šolo v Radovljico. Po zaključenem šolanju sem odšel na železarsko strokovno nadaljevalno šolo Kranjske industrijske družbe na Jesenicah, ustanovljeno leta 1938. Šola je delovala tudi v času okupacije, pod vodstvom Gauwirtschaftskammer Kärnten[22], s sedežem v Celovcu. Pouk je, kljub večkratnim prepovedim, potekal v slovenščini, saj je bila večina učiteljev in učencev Slovencev.

V šolo smo se vozili z vlakom iz Radovljice do Javornika. Čez teden sem bival v internatu ob železniški progi v bližini Kašte, kjer je potekal pouk. V sobi nas je bilo deset. Internat s hrano je bil brezplačen. Vsi dijaki smo dobili TDb karte za hrano. Oznaka je pomenila težka dodatna B ali težka dodatna A. Te so dobili topilničarji. Kljub kartam za dodatno hrano smo je dobili le malo in večkrat smo bili lačni. Ostalo se je kar »pogubilo«. V internatu je stanoval tudi učitelj Ivan Pečan, ki sta mu z ženo pripadali dve sobi. Zvečer je bil zanj in za ženo kuhan obrok, ki smo ga večkrat pojedli mi. Takratni upravnik internata je bil nemški vojni invalid s pohabljeno roko. Učitelj Ivan Pečan je stanoval v internatu tudi po vojni. Postal je upravnik internata.

Delo na šoli je bilo v zadnjih letih vojne vedno težje. Učenci in učitelji so odhajali v partizane, šolske klopi so bile vedno bolj prazne. V šoli smo ostali le še najmlajši. Spomnim se, kako so nekega večera v internat prišli partizani. Organizirani so bili v trojke in eden je bil vedno za vezo v internatu. Učitelj Pečan je med dijaki zbral maloštevilne Nemce in jih odpeljal v kino. V tem času so prišli v internat partizani in odnesli vse odeje, kar so jih lahko nesli. Koliko hrane so vzeli iz skladišča, nismo izvedeli. Tako je kovinarska šola s pomočjo internata prispevala v boju proti okupatorju in prispevala k boju za svobodo.

V internatu smo ostajali od ponedeljka do sobote, ko smo odšli domov. S seboj sem vzel karte za hrano in jih dal staršem. V nedeljo smo se vračali z

[22] Gau je bil v Tretjem rajhu izraz za upravno enoto. Jesenice so spadale pod koroški »Reichsgau«, Gauwirtschaftskam mer Kärnten pa je bila gospodarska komora te upravne enote.

večernim vlakom. Do Javornika smo se še upali peljati, ker je vlak prispel na postajo do 8. ure zvečer, naprej do Jesenic pa ne, ker je že nastopila policijska ura. Nato smo se na skrivaj odpravili do internata. V internatu smo ostajali zato, ker je bil dopoldanski teoretični pouk prestavljen na popoldanski čas zaradi alarmov. Ko smo zaslišali alarm, smo leteli v jarek nad staro bolnico. Jarek je bil tako globok, da je bil varen razen v primeru direktnega zadetka.

Spominjam se, kako so marca 1945 nad Jesenice prileteli bombniki. Bil sem v šoli, ko smo zaslišali alarm, smo se skrili v jarek in gledali letala. Videli smo, da letijo čez železarno naprej proti Jesenicam.

Pod letali smo zagledali črne pike, ki so se hitro večale in dobivale podolgovato obliko. Kmalu smo zaslišali zvok bomb in hrup, ko so bombardirali mesto. Ko je bil konec, smo šli pogledat razdejanje. Videli smo neeksplodirani bombi in veliko jamo, tam, kjer je prej stal hotel Triglav. V kleti je imel mesar sod, kamor je spravljal mast. Ta sod se je vžgal in tri dni gorel, preden je pogorel. Videli smo tudi transport izseljencev, ki je ostal nedotaknjen, kljub temu da so okoli vlaka padale bombe. Enkrat sem med izseljenci na vlaku prepoznal sosede in jim kupil štruco kruha. Prepustil sem jim tudi neizkoriščene karte za hrano, ker so veljale tudi v Nemčiji, kamor so jih selili. Skoraj do konca vojne smo ob sobotah z vlakom odhajali domov, a se potem enkrat nismo več vrnili in doma dočakali konec vojne.

Po vojni se je začela obnova šole in delavnic. Jeseni leta 1945 se je spet začelo redno šolanje in ponovno smo bili skupaj v internatu. Začeli smo obiskovati zadnji letnik in 25. junija 1946 dobili spričevala.

Vajenec Severin Golmajer 1946.

Delavnica za praktični pouk okoli leta 1955.

Bil sem izučen za strojnega ključavničarja. V ponedeljek sem bil že na *šihtu*, kjer sem opravljal prakso kot pomočnik – vodja učencev nižjih letnikov. Vsi učenci prvega in drugega letnika so v tistem času po zaključku letnika opravili še mesec dni počitniške prakse. Druge šole so imele tedaj že počitnice.

Učitelj Pečan je nekaj praktikantov obdržal, tudi jaz sem bil med njimi. Delal sem pri tehničnih risarjih v delavnicah železarne. Praksa je trajala 8 ur na dan, od ponedeljka do sobote. Učenci poklicnih šol smo imeli med šolskim letom dva dneva teorije in štiri dni praktičnega dela v delavnici. Ob sobotah dopoldan smo imeli od 6. do 12. ure teoretični ali praktični pouk, popoldan pa telovadbo na igrišču Podmežaklo. Tako sem ostal na šoli in v novem šolskem letu začel svojo življenjsko poklicno pot. Ker so se po vojni potrebe po kovinarjih močno povečale, sem začel poučevati. Tudi sam sem nadaljeval šolanje in leta 1949 opravil izpit za tehničnega risarja. Nadaljeval sem s študijem in se na štiriletni metalurški šoli izšolal za metalurškega tehnika. V nadaljevanju sem opravil še državni strokovni izpit za učitelja praktičnega pouka in državni strokovni izpit za predavatelja strokovnih predmetov. Leta 1967 sem zaključil študij na prvi stopnji Visoke industrijske pedagoške šole, leta 1974 pa diplomiral na Fakulteti industrijske pedagogike Rijeka – oddelek v Ljubljani. Dobil sem naziv profesor. Ves študij sem opravil ob delu. Od tehničnega risarja sem napredoval v učitelja praktičnega pouka, učitelja strokovnih predmetov, postal vodja priprav za učne delavnice in proizvodne enote ter vodja poklicne šole in predstojnik tehnične šole na Jesenicah z enotama na Ravnah na Koroškem.

Odprtje elektrodelavnice okoli leta 1962.

Kolektiv Železarskega izobraževalnega centra okoli leta 1960. Desno spodaj stoji Severin Golmajer.

Mojo dolgo službeno pot sem zaključil kot ravnatelj Železarskega izobraževalnega centra na Jesenicah, ki se je z novimi programi razširil in preimenoval v Center srednjega usmerjenega izobraževanja. V tem času smo šolsko stavbo obnovili, nadgradili in naredili takrat sodobno telovadnico. Niti stavbe niti telovadnice ni več, ker so ju spomladi po sedemdesetih letih podrli. Na tem mestu zdaj raste novo moderno šolsko poslopje.

Stavba takratnega Železarskega izobraževalnega centra v 60. letih 20. stoletja. Fototeka GMJ.

Leta 1988 sem se upokojil z 41 leti delovne dobe v pedagoškem poklicu. Za svoje delo sem leta 1980 prejel Žagarjevo nagrado, najvišje slovensko priznanje na področju vzgoje in izobraževanja v visokem šolstvu. Danes se z veseljem in ponosom spominjam prehojene poti ter delovnih uspehov.

Udeleženci študijskega krožka 2025.
Fototeka Ljudske univerze Jesenice.